

ISSN 2786-9156 (PRINT)
ISSN 2786-9164 (ONLINE)

ВІСНИК

Луганського
навчально-наукового інституту
імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Заснований у 1997 році
Періодичність випуску – 4 номери на рік

Випуск 3 (111)

Видавничий дім
«Гельветика»
2025

ВІСНИК

Луганського
навчально-наукового
інституту
імені Е. О. Дідоренка

Засновник і видавець – Донецький державний університет внутрішніх справ.
*Реєстрація в Національній раді України з питань телебачення і радіомовлення. Рішення від 31.08.2023 № 771. Ідентифікатор медіа R30-01197. *Суб'єкт у сфері друкованих медіа – Донецький державний університет внутрішніх справ (вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, 25015, info@dnuvs.ukr.education, тел. (097) 9070107). *Включений до переліку наукових фахових видань зі спеціальності Д8 Право (категорія «Б») Наказом МОН України від 02.07.2020 № 886 (зі змінами від 25.10.2023 № 1309) *Входить до Міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща) та онлайн бази HeinOnline

3
2025

Редакційна колегія:

Головний редактор:

Ковальова Ольга Вікторівна – доктор юридичних наук, доцент, заступник директора навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна).

Заступник головного редактора:

Кривонос Максим Васильович – кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри вогневої підготовки навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів кримінальної поліції імені Е.О. Дідоренка Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна).

Відповідальний секретар:

Коваленко Володимир Вікторович – кандидат юридичних наук, професор, старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна).

Члени редколегії:

Бобкова Антоніна Григорівна – доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) НАПрН України, член президії НАПрН України, заслужений юрист України, головний науковий співробітник науково-дослідної лабораторії публічної безпеки громад факультету № 2 Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Буга Володимир Васильович** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративно-правових дисциплін факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності НПУ Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Коваленко Артем Володимирович** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права ім. академіка УАН о. Івана Луцького ЗВО «Університет Короля Данила» (м. Івано-Франківськ, Україна); **Колеснік Тетяна Володимирівна** – доктор юридичних наук, професор, директор навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Макаренко Олександр Юрійович** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного права та процесу навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Назимко Олена Вікторівна** – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Нестерович Володимир Федорович** – доктор юридичних наук, професор, заступник командира роти № 2 Батальйону № 3 Штурмового полку «Цунамі» Об'єднаної штурмової бригади НПУ «Лють»; **Письменський Євген Олександрович** – доктор юридичних наук, професор, проректор з наукової роботи ЗВО «Університет Короля Данила» (м. Івано-Франківськ, Україна); **Сахно Артем Петрович** – кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач кафедри тактико-спеціальної підготовки та особистої безпеки поліцейського факультету підготовки фахівців для підрозділів превентивної діяльності НПУ Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна); **Степанюк Руслан Леонітович** – доктор юридичних наук, професор, професор кафедри криміналістики, судової експертології та домедичної підготовки Харківського національного університету внутрішніх справ (м. Харків, Україна); **Томас Фельтес (Thomas Feltes)** – габілітований доктор права (д-р юрид. наук), професор, старший професор юридичного факультету Рурського університету (Бохум, Німеччина).

*Рекомендовано до друку Вченою радою Донецького державного університету внутрішніх справ
(протокол № 4 від 11.11.2025 року)*

Офіційний сайт: luhbulletin.dnuvs.ukr.education

Для науковців та юристів-практиків.

✉ Донецький державний університет внутрішніх справ,
вул. Велика Перспективна, б. 1, м. Кропивницький, Україна, 25015

ISSN 2786-9156 (PRINT)
ISSN 2786-9164 (ONLINE)

BULLETIN

**of Luhansk
Educational-Scientific Institute
named after E. Didorenko**

Scientific journal

*Founded in 1997
Periodicity of issue – 4 numbers a year*

Issue 3 (111)

Publishing House
"Helvetica"
2025

BULLETIN

Luhansk
Educational-Scientific
Institute named after
E. Didorenko

The founder and publisher is Donetsk State University of Internal Affairs. *Registration with the National Council of Ukraine on Television and Radio Broadcasting. Decision No. 771 dated 31.08. 2023. Media ID R30-01197. *Media entity – Donetsk State University of Internal Affairs (25015, Kropyvnytskyi, Velyka Perspektivna Str., 1, info@dnuvs.ukr.education, tel. (097) 9070107). *Included in the list of specialized scientific publications in subject area: D8 Law (category "B") by the Order of the Ministry of Education and Culture of Ukraine dated 02.07. 2020 No. 886 (as amended from 25.10.2023 No. 1309) *Includes the International Scientometric Database Index Copernicus International (Republic of Poland) and the Online Database HeinOnline

3
2025

Editorial Board:

Editor-in-Chief:

Kovalova Olha Viktorivna – Doctor of Law, Associate Professor, Deputy Director of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Management, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine).

Deputy Editor-in-Chief:

Kryvonos Maksym Vasylovych – PhD in Law, Associate Professor, Head of the Department of Fire Training of the Educational and Scientific Institute for Training Specialists for Criminal Police Units named after E.O. Didorenko, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine).

Assistant Editor:

Kovalenko Volodymyr Viktorovych – PhD in Law, Professor, Senior Researcher, Laboratory of Public Security of Communities of the Faculty No. 2, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine).

Editorial Board Members:

Bobkova Antonina Hryhorivna – Doctor of Law, Professor, Member (Academician) of NALS of Ukraine, Member of Presidium of NALS of Ukraine, Honored Lawyer of Ukraine, Chief Researcher at the Laboratory of Public Security of Communities of the Faculty No. 2, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Buha Volodymyr Vasylovych** – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative and Legal Disciplines of the Faculty of Training of Specialists for Preventive Activities Units of the National Police of Ukraine, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Kovalenko Artem Volodymyrovych** – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Law named after Academician of the Ukrainian Academy of Sciences Father Ivan Lutskyi, Higher Educational Institution “King Danylo University” (Ivano-Frankivsk, Ukraine); **Koliesnik Tetiana Volodymyrivna** – Doctor of Law, Professor, Director of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Management, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Makarenko Oleksandr Yuriiiovych** – Doctor of Law, Professor, Professor of the Department of Administrative Law and Process of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Management of Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Nazymko Olena Viktorivna** – PhD in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Civil Law Disciplines of Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Nesterovych Volodymyr Fedorovych** – Doctor of Law, Professor, Deputy Commander of Company 2 of Battalion 3 of the Tsunami Assault Regiment of the Joint Assault Brigade of the National Police of Ukraine “Liut”; **Pysmenskyi Yevhen Oleksandrovych** – Doctor of Law, Professor, Vice-Rector for Research, Higher Educational Institution “King Danylo University” (Ivano-Frankivsk, Ukraine); **Sakhno Artem Petrovych** – PhD in Law, Senior Researcher, Head of the Department of Tactical and Special Training and Personal Security of a Police Officer of the Faculty of Training of Specialists for Preventive Activities Units of the National Police of Ukraine, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine); **Stepaniuk Ruslan Leontiiiovych** – Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Criminalistics, Forensic Science and Premedical Training, Kharkiv National University of Internal Affairs (Kharkiv, Ukraine); **Thomas Feltes** – dr.habil (Law), Professor, Faculty of Law, Ruhr University Bochum (Bochum, Germany).

*Recommended for printing by the Academic Council of Donetsk State University of Internal Affairs
(minutes No. 4 dated 11.11.2025)*

Official web-site: luhbuletin.dnuvs.ukr.education

For scientists and lawyers-practical workers.

✉ Donetsk State University of Internal Affairs, Velyka Perspektivna, 1,
Kropyvnytskyi, Ukraine, 25015

ЗМІСТ

**Розділ I. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ
ДЕРЖАВИ І ПРАВА***Федорченко О. В., Камінська О. А.*НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ
ОСОБАМ ІЗ ІНВАЛІДНІСТЮ В УСРР У 1919–1921 РР.....7**Розділ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ
ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА***Богініч І. О.*ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА
ПРИ ПРОВЕДЕННІ НЕГЛАСНОЇ СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ
ЩОДО ОБСТЕЖЕННЯ ЖИТЛА ТА ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ.....20*Кадала В. В., Гузенко О. П.*ПРАВОВИЙ БАЗИС АДМІНІСТРУВАННЯ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ СУБ'ЄКТІВ
ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ30*Мовчан Р. О., Бурда П. О.*ПРО (-НЕ)ВИПРАВДАНІСТЬ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ
ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕСАНКЦІОНОВАНЕ ПОШИРЕННЯ
ОКРЕМИХ РІЗНОВИДІВ ВІЙСЬКОВО ЗНАЧУЩОЇ ІНФОРМАЦІЇ39**Розділ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ,
АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ***Пузирна Н. С.*ПРИНЦИПИ Й СТАНДАРТИ
АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОМБУДСМАНА.....48*Сахно А. П., Веретянников В. О.*CUSTODY RECORDS ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ
В АДМІНІСТРАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ:
ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН УПРОВАДЖЕННЯ.....55**Розділ IV. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ
ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ***Дудоров О. О., Каменський Д. В.*ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ДЕЛІКТИ
В ДИРЕКТИВІ ЄС ПРО ЗАХИСТ ДОВКІЛЛЯ
ЗА ДОПОМОГОЮ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА.....64*Євсюков О. Ф.*ВИКОНАННЯ КОНКРЕТНИХ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНИХ
ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОВІДНИМИ МЕТОДАМИ.....80*Коваль А. А., Петренко К. Д.*МОВА ВОРОЖНЕЧІ В ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ:
ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ.....92*Красій М. О.*ПОНЯТТЯ Й СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ЗОВНІШНЬОЇ
КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ.....102

CONTENTS**Section I. GENERAL THEORETICAL PROBLEMS
OF STATE AND LAW***Fedorchenko O., Kaminskaya O.*REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF SOCIAL ASSISTANCE
TO PERSONS WITH DISABILITIES IN THE UKRAINIAN SSR IN 1919-1921.....7**Section II. ISSUES OF THEORY AND PRACTICE
OF LEGISLATION APPLICATION***Boginich I.*ENSURING CONSTITUTIONAL RIGHTS OF INDIVIDUALS AND CITIZENS DURING
THE CONDUCT OF COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTION REGARDING
THE EXAMINATION OF A PERSON'S DWELLING AND OTHER PROPERTY.....20*Kadala V., Guzenko O.*LEGAL BASIS FOR THE ADMINISTRATION OF CUSTOMS PAYMENTS
BY FOREIGN ECONOMIC OPERATORS: PROBLEMATIC ASPECTS.....30*Movchan R., Burda P.*ON THE (UN)JUSTIFICATION OF THE DIFFERENTIATION OF CRIMINAL LIABILITY
FOR THE UNAUTHORIZED DISSEMINATION OF CERTAIN TYPES
OF MILITARY SIGNIFICANT INFORMATION.....39**Section III. ISSUES OF ADMINISTRATION,
ADMINISTRATIVE LAW, ADMINISTRATIVE ACTIVITY
OF LAW ENFORCEMENT BODIES***Puzyrna N.*PRINCIPLES AND STANDARDS OF OMBUDSMAN'S
ADMINISTRATIVE ACTIVITY.....48*Sakhno A., Veretyannikov V.*CUSTODY RECORDS AS A TOOL FOR ENSURING HUMAN RIGHTS
IN THE ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF THE POLICE:
HISTORY AND CURRENT STATE OF IMPLEMENTATION.....55**Section IV. PROBLEMS OF FIGHTING CRIME
AND LAW ENFORCEMENT ACTIVITIES***Dudorov O., Kamensky D.*LIABILITY OF LEGAL ENTITIES FOR ENVIRONMENTAL
OFFENSES IN THE EU DIRECTIVE ON THE PROTECTION
OF THE ENVIRONMENT THROUGH CRIMINAL LAW.....64*Yevsiukov O.*SOLVING SPECIFIC LEGAL PROBLEMS USING LEADING METHODS
OF FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXPERT RESEARCH.....80*Koval A., Petrenko K.*HATE SPEECH IN DIGITAL SPACE:
SPECIFIC FEATURES OF THE INVESTIGATION.....92*Krasii M.*CONCEPT AND SYSTEM OF PRINCIPLES OF FOREIGN CRIMINAL
AND LEGAL POLICY OF UKRAINE.....102

РОЗДІЛ І. ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНІ ПРОБЛЕМИ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.111.3.7-19>
УДК 351.84:364.694(477)

Федорченко О. В., кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри державно-правових дисциплін Одеського державного університету внутрішніх справ (м. Одеса, Україна)

e-mail: fedorchenko_ov@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5524-0202>

Камінська О. А., кандидат історичних наук, доцент, начальник відділу забезпечення якості освіти Одеського державного університету внутрішніх справ (м. Одеса, Україна)

e-mail: elena-kaminskaya05@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-5596-1720>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ДОПОМОГИ ОСОБАМ ІЗ ІНВАЛІДНІСТЮ В УСРР У 1919–1921 РР.

Статтю присвячено аналізу правового регулювання соціальної допомоги особам з інвалідністю в УСРР у 1919–1921 рр. На основі аналізу нормативно-правових актів у хронологічній послідовності показано становлення радянської моделі соціального забезпечення осіб з інвалідністю.

Констатовано декілька причин оперативного вирішення більшовиками соціально-економічних проблем осіб з інвалідністю: зменшення кола невдоволених; демонстрація переваг комунізму; розширення соціального пакету червоноармійців.

Запропоновано назву концепції радянського підходу до соціального забезпечення осіб з інвалідністю – «мілітарне соціальне забезпечення». Головна особливість цієї моделі полягала в тому, що держава насамперед ставила за пріоритет задовольнити мінімальні життєві потреби категорії осіб, які напряму або опосередковано були пов'язаними з мілітарними / парамілітарними структурами.

Форсована допомога «мілітарній» категорії населення відбувалася за рахунок цивільних. Такий підхід був необхідним, оскільки завдяки силовим / військовим структурам більшовикам удалося утримати владу.

Доведено, що більшовицька влада стосовно соціального забезпечення осіб з інвалідністю ухвалювала нормативно-правові документи поспіхом і ситуативно. Наслідком цього стали експерименти зі структурою радянських органів соціального забезпечення та розмитість, дублювання, протиріччя норм. Тож процес отримання соціальної допомоги був заформалізованим, обтяженим і ускладненим бюрократичними перепонами. Водночас нормативно-правова база зафіксувала наступ більшовиків на громадські, місцеві центри надання соціальної допомоги і її концентрацію у руках держави.

Передбачені норми забезпечення осіб з інвалідністю не встигали за інфляцією. Усе це зменшувало можливість задовольнити мінімальні життєві потреби й перетворювало гасла більшовиків на фікцію.

Ключові слова: особи з інвалідністю, соціальне забезпечення, воєнний комунізм, УСРР, Народний комісаріат соціального забезпечення, соціальна допомога.

Постановка проблеми. У ст. 1 Конституції проголошено, що Україна є соціальною державою. Відповідно, пріоритетом для держави є людина [1]. Не секрет, що деякі категорії населення потребують більшої уваги. Однією з таких категорій є особи з

інвалідністю¹. На жаль, понад три роки повномасштабної війни суттєво збільшили дану категорію населення в Україні. Є потреба звернутися до історичного досвіду оптимізації допомоги зазначеній категорії населення через призму нормативно-правової бази УСРР у 1919–1921 рр.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Якщо побіжно поглянути на історіографічну складову теми, може скластися враження, що вона достатньо досліджена. Варто згадати напрацювання В. Шарпатога [2–4], О. Мельничука [5], А. Твердовського [6]. Однак за ретельного занурення можна відмітити, що науковці розглядали проблеми соціального забезпечення загалом або окремі напрями, що лише дотичні до соціального забезпечення осіб з інвалідністю. Тому констатуємо, що нормативно-правове забезпечення осіб з інвалідністю в УСРР у період воєнного комунізму залишилося на узбіччі історико-правових досліджень.

Формулювання цілей. Мета дослідження – виявити особливості становлення нормативно-правової бази соціального забезпечення осіб з інвалідністю в УСРР у 1919–1921 рр., зокрема: хронологічно відтворити етапи її розвитку, визначити напрями соціальної допомоги та здійснити аналіз практичної реалізації політики більшовицької влади щодо осіб з інвалідністю.

Виклад основного матеріалу. Повторно захопивши владу в Україні в 1919 р., більшовики змушені були вирішувати соціальні проблеми. Керувалися вони не стільки гуманними цілями й побудовою комунізму, скільки політичним розрахунком. Лідери більшовиків не були короткозорими й загалом розуміли, що основна маса населення не в захваті від їх політики. Однак кардинально змінювати свою ідеологічну конструкцію вони, звісно, не планували. Та все ж таки деякі проблеми потребували негайного вирішення. Назривала соціальна катастрофа, оскільки дуже швидко збільшувалася категорія осіб, яка потребувала соціальної допомоги з боку держави. Наприклад, восени 1921 р. лише в установах собезу (будинки притулку, інтернати) перебувало 206 тис. інвалідів [3, с. 82].

З погляду більшовиків принаймні часткове вирішення соціально-економічних проблем осіб з інвалідністю закривало низку питань. По-перше, це б зменшило коло невдоволених. По-друге, показувало переваги комунізму. По-третє, розширювало соціальний пакет бійців Червоної армії (далі – ЧА). А це, зі свого боку, зменшувало потенціал протидії мобілізації до лав армії, а можливо, паралельно з іншими інструментами могло б стати навіть мотиваційним фактором вступу до силових / військових структур більшовиків.

Тому другий прихід більшовиків до влади в Україні ознаменувався оперативними спробами вирішити соціально-економічні проблеми осіб з інвалідністю. Принаймні так здається, якщо взяти до уваги кількість виданих новою владою нормативно-правових документів у цій сфері.

Одним із перших завдань нової влади стала організація інституціалізованої структури, яка б займалася соціальним забезпеченням населення. Тож 06.02.1919 було створено Народний комісаріат соціального забезпечення УСРР (далі – НКСЗ). Він оголошувався єдиним центральним керівним органом із забезпечення допомоги непрацездатному й позбавленому засобів до існування населення УСРР. До компетенції НКСЗ входили: підготовка законопроектів у цій галузі; формування місцевих органів соціального забезпечення, їх фінансування і контроль за їхньою діяльністю. При НКСЗ створювалися спеціальні відділи, два з них стосуються нашої розвідки: забезпечення вдів, літніх людей та інвалідів; допомоги воїнам-калікам [7].

¹ Термін «особи з інвалідністю» в УСРР в роки воєнного комунізму не вживався. В офіційних документах використовували «інваліди», «увечные воины» (воїни-каліки), «особи із зменшеною працездатністю».

Завершилося формування центрального органу соціального забезпечення після прийняття Конституції УСРР 1919 р.: постановами ВУЦВКР від 14.03.1919 «О конструировании СНК²» і «Об утверждении личного состава СНК» ухвалено: «створити у складі уряду Комісаріат Соціального Забезпечення» і призначити в. о. народного комісара соціального забезпечення Голубкова [8, 9].

Одразу після створення НКСЗ уряд УСРР у ручному режимі визначав йому фронт роботи. Так, 25.02.1919 РНК УСРР видав декрет «О передаче дел обеспечения вечных воинов в ведение Народного Комиссариата Социального Обеспечения». Цей декрет ліквідував усі комітети допомоги воїнам-калікам. Цєю галуззю відтепер займалися НКСЗ із мережею місцевих органів. Комітети допомоги воїнам-калікам у триденний строк повинні були зареєструватися в органах НКСЗ і передати справи, майно, капітали відповідним відділам НКСЗ. Також виконками повинні були через ревізійні комісії здійснити перевірку матеріалів і фінансів, які надійшли на баланс органів НКСЗ [10].

Основний лейтмотив Декрету прописаний у першому абзаці – справами воїнів-калік повинні займатися лише державні радянські органи. Ніяких громадських чи місцевих територіальних органів з допомоги, як видно, не повинно було бути. І це був лише початок. Пліуралізм не був сильною стороною більшовиків. Зрозуміло, що для координації роботи розрізнених органів собезу мав існувати центр, але він однозначно не повинен був створюватися в такий спосіб, особливо усуваючи від надання допомоги інші інститути та джерела. Комітети на місцях набагато краще знали коло своїх підопічних, а отже, могли й актуально / адекватно реагувати. Такими діями нова влада показувала населенню, що саме вона переймається справами соціальної підтримки знедолених колишніх військових, які повністю або частково втратили працездатність.

Також положення декрету показало брак ресурсів на цю сферу в більшовиків, про що свідчить команда прискіпливо перевірити ресурси комітетів.

На наступний день, 26.02.1919, уряд «українських» більшовиків видає новий Декрет «Об обеспечении красноармейцев и их семейств». Цікавим є факт, що його норми мали застосовуватися ще з 15 лютого. Цей документ опосередковано захищав інтереси осіб з інвалідністю, хоча напряду не окреслював цю категорію і, як видно з назви, стосувався лише солдатів і офіцерів Червоної армії. Так, ст. 1 визначала грошову допомогу непрацездатним залежно від їх кількості в родині червоноармійця. Законодавець установив розмір допомоги від 100 до 300 крб на місяць [11].

Одразу зазначимо, що ст. 9 зобов'язувала НК військових справ, НК продовольства і НКСЗ поступово видавати допомогу натурою (тобто збіжжям). На той час це виявляється оптимальним, адже купівельна спроможність карбованця знижувалася та й продуктів харчування у вільному доступі було обмаль [12]. Але були й негативні тенденції. Оскільки гроші цінувалися суто як папір, а продукти харчування були одним із головних елементів обміну, це заохочувало більшовиків посилювати реквізицію продовольства у селян.

Ст. 2 роз'яснювала, яка особа є непрацездатною. Крім вікових показників (діти й літні люди), статус непрацездатних могли отримати особи згідно з медичним висновком комісії при міських і повітових радах депутатів за участі представників від військового комісаріату, собезу й відділу праці. Декілька слів щодо дефініції «непрацездатний». У 1919 р. законодавець не виділяв різні види непрацездатності, відомі нам за вітчизняним законодавством, «...повна, часткова або тимчасова втрати працездатності...» (ст. 46 Основного Закону) [1].

² Назва нормативно-правових документів подається мовою оригіналу. У період воєнного комунізму на території радянської України російська мова домінувала в нормативно-правових документах. Лише після другого фіаско в Україні більшовики приховали свої справжні погляди на право народів на самовизначення, як наслідок, нормативно-правові документи почали публікувати українською або одночасно українською і російською мовами.

За логікою Декрету [11], на нашу думку, законодавець терміном «непрацездатний» хотів передусім охопити осіб, які втратили працездатність повністю або частково в незворотному характері (стійкий або постійний характер). Для порівняння: за сучасним законодавством така особа могла б у подальшому набути статус особи з інвалідністю. Однак у період воєнного комунізму це було неможливим, оскільки законодавство ранніх більшовиків не розрізняло терміни «повної, часткової або тимчасової втрати працездатності», пропонувалася лише повна або часткова. Ба більше, підмінялися терміни «інвалід» і «непрацездатний / втрата працездатності». Наприклад, у назві постанови РНК УСРР від 21.03.1919 «Об обеспечении инвалидов промышленности и членов их семейств в случаях, не подлежащих действию законов о страховании (временное положение)» йдеться про осіб з інвалідністю, які втратили працездатність на підприємстві, однак новели постанови оперують терміном «втрата працездатності» [13]. Лише komponуючи терміни з назви документа і його змісту, можна зрозуміти, що йшлося про стійку / постійну втрату працездатності, а не тимчасову.

Повернемося до Декрету «Об обеспечении красноармейцев и их семейств». Так, ст. 8 зобов'язувала НКЗ і НК праці розробити норми пенсій червоноармійців та норми забезпечення родин солдатів ЧА у зв'язку з утратою ними працездатності під час перебування в лавах ЧА.

Менш ніж за місяць, 14.03.1919, РНК УСРР видає Декрет «О пенсионном обеспечении солдат Красной армии и других военнослужащих и их семейств», який значно розширював коло осіб попереднього. Так, згідно зі ст. 5 на пенсію могли розраховувати військові і службовці всіх державних воєнізованих структур, колишні червоноармійці, офіцери та військові лікарі, учасники робітничих і селянських повстанських загонів, та навіть офіцери й солдати царської армії. Ст. 1 визначала розмір допомоги залежно від категорії втрати працездатності. Законодавець визначив 4 розряди втрати працездатності: від «повної» (100 % втрата працездатності) і до «слабкого зниження працездатності» (15–40 %). Частка допомоги від прожиткового мінімуму встановлювалася залежно від місцевості проживання особи, що становило від повного прожиткового мінімуму до 1/5 прожиткового мінімуму.

Ст. 2 визначала допомогу родинам осіб, зазначеним у ст. 5, за умови наявності та кількості непрацездатних у родині. Вдова з трьома і більше непрацездатними, чотири дитини-сироти до 16 років з інвалідністю за умови обов'язкового догляду їх третіми особами отримували повний оклад мінімального прожиткового мінімуму. На найменший відсоток могла претендувала вдова з інвалідністю – половина окладу. Також у примітках Декрету вказувалося, кого саме зараховували до членів сім'ї військового [14].

Згодом дійшла черга й до пересічних осіб. Так, більшовики звернули увагу на осіб, які втратили працездатність на виробництві. Допомога їм передбачалася постановами РНК УСРР від 21.03.1919 «Об обеспечении инвалидов промышленности и членов их семейств в случаях, не подлежащих действию законов о страховании (временное положение)» та «Об увеличении пенсий, выплачиваемых вследствие повреждения здоровья или смерти потерпевшим при работах промышленных, ремесленных, транспортных или торговых предприятий (положение)». Зміст першої постанови полягав у тому, що особи, які втратили працездатність на виробництві (приватному, комунальному, державному) до 1 січня 1919 р., могли розраховувати на соціальну допомогу у вигляді пенсії, яку виплачувало підприємство. Ст. 2 для розрахунку розміру пенсії відсилала до нормативно-правових актів царського часу: закону й постанови від 23.06.1912 «О размерах и порядке выплат пенсий» [13].

Другою постановою влада намагалася нівелювати наслідки інфляції на купівельну спроможність пенсій по інвалідності. Так, РНК УСРР дозволив переглядати розмір зазначених пенсій лише за заявою пенсіонера. Ст. 3 визначила, що максимальний розмір, на який могли збільшити пенсію, становив 50 %. Це було можливо лише за умови, що особа повністю втратила працездатність, потребувала сторонньої допомоги та не мала інших засобів до існування. «Кращі» умови пенсіонера по інвалідності нівелювали шанси на збільшення пенсії. Перерахунок пенсій здійснювали Окружні Страхові каси страхування робітників від нещасних випадків і Страхові Суди. Зазначені інституції підпорядковувалися НК праці [15]. Отже, побутові умови визначалися в ручному режимі та були ключовим фактором збільшення пенсії. Дуже зручно для регуляції виплат.

За два тижні потому, 1 і 2 квітня 1919 р., НКСЗ видає постанови «О порядке рассмотрения заявлений о назначении пенсий красноармейцам», «О создании кадра особых сотрудников по обследованию материального положения нетрудоспособных красноармейцев и их семейств», які розкривали деякі елементи механізму призначення пенсій червоноармійцям і їх родинам, у тому числі тим, які втратили працездатність [16, 17]. Наведемо декілька спостережень, які варто відмітити після перегляду постанов. По-перше, НКСЗ нагнітав ситуацію і вживав безапеляційні терміни та масштаби. Так, зазначається, що «...уряд УСРР наказав усіх (виділено автором) непрацездатних і незабезпечених червоноармійців і їх сім'ї забезпечити пенсією» [17]. У Декреті РНК УСРР «О пенсионном обеспечении солдат Красной армии и других военнослужащих и их семейств» вжиті інші словесні конструкції, ближчі до мови нормативно-правових документів [14].

По-друге, непрацездатність особи визначалася медичними комісіями при відділах собезу. Незабезпеченість особи визначалася лише шляхом обстеження її побутового й майнового станів. Запобігаючи потенційним складнощам з обстеженням умов, особливо в частині людського ресурсу, було запропоновано низовим структурам НКСЗ створити реєстр осіб, які б здійснювали це обстеження. По-третє, уперше в нормативно-правових документах з'являються терміни класифікації непрацездатності – повна або часткова.

Запропонуємо своє бачення головного підходу більшовиків до соціального забезпечення населення, зокрема осіб з інвалідністю. Назвемо його «мілітарним соціальним забезпеченням». Головна особливість моделі полягає у тому, що держава у сфері соціального забезпечення населення насамперед ставила за пріоритет задовольнити мінімальні життєві потреби категорії осіб, які напряду або опосередковано пов'язані з мілітарними / парамілітарними структурами (військовослужбовці, ветерани служби, особи, які втратили працездатність, виконуючи військовий службовий обов'язок, і коло їхніх прямих родичів, близьких осіб). Другорядною ознакою такої політики є те, що її запроваджували у військовий час.

Для більшовиків на початковому етапі ЧА, напевно, була єдиною структурою, яка допомогла їм прийти до влади у двох площинах – військовій і політичній. Завдяки багнетам ЧА більшовики змогли побороти армії білого руху, отаманів та, на жаль, війська УНР. А завдяки махінаціям з «виборчими законами» червоноармійці мали десятикратну перевагу над робітниками й ненависними більшовикам селянами у формуванні Всеукраїнського з'їзду рад [18, с. 176–177].

Повернемося до інших заходів більшовиків у сфері соціального забезпечення осіб з інвалідністю. Нова «стара» влада звертала увагу на лікування і протезування осіб з інвалідністю. Так, постанова НКСЗ від 03.04.1919 «Об учреждении Киевского и Харьковского обласных Комитетов врачебно-технической помощи инвалидам» створювала два обласні комітети лікарсько-технічної допомоги особам з інвалідністю: Київський

і Харківський. Їх компетенція поширювалася на територію України, прикордонні території сучасної РФ, частину Білорусії, Молдови, тобто на територію проживання етнічних українців. На перший погляд викликає здивування те, що два центри цих комітетів розміщувалися локаційно поруч. Та, зважаючи на військово-політичну ситуацію, більшовики інакше й не могли. Значну частину території України вони не контролювали. Так, станом на 3 квітня, на момент публікації постанови, в Одесі ще перебували війська Антанті [20, с. 202].

На початку 1919 р. соціально-економічна ситуація в Україні залишалася складною. Фіксувалися значні проблеми з продуктами харчування. Тому більшовики зі своєї логіки соціально-економічного життя вважали за недоцільне утримувати армію непрацюючих. Одночасно намагаючись задіяти весь трудовий потенціал населення в економічній діяльності, НКСЗ видає постанову від 27.04.1919 «О трудовых артелях для инвалидов» [21].

Декілька слів про юридичну техніку ранніх більшовиків. Вона бажала кращого як у зовнішній, так і у внутрішній формах. Постанову НКСЗ підписав заступник комісара НКСЗ М. Зубков. Однак у преамбулі зазначено, що постановляє саме Народний комісаріат праці (далі – НКП). Згідно з постановою новостворені трудові артілі інвалідів підпорядковувалися НКП і профспілкам. Нагадаємо, що у владній ієрархії НКСЗ і НКП рівносильні. Тож незрозуміло, хто повинен був втілювати в життя задачі з постанови. Виходить, що постанова більше схожа на проєкт плану дій, а не на нормативно-правовий документ. Це підтверджує і преамбула постанови, що містить елементи мотиваційних заходів, які тотожні до промови на мітингу робітників.

Повернемося до суті постанови. Основна її задача – сприяти розвитку трудових артілей інвалідів на соціалістичних засадах, без капіталістичної експлуатації. Інструментарій реалізації постанови простий – працездатних інвалідів перевести в зазначені артілі. Ці підходи слухні не тільки до трудової соціалізації осіб з інвалідністю, а й загалом до соціалізації цієї категорії населення. Звісно, за умови добровільності й адекватного визначення рівня непрацездатності. Та якщо підсумувати всі аспекти цієї постанови, виходить, що ідея гарна, а виконання нікудишне, тобто чергова порція демагогії.

Ключовою подією третього заходу більшовиків, не тільки у справі соціального забезпечення осіб з інвалідністю, а й у правотворчості загалом, стала постанова Всеукраїнського революційного комітету від 27.01.1920 «Про об'єднання діяльності УСРР та РСФРР» [22]. Згідно з нею декрети РСФРР у сфері органів влади поширювалися на УСРР, як наслідок, нормативно-правові документи УСРР у цій сфері втрачали чинність. Це був один із ключових механізмів більшовиків не допустити чергової втрати України. Головним інструментом у цій сфері був інститут уповноважених РНК РСФРР при Всеукрревкомі (РНК УСРР), який явно обмежував суверенітет УСРР. За напрям соціального забезпечення в Україні відповідав російський більшовик А. Падерін.

Виконуючи вищезазначену постанову, у лютому 1920 р. уряд УСРР за прикладом РСФРР створює Наркомат праці й соціального забезпечення (далі – НКПСЗ). Постановами Уповноваженого від 18 і 22 лютого 1920 р. «Про об'єднанні відділи праці й соціального забезпечення» [23] і «Про підвідділи соціального забезпечення відділів праці й соціального забезпечення місцевих ревкомів (виконкомів)» [24] формується місцева мережа новоствореного комісаріату.

Перша постанова розкривала механізми формування місцевих відділів праці та соцзабезпечення. Друга – внутрішню структуру, задачі та функції підвідділів соціального забезпечення відділів праці й соціального забезпечення місцевих ревкомів (виконкомів). Також визначено завдання, які покладалися на кожну секцію (підсекцію) підвідділу. Зокрема, повітовий підвідділ поділявся на 7 секцій, які мали підсекції з відділками (залежно від секції від 3 до 9).

Відмітимо найважливіші новели, що стосуються нашої розвідки. Ст. 13 постанови «Про підвідділи соціального забезпечення відділів праці й соціального забезпечення місцевих ревкомів (виконкомів)» визначала завдання секції підпомог та пенсій. До компетенції цієї секції входило встановити право на соціальне забезпечення, тобто визначити ступінь втрати працездатності; догляд за непрацездатними робітниками. Ст. 19 розписувала завдання секції відновлення й використання неповної праці, а саме трудова соціалізація інвалідів через покращення стану здоров'я, зміну фаху тощо. На секцію покладалася організація діяльності установ із відновлення працездатності, а також допомога роботодавцям в адаптації інвалідів на робочому місці; покращення умов праці та проживання визначеної категорії населення [24].

Коротко проаналізуємо ці постанови. Черговий експеримент із структурою відомства соціального забезпечення призвів до появи розгалуженої вертикалі державних органів. Були проголошені слушні й конче необхідні напрями роботи. Негативною рисою такої мережі стала концентрація в межах підвідділу різнопланових завдань. Секції одного підвідділу визначали працездатність особи, призначали допомогу й інспектували діяльність цих же органів. Це не двозначно дає зрозуміти, що за потреби керівництво підвідділу в ручному режимі могло регулювати допомогу. Однак це не дивно, адже більшовики взагалі відкидали поділ на гілки влади як рудимент буржуазного часу. Паралельно така значна кількість секцій, підсекцій і відділків у підвідділі сигналізує про значну бюрократизацію процесу отримання / надання соціальної допомоги.

Та на цьому експерименти з радянськими органами влади, що займалися соціальним забезпеченням, не закінчилися. Модернізація відбувалася за прикладом органів РСФРР. Уже 29 травня 1920 р. в УСРР розпочався поділ НКПСЗ, а 25 червня прийнято статут НКСЗ. Було створено нову систему і внутрішню організацію місцевих органів НКСЗ. Згідно з прописаними компетенціями за соціальне забезпечення осіб з інвалідністю відповідали підвідділи: допомоги і пенсії (дві секції); соціальної допомоги (дві секції); інвалідний (три секції) [25].

Позитивною тенденцією оновленого НКСЗ було зменшення структурних підрозділів, хоча їхня кількість була все ще значною. До переваг зарахуємо те, що весь процес отримання статутусу та допомоги особам був розділений між двома комісаріатами – соціального забезпечення й охорони здоров'я. Утім, прописана компетенція підвідділів була заплутана і почасти трактується неоднозначно. Так, п. В ч. 29 ст. 12 Статуту НКСЗ передбачав видачу пенсій інвалідам війни і праці, які потерпіли від погромів контрреволюції [25]. Незрозуміло, хто надавав пенсії особам з інвалідністю, що не зазнали на собі вплив сил контрреволюції. Можливо, під пенсією малася на увазі одноразова допомога.

Черговий пролонгований захід більшовиків на терени України хоч і не змінив суть і натиск їхнього ідеологічного запалу, але однозначно – пиху применшив. Слабка підтримка населенням, що проявилася у втраті контролю над Україною у другій половині 1919 р., змусила проводити виваженішу політику. Як ми знаємо, згодом на такі кроки «вождь пролетаріату» погодиться. Та у сфері соціального забезпечення осіб з інвалідністю пішли протореним шляхом. Перші вдосконалення даної справи стосувалися, звісно, родин червоноармійців.

Постанова Уповноваженого від 19.02.1920 «Про тимчасові пояси по видачі пайку членам родин червоноармійця» розділила територію УСРР на 5 тарифних поясів відповідно до дороговизни проживання [26]. Ця дія неоднозначна. На перший погляд, у містах життя дорожче, ніж у селах, і більша допомога містянам слушна. Але якщо особа непрацездатна або часткова непрацездатність заважала їй працювати в полі, продукти харчування вона всеодно повинна була купувати. З іншого боку, закріплювалися дискримінаційні засади між міщанами й селянами. Про ненависть більшовиків до українського села та селян ми вже згадували.

Згідно з умовами зазначеної постанови найбільша допомога одній непрацездатній особі (у т. ч. особі з інвалідністю) становила 220–300 крб, а якщо 5 і більше осіб – 650–1000 крб. Однак ці цифри нічого нам не говорять – потрібно їх співвіднести з вартістю продуктів харчування. Одразу зазначимо, що законодавець, встановлюючи розміри допомоги, орієнтувався на державні ціни, а вони були далекими від реальності. Гадаємо, що більшовики орієнтувалися в ринкових цінах. Недарма ж вони спекуляцію возвели в ранг найтяжчих злочинів з підсудністю Револьюційному трибуналу [27].

Наведемо ціни на продукти харчування на середину 1920 р.: м'ясо (0,4 кг) ринкова ціна 200–250 крб (державна – 7,82), сало (0,4 кг) – 150 (22,75), хліб (0,4 кг) – 250 (2,50), олія (0,4 кг) – 1200 (13,50) [12, с. 155]. Отже, реальні ціни на ринку різнилися від заявлених державною, подекуди у 100 разів. Заради справедливості наведемо місячні заробітні плати різних категорій: робітник найнижчої кваліфікації – 728–1600 крб, рядовий ЧА – 900, політрук ЧА – 1500, члени, касир і друкарка особливої районної продовольчої комісії повітревкому – відповідно 3600, 2840, 2400 [12, с. 153; 28]. Звідси виходить, що існувало дві паралельні реальності. Більшовики призначали відносно невелику допомогу (явно не за комуністичними принципами), орієнтуючись на ціни, які вони ж самі й установили. А жити потрібно було у світі далеко не такому, який позірно зображала нова влада.

30.04.1920 РНК УСРР видав постанову «Про ліквідацію союзу інвалідів» [29]. Це по суті калька постанови РНК РСФРР від 20.02.1920 [30]. З назви документа основна мета є зрозумілою. Привертає увагу причина демонтажу Союзу інвалідів. Законодавці, дотримуючись власного класичного підходу, в документі не забули згадати про значну державну допомогу особам з інвалідністю. Але водночас наголосили на антидержавній діяльності союзу і спробах створити відокремлену від маси пролетарів групу осіб. Одразу напрошуються питання: чи всі потреби осіб з інвалідністю були закриті? Якою мірою? Якщо є паралельні джерела допомоги – чому це погано? Звідки ресурси в держави, щоб вирішити всі поточні питання осіб з інвалідністю?

Як би там не було, російські більшовики в Росії чи то сп'яніли від успіхів, чи з інших причин вирішили більше не приховувати справжнє обличчя. У кожній організації, яка була не під їх контролем / впливом, убачали центр антирадянського руху супротиву. Зрозуміло, що у благодійних організацій, що утворилися еволюційним шляхом, були свої, відміні від більшовиків, погляди. Однак нова влада не допускала інакомислення, а тим більше відкритої опозиції. Як наслідок, у російській версії постанови була дана вказівка ВНК розслідувати діяльність Союзу інвалідів [30]. Наголосимо, що все майно ліквідованої в УСРР організації передавалося НКПСЗ [29].

Як альтернативу Союзу інвалідів 26.05.1920 при ВУЦВК його ж постановою створюється Комітет допомоги хворим і пораненим червоноармійцям, який складався з членів Народних комісаріатів, ЦК КП(б)У. Завданням комітету було допомагати радянським органам у справі допомоги хворим і пораненим, зокрема воїнам-інвалідам. Напрями допомоги були різними. Наприклад, організація лікування, постачання одягу, харчів, протезів тощо [31].

Щоб заохотити підприємства приймати на роботу осіб з інвалідністю Уповноваженими Наркомпраці, Наркомфіну та Наркомсобезу 06.07.1920 було видано постанову «Про звільнення підприємств, що користуються працею інвалідів від страхових внесків за них». Механізм заохочення за нею полягав у такому – підприємства не сплачували за цю категорію населення страхові внески [32].

Постановою РНК УСРР від 20.07.1920 «Про встановлення одноманітних норм соціального забезпечення інвалідів праці та війни» нормотворець зрівнював розмір пенсії осіб з інвалідністю, які отримали її на виробничому процесі та під час військових дій 1914–1920 рр. Одночасно ст. 3 прирівнювала родини інвалідів війни та праці в забезпеченні у випадку смерті інваліда-годувальника.

У примітках постанови зазначено, що підприємства й установи зобов'язані приймати на роботу інвалідів, яких направляють відділи праці [33]. Чергове директивне нагадування свідчить лише про те, що підприємства не брали на роботу осіб з інвалідністю. Причини були різними, але це предмет окремої розвідки.

Постановою РНК УСРР від 04.01.1921 «Про забезпечення інвалідів, що перебувають в інвалідних домах» нова влада здійснила широкий жест філантропії. Так, сім'я особи з інвалідністю мала право на її пенсію, коли він перебував в інвалідному будинку. Виходить, що держава брала на себе подвійне навантаження: виплачувала пенсію та забезпечувала особу з інвалідністю в державному закладі [34]. Одразу напрошується декілька питань: скільки було таких закладів? які умови перебування вони надавали? Та це на перспективу.

Висновки. Нормативно-правові документи, які постійно роз'яснювали, доповнювали, а почасти змінювали норми й підходи соціального забезпечення осіб з інвалідністю свідчать про ситуативність вирішення проблеми, заформалізованість механізму. Не додавали конструктивності й постійні експерименти зі структурою радянських органів соціального забезпечення.

Нормативно-правова база засвідчувала наступ більшовиків на будь-які альтернативні, не пов'язані з державою, центри надання соціальної допомоги. Паралельно, на нашу думку, нова влада сформувала «мілітарне соціальне забезпечення». З 15 виданих актів за 1919 р. – початок 1921 р. сім напрямів регулювали допомогу військовим або їх сім'ям, два – цивільним і шість мали загальний характер. Червона армія стала як військовою, так і почасти політичною рушійною силою, яка дала змогу більшовикам прийти до влади й закріпитися. Водночас передбачені норми забезпечення осіб з інвалідністю не встигали за інфляцією. Усе це знижувало можливість осіб відстояти свої права.

Перспективи подальших розвідок. Потребує дослідження нормативно-правове регулювання соціальної допомоги особам з інвалідністю у період НЕПу. Також варта подальших досліджень гіпотеза про «мілітарне соціальне забезпечення» населення УСРР.

Використані джерела:

1. Конституція України: офіц. текст. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 24.07.2025).
2. Шарпаций В. Формування нормативно-правової бази становлення системи соціального забезпечення в УСРР (лютий – липень 1919 р.). *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. 2007. 12. С. 150–158.
3. Шарпаций В. Соціальне становище інвалідів війни та проблеми їх матеріального забезпечення в Україні в міжвоєнний період. Гілея. 2012. Випуск 56. С. 81–86.
4. Шарпаций В. Становлення та функціонування системи соціального забезпечення в Українській РСР в 1920–30-х рр.: історичний аспект : дис. ... д-ра іст. наук : 07.00.01. Київ, 2007. 390 с.
5. Мельничук О. А. Соціальне страхування в радянській Україні (20–30-ті рр. ХХ ст.). Вісник : Едельвейс і К, 2009. 372 с.
6. Твердовський А. Радянська політика соціального забезпечення у контексті становлення тоталітарної держави та суспільства у 1920-х рр. (за матеріалами Держархіву Херсонської області). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 44. Т. 1. С. 195–200; Вип. 45. Т. 1. С. 200–206; Вип. 46. Т. 1. С. 209–216.
7. О Коммисариате социального обеспечения УССР : Временное положение от 06.02.1919. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства Украины (надалі – СУУ). 1919. № 6. Ст. 81.
8. О конструировании СНК : постановление ВУЦИКС от 14.03.1919. СУУ. 1919. № 19. Ст. 205.
9. Об утверждении личного состава СНК : постановление ВУЦИКС от 14.03.1919. СУУ. 1919. № 19. Ст. 206.
10. О передаче дел обеспечения увечных воинов в ведение Народного Комиссариата Социального Обеспечения : Декрет СНК Украины от 25.02.1919. СУУ. 1919. № 15. Ст. 171.
11. Об обеспечении красноармейцев и их семейств : Декрет СНК УСРР от 26.02.1919. СУУ. 1919. № 16. Ст. 174.

12. Ісаков П. Співвідношення цін та реальних доходів громадян в українському селі на Лівобережній Україні в 1919–1920 роках як важливий чинник виникнення та розгортання селянського повстанського руху. Сіверянський літопис. 1998. № 4. С. 132–162.

13. Об обеспечении инвалидов промышленности и членов их семейств в случаях, не подлежащих действию законов о страховании (временное положение) : постановление СНК УСРР от 21.03.1919. СУУ. 1919. № 32. Ст. 351.

14. О пенсионном обеспечении солдат Красной армии и других военнослужащих и их семейств : Декрет СНК УСРР от 14.03.1919. СУУ. 1919. № 26. Ст. 285.

15. Об увеличении пенсий, выплачиваемых вследствие повреждения здоровья или смерти потерпевшим при работах промышленных, ремесленных, транспортных или торговых предприятий (положение) : постановление СНК УСРР от 21.03.1919. СУУ. 1919. № 32. Ст. 352.

16. О порядке рассмотрения заявлений о назначении пенсий красноармейцам : постановление НКСО от 01.04.1919. СУУ. 1919. № 34. Ст. 385.

17. О создании кадра особых сотрудников по обследованию материального положения нетрудоспособных красноармейцев и их семейств : постановление НКСО от 01.04.1919. СУУ. 1919. № 34. Ст. 392.

18. Історія державної служби в Україні: у 5 т. / Голов. упр. держ. служби України, Ін-т історії НАН України. Київ : Ніка-Центр, 2009. Т. 2 / кер. авт. кол. С. В. Кульчицький. 512 с.

19. Об учреждении Киевского и Харьковского обласных Комитетов врачебно-технической помощи инвалидам : постановление НКСО от 03.04.1919. СУУ. 1919. № 35. Ст. 404.

20. Стахів М. Україна в добі Директорії УНР: [у 7 т.]. Скрентон : Укр. наук.-іст. б-ка в Скрентоні, 1962–1966. Т. 5. Директорія і антапта. 1964. 248 с.

21. О трудовых артелях для инвалидов : постановление НКСО от 27.04.1919. СУУ. 1919. № 38. Ст. 474.

22. Про об'єднання діяльності УСРР та РСФРР : постанова Всеукраїнського революційного комітету від 27.01.1920. СУУ. 1920. № 1. Ст. 7.

23. Про об'єднанні відділи праці й соціального забезпечення : постанова Уповноваженого НКПіСЗ при Всеукрревкомі від 18.02.1920. СУУ. 1920. № 3. Ст. 33.

24. Про підвідділи соціального забезпечення відділів праці й соціального забезпечення місцевих ревкомів (виконкомів) : постанова Уповноваженого НКПіСЗ при Всеукрревкомі від 18.02.1920. СУУ. 1920. № 3. Ст. 39.

25. Про відділи соціального забезпечення місцевих виконкомів : Статут НКСЗ від 25.06.1920 р. СУУ. № 17. Ст. 324.

26. Про тимчасові пояси по видачі пайку членам родин червоноармійця : постанова Уповноваженого НКПіСЗ при Всеукрревкомі від 18.02.1920. СУУ. 1920. № 3. Ст. 36.

27. О спекуляции : Декрет СНК от 22 июля 1918 г. Собрание узаконений и распоряжений Рабоче-крестьянского правительства РСФСР. 1918. № 54. Ст. 605.

28. Про норми заробітної плати для робітників і службовців УСРР : постанова Всеукрревкому від 18.02.1920. СУУ. 1920. № 3. Ст. 32.

29. Про ліквідацію союзу інвалідів : постанова РНК УСРР від 30.04.1920. СУУ. 1920. № 9. Ст. 153.

30. Об упразднении Союза инвалидов войны и труда : постановление СНК РСФСР от 20.02.1920. Декреты Советской власти. Т. VII . 10 декабря 1919 г. – 31 марта 1920 г. Москва : Политиздат, 1975. С. 254–255.

31. Про Комітет допомоги хворим і раненим червоноармійцям : постанова ВУЦВК від 26.05.1920. СУУ. 1920. № 15. Ст. 290.

32. Про звільнення підприємств, що користуються працею інвалідів від страхових внесків за них : постанова Уповноваженого Наркомпраці, Уповноваженого Наркомфіну, Наркомсобезу від 06.07.1920. СУУ. 1920. № 18. Ст. 353.

33. Про встановлення одноманітних норм соціального забезпечення інвалідів праці та війни : постанова РНК УСРР від 20.07.1920. СУУ. 1920. № 21. Ст. 405.

34. Про забезпечення інвалідів, що перебувають в інвалідних домах : постанова РНК УСРР від 04.01.1921. СУУ. 1920. № 1. Ст. 2.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: ofits. tekst. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (data zvernennia: 24.07.2025) [in Ukrainian].

2. Sharpatyi, V. (2007). Formuvannia normatyvno-pravovoi bazy stanovlennia systemy sotsialnoho zabezpechennia v USRR (liutyi – lypen 1919 r.) [Formation of the regulatory and legal framework for the establishment of the social security system in the Ukrainian SSR (February – July 1919)]. *Ukraina XX st.: kultura, ideolohiia, polityka*, 12, 150–158 [in Ukrainian].

3. Sharpatyi, V. (2012). Sotsialne stanovlyshche invalidiv viiny ta problemy yikh materialnoho zabezpechennia v Ukraini v mizhvoiennyi period [The social situation of war invalids and the problems of their material support in Ukraine in the interwar period]. *Hileia*, 56, 81–86 [in Ukrainian].

4. Sharpatyi, V. (2007). Stanovlennia ta funktsionuvannia systemy sotsialnoho zabezpechennia v Ukrainiskii RSR v 1920–30-kh rr.: istorychnyi aspekt [The formation and functioning of the social security system in the Ukrainian SSR in the 1920s – 1930s: a historical aspect]. *Doctor's thesis*. Kyiv. 390 p. [in Ukrainian].

5. Melnychuk, O. (2009). *Sotsialne strakhuvannia vadianskii Ukraini (20–30-ti rr. XX st.) [Social insurance in Soviet Ukraine (1920s – 1930s)]*. Vynytyia: Edelweis i K. 372 p. [in Ukrainian].

6. Tverdovskyi, A. (2016). Radianska polityka sotsialnoho zabezpechennia u konteksti stanovlennia totalitarnoi derzhavy ta suspilstva u 1920-kh rr. (za materialamy Derzharkhivu Khersonskoi oblasti) [Soviet policy of social security in the context of the formation of the totalitarian state and society in the 1920s. (based on the materials of state archives of Kherson region)]. *Naukovi pratsi istorychnoho fakultetu Zaporizkoho natsionalnoho universytetu*, 44 (1), 195–200; 45 (1), 200–206; 46 (1), 209–216 [in Ukrainian].

7. Sovet Narodnykh Komissarov USSR (1919). O Kommissariate sotsial'nogo obespecheniia USSR: Vremennoe polozhenie ot 06.02.1919 [On the Commissariat of Social Welfare of the Ukrainian SSR: Temporary regulations of 06.02.1919]. *Sobranie zakoneni i raspriazhenii Rabocho-krest'ianskogo pravitel'stva Ukrainy*, No. 6, Art. 81.

8. VUTSIKS (1919). O konstruirovani SNK: postanovlenie ot 14.03.1919 [On the structure of the Council of People's Commissars: Resolution of 14.03.1919]. *Sobranie zakoneni i raspriazhenii Rabocho-krest'ianskogo pravitel'stva Ukrainy*, No. 19, Art. 205.

9. VUTSIKS (1919). Ob utverzhdenii lichnogo sostava SNK: postanovlenie ot 14.03.1919 [On approval of the composition of the Council of People's Commissars: Resolution of 14.03.1919]. *Sobranie zakoneni i raspriazhenii Rabocho-krest'ianskogo pravitel'stva Ukrainy*, No. 19, Art. 206.

10. Sovet Narodnykh Komissarov Ukrainy (1919). O peredache del obespecheniia uvechnykh voinov v vedenie Narkomata sotsialnogo obespecheniia: Dekret ot 25.02.1919 [On transferring the affairs of disabled soldiers to the People's Commissariat of Social Welfare: Decree of 25.02.1919]. *Sobranie zakoneni i raspriazhenii Rabocho-krest'ianskogo pravitel'stva Ukrainy*, No. 15, Art. 171.

11. Sovet Narodnykh Komissarov USSR (1919). Ob obespechenii krasnoarmeitsev i ikh semeistv: Dekret ot 26.02.1919 [On the provision of Red Army soldiers and their families: Decree of 26.02.1919]. *Sobranie zakoneni i raspriazhenii Rabocho-krest'ianskogo pravitel'stva Ukrainy*, No. 16, Art. 174.

12. Isakov, P. (1998). Spivvidnoshennia tsin ta realnykh dokhodiv hromadian v ukrainskomu seli na Livoberezhnii Ukraini v 1919–1920 rokakh yak vazhlyvyi chynnyk vynyknennia ta rozghortannia selianskoho povstanskoho rukhu [Correlation between prices and real incomes of citizens in Ukrainian villages on the Left Bank in 1919–1920 as an important factor in the emergence and development of the peasant insurgent movement]. *Siveryanskyi litopys*, 4, 132–162 [in Ukrainian].

13. Sovet Narodnykh Komissarov USSR (1919). Ob obespechenii invalidov promyshlennosti i chlenov ikh semeistv v sluchaiakh, ne podlezhashchikh deistviu zakonov o strakhovanii (vremennoe polozhenie): postanovlenie ot 21.03.1919 [On the provision for industrial invalids and their families in cases not covered by insurance laws (temporary provision): Resolution of 21.03.1919]. *Sobranie zakoneni i raspriazhenii Rabocho-krest'ianskogo pravitel'stva Ukrainy*, No. 32, Art. 351.

14. Sovet Narodnykh Komissarov USSR (1919). O pensionnom obespechenii soldat Krasnoi armii i drugikh voennosluzhashchikh i ikh semeistv: Dekret ot 14.03.1919 [On pension provision for Red Army soldiers and other military personnel and their families: Decree of 14.03.1919]. *Sobranie zakoneni i raspriazhenii Rabocho-krest'ianskogo pravitel'stva Ukrainy*, No. 26, Art. 285.

15. Sovet Narodnykh Komissarov USSR (1919). Ob uvelichenii pensii, vyplachivaemykh v sledstvie povrezhdenii v zdorovii ili smerti poterpevyshym pri rabotakh promyshlennykh, remeslennykh, transportnykh ili togovykh predpriatii (polozhenie): postanovlenie ot 21.03.1919 [On increasing pensions paid due to health damage or death of persons injured during work at industrial, craft, transport or trade enterprises (provision): Resolution of 21.03.1919]. *Sobranie zakoneni i raspriazhenii Rabocho-krest'ianskogo pravitel'stva Ukrainy*, No. 32, Art. 352.

16. Narodnyi Komissariat Sotsialnogo Obespecheniia (1919). O poriadke rassmotreniia zaiavlenii o naznachenii pensii krasnoarmeitsam: postanovlenie ot 01.04.1919 [On the procedure for consider-

ring applications for pensions to Red Army soldiers: Resolution of 01.04.1919]. *Sobranie zakoneniia i rasporiazhenii Raboche-krestianskogo pravitelstva Ukrainy*, No. 34, Art. 385.

17. Narodnyi Komissariat Sotsialnogo Obespecheniia (1919). O sozdanii kadra osobykh sotrudnikov po obsledovaniiu materialnogo polozheniia netrudosposobnykh krasnoarmeitsev i ikh semeistv: postanovlenie ot 01.04.1919 [On creating a group of special officers for investigating the material condition of disabled Red Army soldiers and their families: Resolution of 01.04.1919]. *Sobranie zakoneniia i rasporiazhenii Raboche-krestianskogo pravitelstva Ukrainy*, No. 34, Art. 392.

18. Instytut istorii NAN Ukrainy, Holovne upravlinnia derzhavnoi sluzhby Ukrainy (2009). *Istoriia derzhavnoi sluzhby v Ukraini* [History of public service in Ukraine] (Vol. 2, S.V. Kulchytskyi, Ed.). Kyiv: Nika-Tsentr [in Ukrainian].

19. Narodnyi Komissariat Sotsialnogo Obespecheniia (1919). Ob uchrezhdenii Kievskogo i Khar'kovskogo oblastnykh Komitetov vrachebno-tekhniceskoi pomoshchi invalidam: postanovlenie ot 03.04.1919 [On the establishment of the Kyiv and Kharkiv Regional Committees for Medical and Technical Assistance to the Disabled: Resolution of 03.04.1919]. *Sobranie zakoneniia i rasporiazhenii Raboche-krestianskogo pravitelstva Ukrainy*, No. 35, Art. 404.

20. Stakhiv, M. (1964). *Ukraina v dobi Dyrektorii UNR. Tom 5. Dyrektoriia i Antanta* [Ukraine during the Directory of the Ukrainian National Republic. Vol. 5. The Directory and the Entente]. Skrenton: Ukrain'ska naukovo-istorychna biblioteka v Skrentoni [in Ukrainian].

21. Narodnyi Komissariat Sotsialnogo Obespecheniia (1919). O trudovykh arteliakh dlia invalidov: postanovlenie ot 27.04.1919 [On labor cooperatives for the disabled: Resolution of 27.04.1919]. *Sobranie zakoneniia i rasporiazhenii Raboche-krestianskogo pravitelstva Ukrainy*, No. 38, Art. 474.

22. Vseukrainskyi revoliutsiinyi komitet (1920). Pro obiednannia diialnosti USRR ta RSFSR: postanova vid 27.01.1920 [On the unification of activities of the USRR and RSFSR: Resolution of 27.01.1920]. *Sobranie zakoneniia i rasporiazhenii Raboche-krestianskogo pravitelstva Ukrainy*, No. 1, Art. 7 [in Ukrainian].

23. Upovnovazhenyi Narkompratsi i Sotszabezpechennia pry Vseukrrevkomi (1920). Pro obiednani viddily pratsi i sotsialnoho zabezpechennia: postanova vid 18.02.1920 [On unification of labor and social welfare departments: Resolution of 18.02.1920]. *Sobranie zakoneniia i rasporiazhenii Raboche-krestianskogo pravitelstva Ukrainy*, No. 3, Art. 33 [in Ukrainian].

24. Upovnovazhenyi Narkompratsi i Sotszabezpechennia pry Vseukrrevkomi (1920). Pro pidviddily sotsialnoho zabezpechennia viddiliv pratsi i sotsialnoho zabezpechennia mistsevykh revkomiv (vykonkomiv): postanova vid 18.02.1920 [On subsections of social welfare departments under local revolutionary committees (executive committees): Resolution of 18.02.1920]. *Sobranie zakoneniia i rasporiazhenii Raboche-krestianskogo pravitelstva Ukrainy*, No. 3, Art. 39. [in Ukrainian].

25. Narodnyi Komissariat Sotsialnogo Zabezpechennia (1920). Pro viddily sotsialnoho zabezpechennia mistsevykh vykonkomiv: Statut vid 25.06.1920 [On social welfare departments of local executive committees: Statute of 25.06.1920]. *Sobranie zakoneniia i rasporiazhenii Raboche-krestianskogo pravitelstva Ukrainy*, No. 17, Art. 324 [in Ukrainian].

26. Upovnovazhenyi Narkompratsi, Upovnovazhenyi Narkomfinu, Narkomsobez (1920). Pro tymchasovi poiapy po vydachi paikiv chlenam rodyn chervonoarmiitsia: postanova vid 18.02.1920 [On temporary coupons for food ration distribution to Red Army family members: Resolution of 18.02.1920]. *Sobranie zakoneniia i rasporiazhenii Raboche-krestianskogo pravitelstva Ukrainy*, No. 3, Art. 36 [in Ukrainian].

27. Sovet Narodnykh Komissarov RSFSR (1918). O spekuliiatsii: Dekret ot 22.07.1918 [On speculation: Decree of 22.07.1918]. *Sobranie zakoneniia i rasporiazhenii Raboche-krestianskogo pravitelstva RSFSR*, No. 54, Art. 605.

28. Vseukrrevkom (1920). Pro normy zarobitnoi platy dlia robitnykiv i sluzhbovtziv USRR: postanova vid 18.02.1920 [On wage standards for workers and employees of the USRR: Resolution of 18.02.1920]. *Sobranie zakoneniia i rasporiazhenii Raboche-krestianskogo pravitelstva Ukrainy*, No. 3, Art. 32 [in Ukrainian].

29. Rada Narodnykh Komissariv USRR (1920). Pro likvidatsiiu soiuzu invalidiv: postanova vid 30.04.1920 [On the liquidation of the union of the disabled: Resolution of 30.04.1920]. *Sobranie zakoneniia i rasporiazhenii Raboche-krestianskogo pravitelstva Ukrainy*, No. 9, Art. 153 [in Ukrainian].

30. Sovet Narodnykh Komissarov RSFSR (1920). Ob uprazhdenii Soiuzu invalidov voiny i truda: postanovlenie ot 20.02.1920 [On the abolition of the Union of War and Labor Invalids: Resolution of 20.02.1920]. *Dekrety Sovetskoi vlasti. Tom VII. 10 dekabria 1919 g. – 31 marta 1920 g.*, pp. 254–255. Moscow: Politizdat.

31. Vseukrainskyi Tsentralnyi Vykonavchyi Komitet (1920). Pro Komitet dopomohy khvorym i ranenym chervonoarmiitsiam: postanova vid 26.05.1920 [On the Committee for Assistance to Sick

and Wounded Red Army Soldiers: Resolution of 26.05.1920]. *Sobranie zakonenii i rasporiazhenii Raboche-krestianskogo pravitelstva Ukrainy*, No. 15, Art. 290 [in Ukrainian].

32. Upovnovazhenyi Narkompratsi, Upovnovazhenyi Narkomfinu, Narkomsobez (1920). Pro zvilnennia pidpriemstv, shcho koristuiutsia praceiu invalidiv vid strakhovykh vneskiv za nykh: postanova vid 06.07.1920 [On exemption of enterprises employing disabled workers from insurance contributions: Resolution of 06.07.1920]. *Sobranie zakonenii i rasporiazhenii Raboche-krestianskogo pravitelstva Ukrainy*, No. 18, Art. 353 [in Ukrainian].

33. Rada Narodnykh Komissariiv USRR (1920). Pro vstanovlennia odnomanitnykh norm sotsialnoho zabezpechennia invalidiv pratsi ta viiny: postanova vid 20.07.1920 [On establishing uniform norms of social security for labor and war disabled persons: Resolution of 20.07.1920]. *Sobranie zakonenii i rasporiazhenii Raboche-krestianskogo pravitelstva Ukrainy*, No. 21, Art. 405 [in Ukrainian].

34. Rada Narodnykh Komissariiv USRR (1921). Pro zabezpechennia invalidiv, shcho perebuvaiut v invalidnykh domakh: postanova vid 04.01.1921 [On the provision for disabled persons residing in disabled homes: Resolution of 04.01.1921]. *Sobranie zakonenii i rasporiazhenii Raboche-krestianskogo pravitelstva Ukrainy*, No. 1, Art. 2 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 30.07.2025
Стаття рекомендована до друку 15.09.2025
Опублікована 12.11.2025

Fedorchenko O., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of State and Legal Disciplines, Odesa State University of Internal Affairs (Odesa, Ukraine)

Kaminskaya O., Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Head of the Education Quality Assurance Department, Odesa State University of Internal Affairs (Odesa, Ukraine)

REGULATORY AND LEGAL REGULATION OF SOCIAL ASSISTANCE TO PERSONS WITH DISABILITIES IN THE UKRAINIAN SSR IN 1919–1921

The article is devoted to the study of regulatory and legal assistance to persons with disabilities in the Ukrainian SSR in 1919–1921. Based on regulatory and legal acts, the Soviet model of social security for persons with disabilities is shown to have been formed in chronological order.

Several reasons have been identified for the Bolsheviks' prompt resolution of the socio-economic problems of people with disabilities: reducing the number of dissatisfied people; demonstrating the advantages of communism; expanding the social package for the Red Army soldiers.

The concept of the Soviet approach to social security for people with disabilities as "military social security" has been given. The main feature of this model was that the State first and foremost prioritized meeting the minimum living needs of the category of persons who were directly or indirectly associated with military / paramilitary structures.

Forced aid to the "military" category of the population was provided due to civilians. Such approach was necessary because the Bolsheviks managed to retain power due to security / military structures.

It has been proven that the Bolshevik government adopted regulatory documents hastily and situationally regarding social security for people with disabilities. This resulted into the experiments with the structure of Soviet social security bodies and the blurring, duplication and contradictions of norms.

After all, the process of receiving social assistance was formalized, burdened and complicated with bureaucracy. At the same time, the regulatory framework recorded the Bolsheviks' attack on public, local centers for providing social assistance and its concentration in the hands of the State.

The planned social standards for people with disabilities did not keep up with inflation. All this reduced the ability to satisfy the minimum needs of life and turned the Bolsheviks' slogans into fiction.

Keywords: persons with disabilities, social security, war communism, Ukrainian SSR, People's Commissariat of Social Security, social assistance.

РОЗДІЛ II. ПРОБЛЕМИ ТЕОРІЇ ТА ПРАКТИКИ ЗАСТОСУВАННЯ ЗАКОНОДАВСТВА

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.111.3.20-29>
УДК 343.143+ 342.722

Богініч І. О., кандидат технічних наук, доцент кафедри оперативно-технічних заходів Національної академії Служби безпеки України (м. Київ, Україна)
e-mail: s25101047@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7285-7458>

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНИХ ПРАВ ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА ПРИ ПРОВЕДЕННІ НЕГЛАСНОЇ СЛІДЧОЇ (РОЗШУКОВОЇ) ДІЇ ЩОДО ОБСТЕЖЕННЯ ЖИТЛА ТА ІНШОГО ВОЛОДІННЯ ОСОБИ

Стаття присвячена дослідженню правових засад забезпечення конституційних прав людини і громадянина під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій (далі – НС(Р)Д) щодо обстеження житла чи іншого володіння особи в межах кримінального провадження. Метою є дослідження стану правового регулювання цього виду НС(Р)Д, визначення проблем дотримання конституційних гарантій, зокрема права на недоторканність житла, та розробка пропозицій щодо вдосконалення механізмів правового захисту. Методологія роботи базується на аналізі норм Конституції України, Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України), практики Верховного Суду й рішень Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ). Використано методи системного аналізу, порівняльного правознавства й узагальнення судової практики. Наукові результати вказують на те, що чинне законодавство України встановлює процесуальні гарантії для захисту прав особи під час проведення НС(Р)Д, зокрема вимогу судового дозволу та прокурорського нагляду, однак формальний підхід до обґрунтування клопотань і недостатня конкретизація підстав для обстеження житла призводять до ризиків порушення права на приватність. Практика Верховного Суду України підтверджує необхідність чіткого обґрунтування втручання в приватне життя для забезпечення допустимості доказів. Запропоновано внести зміни до КПК України, зокрема щодо встановлення мінімальних стандартів доказування та граничних строків повідомлення особи про проведення щодо неї НС(Р)Д. Також акцентовано увагу на потребі впровадження міжнародних стандартів пропорційності втручання, сформульованих ЄСПЛ. Практична цінність дослідження полягає в розробленні рекомендацій для вдосконалення законодавства та судової практики, що сприятиме підвищенню ефективності захисту конституційних прав у кримінальному процесі. Запропоновані зміни можуть бути використані для посилення судового контролю та прокурорського нагляду за НС(Р)Д. Наукова новизна дослідження полягає в комплексному аналізі проблем правового регулювання НС(Р)Д щодо обстеження житла з урахуванням міжнародних стандартів і практики ЄСПЛ. Обґрунтовано запровадження електронного реєстру НС(Р)Д для підвищення прозорості й контролю.

Ключові слова: негласне отримання інформації, обстеження житла, конституційні права, оперативно-розшукова діяльність, кримінальне провадження, процесуальні гарантії.

Постановка проблеми. У системі кримінального процесуального права України вагомим значенням належить інституту НС(Р)Д, які, хоч і мають процесуальний характер, водночас суттєво зачіпають фундаментальні права і свободи людини, гарантовані Конституцією та міжнародними договорами. Однією з найбільш чутливих у правовому й етичному аспекті форм НС(Р)Д є обстеження житла чи іншого володіння особи, яке безпосередньо посягає на право людини на приватність і недоторканність житла. У зв'язку з цим, забезпечення конституційних гарантій і дотримання законодавчо визначених процедур при реалізації такого заходу є засадничою умовою легітимності й допустимості отриманих доказів у кримінальному процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У межах дослідження окреслюємо, що низка аспектів, пов'язаних із правовим регулюванням, процедурною коректністю й практичним застосуванням НС(Р)Д, зокрема в частині підготовки, проведення таких заходів і використання отриманих у їх результаті матеріалів у кримінальному процесі, протягом тривалого часу залишаються предметом активного обговорення як у правничому середовищі, так і в науковій спільноті. Ці питання викликали стійкий інтерес серед вітчизняних науковців, серед яких варто виокремити праці таких фахівців, як А. Коваль [1], В. Колесник, К. Ламах [2], О. Маленко [3], К. Мирошніченко, А. Погорелова [4], В. Пчолкін, О. Федосова [5], С. Тарасюк [6]. Водночас, незважаючи на значний науковий доробок, що стосується загальних проблем реалізації негласних заходів, певні аспекти залишаються недостатньо розкритими, зокрема це питання правомірного використання результатів такої процесуальної діяльності в доказуванні в кримінальному провадженні. Саме ці проблемні площини потребують подальшої наукової розробки в контексті пошуку ефективного балансу між завданнями кримінального переслідування та забезпеченням верховенства права.

Формулювання цілей. Мета статті – дослідити правові засади забезпечення конституційних прав людини і громадянина під час проведення НС(Р)Д та обґрунтувати напрями вдосконалення механізмів правового захисту в умовах кримінального провадження.

Виклад основного матеріалу. Право на недоторканність житла належить до категорії основоположних прав і свобод людини, які визнані Конституцією України. Відповідно до статті 30 Конституції України, «кожному гарантується недоторканність житла. Не допускається проникнення до житла чи іншого володіння особи, проведення в них огляду чи обшуку інакше як за вмотивованим рішенням суду». Проведення НС(Р)Д щодо житла повинно ґрунтуватися передусім на принципі законності, закріпленому як у Конституції України, так і в КПК України. Згідно зі статтею 8 Конституції України, в Україні визнається й діє принцип верховенства права, що вимагає, щоб усі дії органів державної влади, зокрема й слідчих органів, були не лише формально законними, а й відповідали духу права [7]. У свою чергу, стаття 9 КПК України зобов'язує слідчого, прокурора й суд дотримуватися вимог законодавства в кожному кримінальному провадженні. КПК України чітко встановлює обмеження щодо застосування НС(Р)Д: вони можуть здійснюватися лише в кримінальних провадженнях щодо тяжких або особливо тяжких злочинів, а також лише у випадках, коли іншим шляхом отримати інформацію неможливо (КПК України, стаття 246). Зазначене положення передбачає як негативні (безпідставно), так і позитивні можливості держави втручатися у сферу приватного життя й забезпечувати дієві правові механізми для захисту цього права [8].

Під житлом розуміється будь-яке приміщення, призначене та придатне для постійного або тимчасового проживання особи, включаючи його складові частини. Інше володіння особи – це об'єкти, які належать особі або перебувають у її користуванні й де вона може зберігати речі або цінності, наприклад, земельні ділянки, гаражі, сараї та інші господарські будівлі (п. 2 стаття 233 КПК України [8], п. 11 Постанови Пленуму Верховного Суду України від 28.03.2008 № 2 [9]). До житла належать не лише квартири та приватні будинки, а й будь-які інші приміщення, де людина проживає, навіть якщо це тимчасове місце перебування, наприклад, номер у готелі або дачний будинок. Подібно до житлового фонду, інше володіння особи також охороняється національним законодавством від незаконного проникнення або втручання. Тобто законодавство України визнає не лише житло як постійне місце проживання особи

об'єктом правового захисту, а й інші форми володіння: тимчасове житло, транспортні засоби, нежитлові приміщення, якими особа фактично користується. Відповідно до статті 267 КПК України, обстеженню підлягають «публічно недоступні місця, житло чи інше володіння особи», що означає розширене тлумачення об'єкта НС(Р)Д [8]. Згідно з практикою Верховного Суду України, право на захист недоторканності поширюється навіть на володіння, якими особа користується тимчасово, наприклад, готельні номери або службові кабінети (Постанова Верховного Суду України від 18.07.2023 у справі № 192/1350/19) [10]. Водночас концепція «житла» може бути ширшою та включати комерційні приміщення, якщо вони використовуються для професійної діяльності або є місцем, де особа відчуває себе як «вдома» за Українською гельсінською спілкою з прав людини.

Поняття НС(Р)Д врегульоване статтею 246 КПК України, відповідно до якої зазначені дії проводяться виключно з метою отримання доказової інформації в межах кримінального провадження щодо тяжких або особливо тяжких злочинів і лише на підставі відповідної ухвали слідчого судді. У главі 21 КПК України визначено різні види НС(Р)Д, класифіковані за об'єктом впливу, способом реалізації та метою: контроль за вчиненням злочину, зняття інформації з електронних комунікаційних мереж (електронних комунікацій і споруд, призначених для надання електронних комунікаційних послуг), спостереження, обстеження житла чи іншого володіння особи й інші форми негласного отримання інформації [8].

Зазначені дії мають комбіновану юридичну природу, адже вони поєднують елементи оперативно-розшукової діяльності, зокрема використання *спеціальних технічних засобів* для збирання відомостей, із процесуальними нормами кримінального провадження, з метою формування належної доказової бази. Окремо виділяються категорії НС(Р)Д, які порушують таємницю приватного спілкування (статті 258–266 КПК України), обмежують фізичну недоторканність особи (зокрема обстеження житла, проникнення до приміщень) або пов'язані зі збиранням зразків для експертного дослідження (статті 268–274 КПК України) [8].

Фокусує на собі увагу НС(Р)Д у формі обстеження житла або іншого володіння особи, яке, відповідно до статті 267 КПК України, допускається виключно в разі обґрунтованої потреби й за наявності судового дозволу. Такий захід застосовується в ситуаціях, коли необхідно здобути інформацію, що має суттєве значення для розслідування, наприклад, у межах контррозвідувальної діяльності або для виявлення ознак прихованого злочину. Реалізація обстеження передбачає подання клопотання до суду, отримання ухвали з визначенням меж дозволених дій, проведення самого заходу уповноваженим суб'єктом під процесуальним керівництвом прокурора, а також обов'язкове документування результатів і подальше інформування особи про факт обстеження, якщо це не загрожує безпеці або збереженню оперативних методів [11]. Варто наголосити, що негласне обстеження принципово відрізняється від обшуку: останній здійснюється відкрито з обов'язковою присутністю понятих або із застосуванням технічних засобів відеофіксації, тоді як обстеження в рамках НС(Р)Д є цілковито прихованим і реалізується з використанням *спеціальних технічних засобів* отримання інформації, що підвищує ризик порушення конституційних прав і свобод громадян.

Базовим елементом захисту прав людини при проведенні таких дій є судовий контроль, передбачений як Конституцією (стаття 30), так і нормами КПК України (стаття 267). Порушення цього принципу автоматично робить отриману інформацію недопустимою як доказ (стаття 87 КПК України). Додаткові гарантії включають обов'язкове протоколювання всіх етапів реалізації заходу (стаття 252 КПК Укра-

їни), захист конфіденційної інформації (статті 7, 10 Закону України «Про інформацію») [12], процесуальний нагляд з боку органів прокуратури (статті 7, 17 Закону України «Про прокуратуру») [13] та обов'язкове інформування особи про здійснене втручання після завершення НС(Р)Д, за винятком ситуацій, коли таке повідомлення загрожує життю людей або розкриттю методів оперативно-розшукової чи контррозвідувальної діяльності.

У практичній площині реалізації НС(Р)Д у формі обстеження житла виникає низка проблем, що знижують ефективність правових гарантій і порушують баланс між інтересами кримінального провадження й правами людини. Зокрема, досить поширеним є формальний підхід органів досудового розслідування до складання клопотань: замість конкретного обґрунтування потреби у втручанні в приватне життя особи, використовуються стандартні формулювання без належної аргументації або фактичних даних, які б свідчили про неминучу необхідність такого заходу.

Крім того, фіксуються затримки в повідомленні особи про факт проведення НС(Р)Д, що фактично позбавляє її можливості оперативно реалізувати право на оскарження. Особливої актуальності ця проблема набуває в умовах, коли обстеження житла проводиться із застосуванням *спеціальних технічних засобів*, що дають змогу здійснювати негласне отримання інформації, наприклад, шляхом установаження відеоспостереження, аудіофіксації або прихованих сенсорів. У таких випадках без належного судового контролю зростає ризик зловживань і самоправного вторгнення в особистий простір громадян [14]. У справі № 192/1350/19 Верховний Суд України визнав, що проведення обстеження без належної правової підстави є порушенням прав особи, зауваживши, що навіть наявність судової ухвали не скасовує обов'язку прокурора надати переконливі докази доцільності й пропорційності заходу. Це положення має особливе значення, оскільки НС(Р)Д, зокрема в частині обстеження житла, поєднує елементи кримінального процесуального доказування й оперативно-розшукової діяльності, що вимагає підвищеної обережності й суворого дотримання процедурних норм. Право особи на правову допомогу, як гарантія дотримання її конституційних прав під час реалізації НС(Р)Д, є абсолютним відповідно до статті 59 Конституції України; воно не підлягає обмеженню навіть у період воєнного чи надзвичайного стану. Особа має право бути поінформованою про втручання в її житловий простір або приватне життя після завершення дії відповідного заходу (стаття 253 КПК України), а також ініціювати залучення адвоката для захисту своїх прав і подання скарги до суду щодо правомірності таких дій [15].

У межах кримінального провадження контроль за законністю й обґрунтованістю проведення НС(Р)Д здійснює інститут слідчого судді. Останній зобов'язаний перевірити не лише формальну відповідність клопотання вимогам закону, а і його змістову доцільність і наявність фактичних підстав, які виправдовують втручання в особисте життя особи та застосування спеціальних заходів негласного отримання інформації. Це особливо важливо в умовах, коли НС(Р)Д проводяться на перетині кримінального провадження й контррозвідувальної діяльності, наприклад, у справах про державну зраду, тероризм або організовану злочинність. Водночас універсальна гарантія права на судовий захист, закріплена в статті 55 Конституції України, процесуально втілена в положеннях КПК України (статті 206, 247), де передбачено можливість оскарження дій, рішень і бездіяльності суб'єктів розслідування, включаючи дії в межах НС(Р)Д [8].

Належний судовий контроль за проведенням НС(Р)Д, пов'язаного з обстеженням житла, є «наріжним каменем» у системі правових гарантій. Відповідно до статті 267 КПК України, будь-яке обстеження житла чи іншого володіння особи

може проводитися лише на підставі ухвали слідчого судді, яка має бути мотивованою, вмотивованою та конкретизованою щодо обсягу дозволених дій. Однак ефективність судового контролю значною мірою залежить від якості поданих матеріалів, а також від реальної незалежності суду. У практиці Верховного Суду фіксувалися випадки, коли суди надавали дозволи на обстеження житла на підставі поверхнево сформульованих клопотань, без достатнього аналізу співмірності втручання (Постанова Верховного Суду України від 18.07.2023 у справі № 192/1350/19) [10].

Прокурорський нагляд є додатковим інструментом забезпечення законності під час реалізації НС(Р)Д. Закон України «Про прокуратуру» (стаття 17) покладає на органи прокуратури функцію нагляду за додержанням прав і свобод громадян у сфері кримінального провадження, зокрема при проведенні процесуальних дій, які мають ознаки втручання у приватне життя [13]. До функцій прокурора входить не лише погодження клопотання про проведення НС(Р)Д, а й контроль за дотриманням умов і меж ухваленого судового рішення, перевірка законності отриманих результатів, їх допустимості як доказів, а також реагування на випадки порушення процесуальних прав учасників провадження [16].

Одним із найпоширеніших недоліків чинної редакції КПК України є нечіткість формулювань щодо підстав для звернення з клопотанням про дозвіл на проведення обстеження житла або іншого володіння особи. Стаття 267 КПК України передбачає необхідність наявності «обґрунтованої підозри» й «неможливості отримати відомості іншим шляхом», однак закон не містить вичерпного переліку чи мінімальних вимог до обсягу доказів, які повинні супроводжувати відповідне клопотання. Ці процеси формують ситуації, коли ухвали суду видаються на підставі шаблонних, поверхнево мотивованих клопотань, що суперечить принципу законності й пропорційності втручання у приватне життя особи.

Для усунення зазначеного ризику пропонується внести до КПК України зміни, які б передбачали мінімальні стандарти доказування, наприклад, обов'язкову наявність аудіо – або відеофіксації, свідчень, експертних висновків або матеріалів оперативно-розшукової діяльності, що підтверджують потребу у проведенні НС(Р)Д щодо житла. Додатково доцільно закріпити норму про обмеження в часі та просторі, яке має бути чітко зазначене в ухвалі слідчого судді, аби не допустити проведення заходів за межами дозволеного (статті 234 КПК України аналогічно вже містить подібні положення для обшуку, які можуть бути адаптовані до НС(Р)Д) [8].

Щодо процедури повідомлення особи про проведення НС(Р)Д, то нині вона має декларативний характер: КПК України вимагає повідомити особу, однак допускає численні винятки без конкретних строків або критеріїв відтермінування (статті 253 КПК України). Пропонується встановити граничний строк у 30 календарних днів після завершення досудового розслідування або ухвалення обвинувального акта, протягом якого особа має бути повідомлена про втручання, якщо немає обґрунтованої ухвали суду про продовження таємниці. Окреслена зміна створить прецедент, коли громадянин скористається правом на правову допомогу (статті 59 Конституції України) і за необхідності може оскаржити дії правоохоронних органів.

Іншим стратегічним напрямом удосконалення українського законодавства у сфері НС(Р)Д є повноцінне впровадження міжнародних стандартів, зокрема критеріїв, розроблених ЄСПЛ, щодо допустимості втручання в приватне життя. У рішенні у справі «Zubkov v. Ukraine case» (2017 рік) ЄСПЛ наголосив, що кожне втручання в житло особи має відповідати трьом критеріям: бути передбаченим законом, мати легітимну мету й бути необхідним у демократичному суспільстві [15, с. 78–79]. На

рівні законодавства доцільним було б включити до КПК України окрему норму, яка б зобов'язувала слідчого суддю в процесі розгляду клопотання про дозвіл на НС(Р)Д оцінювати не лише формальні ознаки правомірності, а й критерій «необхідності в демократичному суспільстві», посилаючись при цьому на практику ЄСПЛ (статті 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). Така практика сформує умови для підвищення рівня юридичної обґрунтованості судових рішень, а також допоможе забезпечити відповідність української системи правосуддя міжнародним зобов'язанням України у сфері захисту й дотримання прав людини. Водночас, як свідчить практика, судовий контроль над НС(Р)Д в Україні часто виконується формально: слідчі судді не завжди ретельно аналізують обґрунтованість клопотань, а ухвали іноді видаються в стислій строки без належного дослідження доказової бази [17]. Для усунення зазначеного недоліку необхідно запровадити системні інструменти підтримки суддівської незалежності, а саме:

- обов'язкову участь захисника або представника адвокатури на стадії розгляду клопотання, принаймні в закритому режимі з правом висловити позицію;
- формування єдиного реєстру НС(Р)Д з обмеженим доступом для Вищої ради правосуддя, яка б здійснювала аналітичний моніторинг дотримання принципу змагальності й балансу в рішеннях судів.

Додатково варто передбачити персональну відповідальність слідчого судді в разі встановлення фактів, коли дозвіл на НС(Р)Д видавався без належного аналізу наявних доказів або за наявності ознак упередженості. Це можливо реалізувати шляхом унесення змін до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» щодо спеціального аудиту судових рішень у сфері НС(Р)Д. Суттєвим інституційним недоліком чинної практики є відсутність прозорої й уніфікованої системи електронного обліку НС(Р)Д. Станом на 2024 рік жодна централізована база даних не акумулює інформацію про кількість, обсяг, територіальний розподіл, тривалість і суб'єктів проведення обстежень житла або інших форм втручання, що унеможливує ефективний моніторинг і громадський контроль [3; 15]. Вирішення цієї проблеми можливе шляхом створення захищеного цифрового реєстру НС(Р)Д, доступ до якого матимуть лише суди, Офіс Генерального прокурора й Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. У межах реєстру кожен дозвіл суду повинен супроводжуватися унікальним ідентифікатором, датою ухвалення, строками дії дозволу, метою проведення заходу, обсягом втручання та виконавцями. Додатково доцільно передбачити обов'язок щоквартального аудиту відповідних дій на рівні місцевих прокуратур з обов'язковим складанням висновку, який надсилається вищим органам прокуратури й Вищій раді правосуддя. Сьогодні необхідно врегулювати й питання зберігання аудіо – та відеоматеріалів, тобто інформації, доказів, отриманих у ході НС(Р)Д. Із цією метою під час роботи з відповідними паперовими й електронними матеріалами, документами, згідно з Порядком організації та забезпечення режиму секретності в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах та організаціях, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 18.12.2013 № 939, має бути дотримано режиму державної таємниці. Тому в умовах розбудови електронного судочинства необхідно забезпечити дотримання вимог цифрової безпеки й недопущення несанкціонованого доступу до даних [17].

Перспективні напрями досліджень полягають насамперед у поглибленому вивченні механізмів імплементації міжнародних стандартів захисту приватності, сформульованих у практиці ЄСПЛ, у національне кримінальне процесуальне законодавство та правозастосовну діяльність. Доцільним є дослідження ефективності впровадження електронного реєстру НС(Р)Д, що згодом забезпечить належний контроль, прозорість

та уніфікованість обліку таких заходів. Також перспективним є комплексне вивчення практики судового контролю й прокурорського нагляду з метою вироблення мінімальних стандартів доказування, які б гарантували баланс між інтересами кримінального провадження та непорушністю конституційних прав особи.

Висновки. У ході дослідження автор установив, що НС(Р)Д, хоча й мають процесуальний статус, разом із тим можуть суттєво порушувати фундаментальні права людини, зокрема право на недоторканність житла, приватність і захист від довільного втручання з боку держави. Також проаналізовано правове регулювання цих дій у контексті положень Конституції України, КПК України, а також практики Верховного Суду України та ЄСПЛ. Отже, незважаючи на чинні умови воєнного стану, правоохоронним органам, прокуратурі й суду важливо забезпечувати дотримання прав людини й основоположних свобод, законності в ході проведення НС(Р)Д та використання її результатів.

Під час проведення дослідження процедур, передбачених КПК України, що стосуються оформлення клопотань слідчого про дозвіл на обстеження житла, підстав для надання такого дозволу, обов'язків прокурора щодо контролю за дотриманням прав громадян, порядку повідомлення осіб про проведення НС(Р)Д для виявлення, припинення й розкриття кримінальних правопорушень, а також фіксації результатів таких дій, з'ясовано, що більшість передбачених гарантій мають формальний або декларативний характер, який створює ризики порушення принципу верховенства права та зловживань з боку правоохоронних органів.

З урахуванням результатів дослідження пропонуємо подальше вдосконалення правового регулювання процедури надання дозволів на проведення негласних слідчих дій. Зокрема, рекомендуємо встановити мінімальні стандарти доказування, чітко визначити часові й просторові межі дозволу, передбачити обов'язкову участь адвоката під час розгляду клопотання слідчого суддею, а також увести персональну відповідальність суддів за ухвалення необґрунтованих рішень. У перспективі також необхідно створити централізований захищений електронний реєстр негласних слідчих дій, доступ до якого мають обмежене коло суб'єктів: суд, прокуратура й Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. Це забезпечить ефективний контроль за дотриманням прав громадян, який передбачатиме встановлення відповідальності держави за протиправну діяльність організацій та осіб, офіційно не підконтрольних їй, однак фактично контрольованих нею, що, у свою чергу, сприятиме чіткої прозорості й підзвітності правоохоронної діяльності.

Надалі необхідно внести зміни до чинної редакції КПК України, які передбачатимуть обов'язкове повідомлення особи про проведення НС(Р)Д у чітко встановлені строки в разі відсутності ухвалення про збереження таємниці під час розслідування кримінальних правопорушень.

Використані джерела:

1. Коваль А. А. Теоретичні основи забезпечення прав людини під час проведення негласних слідчих (розшукових) дій. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія «Юридичні науки»*. 2020. Т. 31 (70). ч. 3. № 2. С. 94–103. DOI: 10.32838/2707-0581/2020.2-3/15.
2. Колесник В. А., Ламах К. Т. Питання дотримання прав особи при використанні результатів негласних слідчих (розшукових) дій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 86. Ч. 5. С. 80–86. DOI: 10.24144/2307-3322.2024.86.5.11.
3. Маленко О. В. Продовження дозволу на проведення негласних слідчих (розшукових) дій в корупційних кримінальних провадженнях: проблеми теорії і практики. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія «Юриспруденція»*. 2024. № 68. С. 108–115. DOI: 10.32782/2307-1745.2024.68.22.

4. Мирошниченко К., Погорелова А. Окремі аспекти проведення негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 4. С. 143–149. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-4/143.

5. Пчолкін В., Федосова О. Завдання та напрями застосування негласних слідчих (розшукових) дій в умовах воєнного стану. *Юридичний вісник*. 2025. № 1. С. 108–115. DOI: 10.32782/yuv.v1.2025.14.

6. Тарасюк С. М. Теоретичні та практичні проблеми забезпечення конституційних прав особи при проведенні в її житлі чи іншому володінні слідчих (розшукових) дій. Київ : 7 БЦ, 2021. 228 с.

7. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (дата звернення: 14.07.2025).

8. Кримінальний процесуальний кодекс України : Закон України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 14.07.2025).

9. Македон В. В., Маковецька А. О. Інформаційне забезпечення економічної безпеки підприємств в умовах ринкової нестабільності. *Інтернаука. Серія «Економічні науки»*. 2023. № 12. UR : <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-12-9477> (дата звернення: 14.07.2025).

10. Постанова Верховного Суду України від 18 липня 2023 року у справі № 192/1350/19. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112315733> (дата звернення: 14.07.2025).

11. Криворучко Д. В., Туманянц А. Р. Зловживання правом під час досудового розслідування у кримінальному провадженні : монографія. Одеса : Юридика, 2023. 280 с.

12. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 року № 2657-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2657-12> (дата звернення: 14.07.2025).

13. Про прокуратуру : Закон України від 14 жовтня 2014 року № 1697-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1697-18> (дата звернення: 14.07.2025).

14. Гловюк І., Дроздов О., Тетерятник Г., Фоміна Т., Рогальська В., Завтур В. Особливий режим досудового розслідування, судового розгляду в умовах воєнного стану: науково-практичний коментар Розділу IX-1 Кримінального процесуального кодексу України. 2 видання, електронне. Дніпро-Львів-Одеса-Харків, 2022. Станом на 03 травня 2022 року. 80 с.

15. Журавель В. А. Загальна теорія криміналістики: генеза та сучасний стан : монографія. Харків : Право, 2021. 448 с.

16. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо удосконалення порядку здійснення кримінального провадження в умовах воєнного стану : Закон України від 14 квітня 2022 року № 2201-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2201-20> (дата звернення: 14.07.2025).

17. Про затвердження Інструкції про організацію проведення негласних слідчих (розшукових) дій та використання їх результатів у кримінальному провадженні : Наказ Генеральної прокуратури України, Міністерства внутрішніх справ України, Служби безпеки України, Адміністрації Державної прикордонної служби України, Міністерства фінансів України, Міністерства юстиції України від 16 листопада 2012 року № 114/1042/516/1199/936/1687/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0114900-12> (дата звернення: 14.07.2025).

References:

1. Koval, A. A. (2020). Teoretychni osnovy zabezpechennia prav liudyny pid chas provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Theoretical foundations for ensuring human rights during covert investigative (search) actions]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Yurydychni nauky*, 31(70), Ch. 3(2), 94–103. <https://doi.org/10.32838/2707-0581/2020.2-3/15> [in Ukrainian].

2. Kolesnyk, V. A., & Lamakh, K. T. (2024). Pytannia dotrymannia prav osoby pry vykorystanni rezultativ nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii [Issues of compliance with human rights when using the results of covert investigative (search) actions]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnogo universytetu. Serii: Pravo*, 86(5), 80–86. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.86.5.11> [in Ukrainian].

3. Malenko, O. V. (2024). Prodovzhennia dozvolu na provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii v koruptsiinykh kryminalnykh provadzhenniakh: problemy teorii i praktyky [Extension of permission to conduct covert investigative (search) actions in corruption criminal proceedings: theoretical and practical problems]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnogo humanitarnogo universytetu. Serii: Yurysprudentsiia*, 68, 108–115. <https://doi.org/10.32782/2307-1745.2024.68.22> [in Ukrainian].

4. Myroshnychenko, K., & Pohorielova, A. (2023). Okremi aspekty provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii v umovakh voiennoho stanu [Certain aspects of conducting covert investigative (search) actions under martial law]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*, 4, 143–149. <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-4/143> [in Ukrainian].
5. Pcholkin, V., & Fedosova, O. (2025). Zавдання та напрямки застосування nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii v umovakh voiennoho stanu [Tasks and directions of covert investigative (search) actions under martial law]. *Yurydychnyi visnyk*, 1, 108–115. <https://doi.org/10.32782/yuv.v1.2025.14> [in Ukrainian].
6. Tarasiuk, S. M. (2021). *Teoretychni ta praktychni problemy zabezpechennia konstytutsiinykh prav osoby pry provedenni v yii zhyttli chy inshomu volodinni slidchykh (rozshukovykh) dii* [Theoretical and practical problems of ensuring constitutional rights of a person during investigative (search) actions in their dwelling or other property]. Kyiv : 7 BC. 228 p. [in Ukrainian].
7. Verkhovna Rada of Ukraine. (1996, June 28). Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр> (accessed on July 14, 2025).
8. Verkhovna Rada of Ukraine. (2012, April 13). Kryminalnyi protsesualnyi kodeks Ukrainy. Zakon Ukrainy № 4651-VI [Criminal Procedure Code of Ukraine. Law № 4651-VI]. <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (accessed on July 14, 2025).
9. Makedon, V. V., & Makovetska, A. O. (2023). Informatsiine zabezpechennia ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv v umovakh rynkovoi nestabilnosti [Information support for enterprise economic security in conditions of market instability]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal "Internauka". Seriya : "Ekonomichni nauky"*, 12. <https://doi.org/10.25313/2520-2294-2023-12-9477> [in Ukrainian].
10. Verkhovnyi Sud Ukrainy. (2023, July 18). Postanova u spravi № 192/1350/19 [Ruling of the Supreme Court of Ukraine in case № 192/1350/19]. Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen [Unified State Register of Court Decisions]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112315733> (accessed on July 14, 2025).
11. Kryvoruchko, D. V., & Tumaniants, A. R. (2023). *Zlovzhyvannia pravom pid chas dosudovoho rozsliduvannia u kryminalnomu provadzhenni: monohrafiia* [Abuse of rights during pre-trial investigation in criminal proceedings: monograph]. Odesa: Vydavnytstvo "Yurydyka". 280 p. [in Ukrainian].
12. Verkhovna Rada of Ukraine. (1992, October 2). Zakon Ukrainy "Pro informatsiiu" № 2657-XII [Law of Ukraine "On Information" № 2657-XII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2657-12> (accessed on July 14, 2025).
13. Verkhovna Rada of Ukraine. (2014, October 14). Zakon Ukrainy "Pro prokuraturu" № 1697-VII [Law of Ukraine "On the Prosecutor's Office" № 1697-VII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1697-18> (accessed on July 14, 2025).
14. Hloviuk, I., Drozdov, O., Teteriatnyk, H., Fomina, T., Rohalska, V., & Zavtur, V. (2022). Osoblyvyi rezhym dosudovoho rozsliduvannia, sudovoho rozghliadu v umovakh voiennoho stanu: naukovo-praktychnyi komentar Rozdilu IX-1 Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy [Special regime of pre-trial investigation and court proceedings under martial law: Scientific and practical commentary on Section IX-1 of the Criminal Procedure Code of Ukraine]. Electronic edition. Dnipro-Lviv-Odesa-Kharkiv. Updated as of May 3, 2022. 80 p. [in Ukrainian].
15. Zhuravel, V. A. (2021). *Zahalna teoriia kryminalistyky : heneza ta suchasnyi stan: monohrafiia* [General theory of criminalistics: genesis and current state: monograph]. Kharkiv : Pravo. 448 p. [in Ukrainian].
16. Verkhovna Rada of Ukraine. (2022, April 14). Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo udoskonalennia porядku zdiisnennia kryminalnoho provadzhennia v umovakh voiennoho stanu: Zakon № 2201-IX [On Amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine to Improve Criminal Proceedings under Martial Law: Law № 2201-IX]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2201-20> (accessed on July 14, 2025).
17. Heneralna prokuratura Ukrainy, Ministerstvo vnutrishnikh sprav Ukrainy, Sluzhba bezpeky Ukrainy, Administratsiia Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy, Ministerstvo finansiv Ukrainy, Ministerstvo yustytzii Ukrainy. (2012, November 16). Pro zatverdzhennia Instruksii pro orhanizatsiiu provedennia nehlasnykh slidchykh (rozshukovykh) dii ta vykorystannia yikh rezultativ u kryminalnomu provadzhenni: Nakaz № 114/1042/516/1199/936/1687/5 [On Approval of the Instruction on Conducting Covert Investigative Actions and Using Their Results in Criminal Proceedings: Order № 114/1042/516/1199/936/1687/5]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/go/v0114900-12> (accessed on July 14, 2025).

Стаття надійшла до редколегії 25.07.2025
Стаття рекомендована до друку 19.08.2025
Опублікована 12.11.2025

Boginich I., Candidate of Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Operational and Technical Measures, National Academy of Security Service of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ENSURING CONSTITUTIONAL RIGHTS OF INDIVIDUALS AND CITIZENS DURING THE CONDUCT OF COVERT INVESTIGATIVE (SEARCH) ACTION REGARDING THE EXAMINATION OF A PERSON'S DWELLING AND OTHER PROPERTY

The article is devoted to the study of the legal foundations for ensuring the constitutional rights of individuals during the conduct of covert investigative (search) action (CISA) concerning the inspection of dwellings or other possessions within the framework of criminal proceedings. The aim of the research is to examine the legal regulation this type of CISA, identify problems related to the observance of constitutional guarantees particularly the right to inviolability of the home – and to develop proposals for improving legal protection mechanisms. The research methodology is based on the analysis of the norms of the Constitution of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine, the practice of the Supreme Court, and the case law of the European Court of Human Rights (ECHR). Methods of systemic analysis, comparative legal analysis, and generalization of judicial practice are applied. The scientific findings indicate that current Ukrainian legislation establishes procedural safeguards for protecting individual rights during the conducting of CISA, including the requirement of judicial authorization and prosecutorial oversight. However, a formalistic approach to substantiating motions and the lack of clear criteria for authorizing inspections of dwellings lead to a risk of violating the right to privacy. The practice of the Supreme Court of Ukraine confirms the necessity of thoroughly justifying any interference in private life to ensure the admissibility of obtained evidence. The article proposes amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine, particularly the introduction of minimum evidentiary standards and time limits for notifying individuals about the conducting of CISA against her. The need for the implementation of international standards on the proportionality of interference, as articulated by the European Court of Human Rights (ECHR), is also emphasized. The practical value of the study lies in the development of recommendations for improving legislation and judicial practice, which would enhance the effectiveness of constitutional rights protection in criminal proceedings. The proposed changes may serve to strengthen judicial control and prosecutorial oversight over the use of CISA. The scientific novelty of the research consists in the comprehensive analysis of the legal regulation problems of CISA involving the inspection of dwellings, taking into account international standards and the case law of the ECHR. For the first time, the introduction of an electronic register of CISA is proposed to increase transparency and control.

Keywords: secret information gathering, home inspection, constitutional rights, operational and investigative activities, criminal proceedings, procedural guarantees.

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.111.3.30-38>
УДК 336.24

Кадала В. В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін Донецького державного університету внутрішніх справ
(м. Кропивницький, Україна)

e-mail: kadala@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-6868-9487>

Гузенко О. П., кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри економіки та публічного управління навчально-наукового інституту права та соціального менеджменту Донецького державного університету внутрішніх справ
(м. Кропивницький, Україна)

e-mail: reginaguzenko2015@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4002-2629>

ПРАВОВИЙ БАЗИС АДМІНІСТРУВАННЯ МИТНИХ ПЛАТЕЖІВ СУБ'ЄКТІВ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: ПРОБЛЕМНІ АСПЕКТИ

Стаття присвячена правовим регуляторам, які забезпечують адаптацію процесу адміністрування митних платежів суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності. Звернуто увагу на зміст повноважень представників митних органів України, котрі безпосередньо торкаються всіх аспектів процесу адміністрування митних платежів. Обґрунтовано тенденції динамічних змін надходження митних платежів до бюджету країни за останні п'ять років. Розкрито головні чинники впливу законодавчого змісту на поведінку показників митних надходжень до бюджету. Обґрунтовано доцільність переосмислення сутнісного змісту митних платежів як понятійної категорії. Надано авторське бачення й аргументовано доцільність розуміння митних платежів як комплексу непрямих податкових платежів, визначених згідно з вимогами податкового законодавства, які в сумарному вираженні встановлюють правовий грошовий еквівалент, обов'язковий до сплати суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності до бюджету країни, при виконанні процедури переміщення товарів через державний кордон України, які є предметом контролю з боку представників митних органів.

Зазначено, що для країни, яка перебуває в зоні воєнного конфлікту, пріоритетне значення в процесах забезпечення наповнення бюджету має саме процес адміністрування митних платежів, який запропоновано розуміти як сукупність правових інструментів, призначених для виконання повноважень представниками митних органів, у сфері формування правовідносин при здійсненні управлінської діяльності з приводу забезпечення справляння митних платежів суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності з використанням способів і прийомів, здатних забезпечити уникнення ризиків порушення правових норм, з обов'язковим проведенням контрольних дій, які сприятимуть виявленню й нівелюванню недоліків у процесах надходження до бюджету митних платежів.

Розкрито змістовність наданих законодавцем пропозицій щодо вдосконалення, підвищення дієвості й ефективності процесу адміністрування митних платежів у країні, яка воює. Запропоновано введення моніторингових інструментів з метою підвищення відповідальності кожного учасника цього процесу та досягнення наміченого якісного рівня в майбутньому.

Ключові слова: адміністрування, митні платежі, зовнішньоекономічна діяльність, суб'єкти господарювання, митні органи, правове забезпечення, митні процедури, штрафні санкції.

Постановка проблеми. Процедури адміністрування митних платежів (далі – А(м.п.)) мають правову основу, що регламентують процес, який комплексно охоплює збирання, обчислення, контроль і їх сплату. Безумовно, А(м.п.) спирається на законодавчий базис у питаннях як регулювання суспільних правовідносин, так і визначення повноважень представників митних органів (далі – П(м.о.)). При цьому постає питання більш глибокого змісту, котре висвітлює формалізацію повноважень П(м.о.) стосовно збирання, обчислення, контролю та сплати цих видів платежів, установлення прав та обов'язків

суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності (далі – ЗЕД), проведення процедур митного контролю за вантажами, які перетинають державний кордон України. Маються на увазі ті митні процедури, котрі забезпечують реалістичність установлення суми митних платежів (далі – МП). На жаль, в Україні вже четвертий рік тривають активні військові дії, котрі спровоковані російською федерацією, які негативно впливають на окремі етапи виконання законодавчих норм щодо якісного виконання зобов'язань П(м.о.) у сфері проведення МП різного змісту. Очевидним є те, що проблематичні питання не оминули й процеси А(м.п.), що вказало на доцільність осучаснення правової площини їх проведення з урахуванням сучасних реалій. Окрім того, з огляду на рольовий сегмент МП у процедурі наповнення бюджету країни, вирішення поставленого питання набуває особливої актуальності. Окреслене сприяло вибору напряму дослідження й підкреслює доцільність проведення більш поглибленого дослідження з огляду на надзвичайні умови діяльності всіх суб'єктів процедури А(м.п.).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Правові та проблематичні аспекти процесу А(м.п.) постійно посідають доволі помітне місце в дослідженнях вітчизняної наукової спільноти. Результати наукових розвідок вітчизняних учених відображено в монографічних і дисертаційних дослідженнях, стали предметом обговорення на різного рівня дискусійних наукових платформах, оприлюднювалися на науково-практичних конференціях фахового спрямування. Вагомий внесок у створення наукового підґрунтя й удосконалення правового регулювання процесу А(м.п.) зробили вітчизняні вчені. Так, М. В. Возний [1] присвятив наукові пошуки питанню фінансово-правового регулювання А(м.п.) в Україні, а С. А. Дуженко [2] вивчала проблему провадження у справах про порушення митних правил. Своєю чергою, А. Б. Маслова [3] досліджувала організаційно-правові аспекти реформування органів, що реалізують державну митну політику як складник системи публічного адміністрування. В. Я. Настюк, Л. Р. Баязітов, Ю. Д. Кунев і Є. С. Маринчак [4] переймалися питанням сучасного стану й перспектив розвитку митних правовідносин в Україні. Натомість Л. І. Прокіпчук [5] у дисертаційному дослідженні надав змістовні пропозиції щодо А(м.п.) в умовах реформування митної політики держави. Віддаючи належне науковим розробкам вітчизняних учених, водночас доцільно констатувати, що недостатньо дослідженими залишаються питання правового базису функціонування як системи А(м.п.), так і суб'єктів ЗЕД, котрі перебувають у надзвичайних умовах розвитку, що спровоковані наявними активними військовими діями в країні.

Формулювання цілей. Метою статті є дослідження питань правового базису процесу А(м.п.) суб'єктів ЗЕД України, осучаснення категоріально-понятійного апарату й надання рекомендацій щодо вдосконалення та підвищення дієвості зазначеного процесу з урахуванням реалій сьогодення.

Виклад основного матеріалу. Рольовий сегмент МП суб'єктів ЗЕД доцільно визначати з позиції декількох сегментів. З одного боку, МП посідають помітне місце в системі доходів Державного бюджету України, з іншого – є свідченням рівня ефективності діяльності митних органів, які мають забезпечити стабільність формування коштів країни. Постає питання суспільних правовідносин, які виникають між суб'єктами, що задіяні в процедурі формування й надходження до бюджету України митних платежів. У цьому випадку актуальним для вирішення є питання осучаснення процесу А(м.п.) суб'єктів ЗЕД України.

На першому етапі вивчення поставленої проблеми окрему увагу варто приділити правовому базису, котрий забезпечує законодавчі регламентації щодо процесу А(м.п.) в Україні. До пакета правових регуляторів належать такі нормативно-правові акти, як Митний кодекс України [6], Податковий кодекс України [7], Закон України «Про Митний тариф України» [8], Закон України «Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу» [9].

Окрім цього, доречно згадати розпорядження КМУ «Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року» [10] і Постанову КМУ «Положення про Державну митну службу України» [11], які відіграють значну роль у проведенні процедури А(м. п.).

Таке твердження ґрунтується на тому, що в Постанові КМУ від 06.03.2019 № 227 [11] чітко окреслено повноваження П(м.о.), які пов'язані зі справлянням МП (таблиця 1).

Із цього приводу цікавим є твердження Л. О. Батанової [12, с. 498], яка зазначає, що одним із напрямів фінансової діяльності П(м.о.) є процедура «А(м.п.), що включає ведення обліку сплачених та повернутих МП, організація повернення надмірно або помилково сплачених МП, накладання штрафів або пені». Дослідниця акцентує увагу на тому, що процес А(м.п.) необхідно розглядати як «основний напрямок фінансової діяльності митних органів, що складає собою систему заходів, спрямованих на організацію та контроль за повнотою нарахуванням, своєчасною сплатою МП, що справляються у разі переміщення товарів через митний кордон України» [12, с. 498].

Нагадаємо, що, згідно з чинними правовими актами у сфері митної діяльності України, а саме п. п. 14.1.113 п. 14.1 ст. 14 Податкового кодексу України [7], законодавець визначає МП як «податки, які справляються під час переміщення або у зв'язку з переміщенням товарів через митний кордон України та контроль за справлянням яких покладено на контролюючі органи» [7]. Водночас звернення до п. 27 ст. 4 Митного кодексу України [6] дало змогу деталізувати перелік МП, до яких законодавець включив «мито, акцизний податок із ввезених на митну територію України підакцизних товарів (продукції), податок на додану вартість із ввезених на митну територію України товарів (продукції)».

Натомість А. М. Соцький вважає, що МП являють собою «сукупність податків та мита, що є інструментами тарифного та нетарифного регулювання ЗЕД, а також митні збори за здійснення митними органами юридично значущих дій, тобто це гро-

Таблиця 1

Повноваження П (м. о.) у сфері справлянням МП*

Зміст функціональних сегментів щодо повноважень П (м.о.) у сфері справляння МП	Ключові сегменти
1) прийняття нормативно-правових актів, що визначають, зокрема, порядок списання заборгованості по сплаті МП (недоплата), пені, визнання безнадійним боргу по сплаті МП тощо;	правовий акт, МП, сплата, борг, пеня, недоплата
2) здійснення контролю за дотриманням митного законодавства, а також за правильністю обчислення й своєчасністю сплати особливих видів мита;	контроль, сплата, види мита
3) здійснення бюджетних повноважень як головного розпорядника бюджетних коштів і головного адміністратора МП;	розпорядник, адміністратор, кошти
4) здійснення справляння МП, застосування заходів щодо їх примусового стягнення;	примусове стягнення
5) здійснення повернення надлишкової сплаченої або стягненої суми МП;	повернення, стягнення
6) прийняття наданого забезпечення сплати МП, звернення стягнення на таке забезпечення;	забезпечення, звернення
7) прийняття рішення про надання відстрочення або розстрочення сплати МП або про відмову в її наданні;	відстрочення, розстрочення
8) здійснення контролю митної вартості товарів, переміщуваних через митний кордон України;	товар, митний кордон
9) контроль за правильністю обчислення й своєчасністю сплати МП, ужиття заходів щодо їх примусового стягнення;	обчислення, сплата, примус
10) прийняття за результатами митної перевірки рішень у разі виявлення несплати або неповної сплати МП.	перевірка, рішення

Примітка: *систематизовано та складено авторами на основі джерела [11].

шові кошти, що сплачуються у бюджет країни при переміщенні товарів через митний кордон». При цьому автор звертає увагу на те, що «розмір МП залежить від багатьох факторів, включаючи вартість товарів, коду товару, країну походження та кінцевий пункт призначення» [13, с. 211].

Проте, на нашу думку, беручи до уваги пріоритетність МП у наповненні бюджетних коштів і процесах адміністрування, пропонуємо розуміти МП як представника понятійного категоріального апарату цього процесу, а саме як комплекс непрямих податкових платежів, визначених згідно з вимогами податкового законодавства, які в сумарному вираженні встановлюють правовий грошовий еквівалент, обов'язковий до сплати суб'єктами ЗЕД до бюджету країни, при виконанні процедури переміщення товарів через державний кордон України, яка є предметом контролю з боку П(м.о.). Перевагами авторського тлумачення понятійної категорії МП вважаємо такі: урахування правових норм установаження сумарної величини непрямих податків, які є базовою основою для розрахунку сумарної величини МП; звернення уваги на правову вимогу щодо обов'язковості сплати МП суб'єктами ЗЕД до бюджету України; окреслення змісту операції суб'єкта ЗЕД з наголосом на присутність контрольних дій з боку П(м.о.).

Однією з ключових проблем в Україні є встановлення факторів, які впливають на протікання процесу А(м.п.) в Україні. Із цією метою звернемося до статистичних даних Митної служби України (таблиця 2).

Зменшення надходжень МП від суб'єктів ЗЕД до бюджету України припадає на період початку повномасштабних воєнних дій в Україні, які спровоковано російською федерацією. Нагадаємо, 2022 рік відзначився законодавчими ініціативами з питань створення пільгових і спрощених умов увезення товарів на митну територію України. Безумовно, такі дії законодавця були обґрунтовані введенням додаткових митних пільг для групи товарів оборонної сфери, категорії медичних виробів і лікарських засобів, а також гуманітарної допомоги для країни, яка воює. Проте справедливим буде відзначити, що із середини 2023 року законодавець скасував більшість пільг воєнного часу та повернув суб'єктів ЗЕД до довоєнної системи оподаткування й увезення товарів на територію України. Такі дії призвели до збільшення надходжень МП у 2024 році.

Зазначеної позиції дотримуються І. І. Легкоступ, Н. В. Саїнчук та М. В. Соколюк [15] стосовно того, що «на зменшення надходжень МП вплинули умови воєнного часу та особливості створення пільгових та спрощених умов ввезення товарів на митну територію України». Водночас дослідники звертають увагу на необхідність «покращити ефективність системи А(м.п.) та упорядкувати митне законодавство» [15].

Варто зауважити, що законодавець уперше ввів поняття «адміністрування податків, зборів», яке закріпив у п. 14.1.1-1 ст. 14 Податкового кодексу України [7]. Законодавець

Таблиця 2

Динаміка сплачених суб'єктами ЗЕД МП до Державного бюджету України за 2020–2024 роки, млрд грн*

Показники	Період дослідження, роки				
	2020	2021	2022	2023	2024
1. Акцизний податок із увезених на митну територію України підакцизних товарів	57,8	79,6	41,7	39,9	42,6
2. ПДВ із увезених на митну територію України товарів	274,1	380,7	253,1	284,6	298,6
3. Увізне мито	0,2	6,9	3,3	6,6	27,4
4. Вивізне мито	0,3	1,3	2,3	3,1	4,4
5. Разом МП	362,4	498,5	321,0	399,8	465,8

Примітка: *узагальнено та складено авторами на основі джерела [14].

запропонував розглядати його як «сукупність рішень та процедур контролюючих органів і дій їх посадових осіб, що визначають інституційну структуру податкових та митних відносин, організують ідентифікацію, облік платників податків і платників єдиного внеску та об'єктів оподаткування, забезпечують сервісне обслуговування платників податків, організацію та контроль за сплатою податків, зборів, платежів відповідно до порядку, встановленого законом» [7].

Ключовими ознаками процесу А(м.п.) суб'єктів ЗЕД, на думку О. М. Радченко, є «наявність організаційно-управлінської діяльності, участь у реалізації завдань у сфері митної справи, покладених на митні органи держави, виконання повноважень П(м.о.) нормативно-правових рамках, суб'єктами А(м.п.) виступають митні органи України, а об'єктом учасники зовнішньоторговельної, інвестиційної та іншої діяльності, включаючи виробничу кооперацію, в сфері міжнародного обміну товарами, інформацією, роботами, послугами, результатами інтелектуальної діяльності (правами на них)» [16, с. 137].

З метою покращення рівня дієвості процесу А(м.п.) суб'єктів ЗЕД необхідно як розуміти його сутнісний зміст, так і переосмислити рольовий аспект у сучасних реаліях розвитку країни, яка воює. Із цього приводу варто звернути увагу на те, що єдиного підходу до визначення сутнісного змісту процесу А(м.п.) у колі наукової вітчизняної спільноти не існує. Так, О. М. Радченко вважає, що процес А(м.п.) доцільно розглядати «як напрям фінансової діяльності держави, що здійснюється митними органами України, що включає справляння митних платежів (у тому числі їх примусове стягнення) і контроль за правильністю обчислення і своєчасністю їх сплати з метою поповнення доходної частини державного бюджету України» [16, с. 140]. До цього Л. О. Батанова констатує «митне адміністрування являє собою основний зміст державної митної політики України, яка визначає напрями діяльності держави щодо забезпечення економічної безпеки і врегулювання зовнішньоекономічних зв'язків, що здійснюються спеціальними засобами митного регулювання» [17, с. 115].

За результатами дисертаційних досліджень, Л. І. Прокіпчук дійшов висновку, що сутність поняття «система А(м.п.)» доцільно розуміти як «систему правовідносин, що формуються внаслідок здійснення митними органами організаційно-управлінської діяльності за допомогою сукупності норм та засобів, визначених на законодавчому рівні, з приводу забезпечення організації справляння МП, що сприятиме більш повному наповненню бюджету та мінімізуватиме ризики ухилення від їх сплати» [5, с. 4]. Дещо по-іншому підходить до визначення А(м.п.) С. О. Баранов, який стверджує, що «ключовою складовою А(м.п.) є поняття митної вартості, а також її правильне обчислення й законодавче трактування» [18, с. 115].

З огляду на зазначене, вважаємо, що процес А(м.п.) доцільно розуміти як сукупність правових інструментів, призначених для виконання повноважень П(м.о.) у сфері формування правовідносин при здійсненні управлінської діяльності з приводу забезпечення справляння МП суб'єктами ЗЕД з використанням способів і прийомів, здатних забезпечити уникнення ризиків порушення правових норм, з обов'язковим проведенням контрольних дій, які сприятимуть виявленню й нівелюванню недоліків у процесах надходження до бюджету МП. Обґрунтуванням зазначеної пропозиції, на наш погляд, слугують такі аргументи: включення сукупності правових інструментів, призначених для виконання повноважень П(м.о.), виходячи з того, що МП включають сумарне вираження непрямих податків; розкрито необхідність у процесі А(м.п.) залучення різних способів і прийомів, здатних забезпечити уникнення ризиків порушення правових норм суб'єктами ЗЕД, наголошено на необхідності обов'язкового проведенням контрольних дій П(м.о.), які сприятимуть виявленню й нівелюванню недоліків у

процесах надходження до бюджету МП, що є важливим кроком для виконання завдань країни, котра функціонує в умовах воєнних викликів.

Відзначимо, що сьогодні актуальною для вирішення є проблема підвищення рівня дієвості й ефективності процесу А(м.п.). Із цього приводу цікавою є думка О. О. Маслак, Х. С. Передало й Т. О. Маслак [19, с. 45], котрі пропонують «покращення адміністрування митних доходів, починаючи з ввезення товару на митну територію України і завершуючи моментом його реалізації ... на основі зміни структури системи А(м.п.), покращення сервісного обслуговування суб'єктів ЗЕД, зменшення кількості випадків недостовірного декларування, а також зниження загальних витрат учасників ЗЕД». Л. І. Прокіпчук [5, с. 15] важливим напрямом удосконалення системи А(м.п.) визначає «запровадження та використання електронної системи адміністрування, яка характеризується такими перевагами: зниження затратності робочого часу та коштів; автоматичне визначення помилок, автоматичне оновлення звітності, збереження конфіденційності інформації та зростання оперативності обробки поданих даних».

Наостанок важливо наголосити на тому, що законодавець передбачив протягом 2025–2027 років [20] упровадження низки заходів реформування митної політики та митного адміністрування, передбачені Національною стратегією доходів до 2030 року [10], зокрема щодо «гармонізації митного законодавства України із законодавством ЄС; посилення антикорупційних заходів та підвищення довіри до митних органів; підтримки та співпраці з бізнесом; розвитку міжнародного митного співробітництва; інституційного розвитку митних органів; розвитку ІТ та забезпечення технічними засобами митного контролю».

Висновки. На підставі дослідження можна зробити низку висновків. По-перше, процес А(м.п.) суб'єктів ЗЕД має потужну правову платформу, проте в умовах сьогодення потребує вдосконалення в питаннях посилення моніторингу за якісним виконанням наданих повноважень П(м.о.) й дотриманням чинних правових норм суб'єктами ЗЕД під час обчислення та сплати МП. По-друге, підвищення рівня дієвості й ефективності процесу А(м.п.) залежить від переосмислення його рольового значення в умовах воєнних викликів та осучаснення чинного категоріально-понятійного апарату в контексті дефініцій «митні платежі» й «адміністрування митних платежів». По-третє, надано авторські пропозиції щодо тлумачення останніх, які обґрунтовано й аргументовано. По-четверте, наявні напрями вдосконалення процесу А(м.п.) свідчать про активну роботу законодавця з метою досягнення стабілізації надходження МП до бюджету країни, котра функціонує в надзвичайних умовах.

Перспективи подальших досліджень у цьому напрямі повинні полягати в осучасненні механізму процесу А(м.п.) в Україні на базі введення пакета моніторингових інструментів, які є дієвим джерелом підвищення якісного рівня кожного етапу цього процесу.

Використані джерела:

1. Возний М. В. Фінансово-правове регулювання адміністрування митних платежів в Україні : дис. ... докт. філософії : спец. 081 «Право». Київ, 2025. 195 с.
2. Дуженко С. А. Проведення у справах про порушення митних правил : монографія / за заг. ред. М. Г. Шульги. Харків : Оберіг, 2017. 170 с.
3. Маслова А. Б. Органи, що реалізують державну митну політику, як складова системи публічного адміністрування: організаційно-правові аспекти реформування: монографія. Запоріжжя : Видавничий дім «Гельветика», 2020. 388 с.
4. Сучасний стан та перспективи розвитку митних правовідносин в Україні : колективна монографія / В. Я. Настюк, Л. Р. Баязітов, Ю. Д. Кунєв, Є. С. Маринчак та ін. ; за заг. ред. Д. В. Приймаченка. Дніпро : Видавничий дім «Гельветика», 2018. 272 с.

5. Прокіпчук Л. І. Адміністрування митних платежів в умовах реформування митної політики держави : автор. дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.00.08. Львів : ЛУБТП, 2020. 23 с.
6. Митний кодекс України : Закон України від 13.03.2012 № 4495-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n2269> (дата звернення: 05.06.2025).
7. Податковий кодекс України : Закон України від 02.12.2010 № 2755-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2755-17> (дата звернення: 05.06.2025).
8. Про Митний тариф України : Закон України від 19.10.2022 № 2697. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20#Text> (дата звернення: 05.06.2025).
9. Про внесення змін до Митного кодексу України щодо імплементації деяких положень Митного кодексу Європейського Союзу : Закон України від 22.08.2024 № 3926-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3926-IX#Text> (дата звернення: 06.06.2025).
10. Про схвалення Національної стратегії доходів до 2030 року : Розпорядження КМУ від 27.12.2023 № 1218-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npras/pro-skhvalennia-natsionalnoi-stratehii-dokhodiv-do-2030-s1218-271223> (дата звернення: 06.06.2025).
11. Положення про Державну митну службу України: затв. Постановою КМУ від 06.03.2019 № 227. URL: <https://customs.gov.ua/polozhennia> (дата звернення: 06.06.2025).
12. Батанова Л. О. Сучасний стан адміністрування митних платежів як основного напрямку фінансової діяльності митних органів України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 2. С. 497–499. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/120>.
13. Соцький А. М. Митні платежі як джерело формування доходної частини державного бюджету України. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2025. № 3. С. 210–213. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/49>.
14. Статистичні дані Державної митної служби України. URL: <https://customs.gov.ua/en> (дата звернення: 06.06.2025).
15. Легкоступ І. І., Саїнчук Н. В., Соколюк М. В. Митні платежі як складова формування доходної частини державного бюджету України в умовах воєнного стану. *Економіка та суспільство*. 2023. № 52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-43>.
16. Радченко О. М. Адміністрування митних платежів як фінансово-правова категорія. *Держава та регіони. Серія «Право»*. 2019. № 1. С. 137–142.
17. Батанова Л. О. Поняття, сутність та особливості адміністрування митних платежів. *Lex portus*. 2016. № 2. С. 114–123.
18. Баранов С. О. Актуальні проблеми адміністрування митних платежів в Україні. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2015. № 3. С. 117–119.
19. Маслак О. О., Передало Х. С., Маслак Т. О. Адміністрування митних платежів: концептуальний базис в стратегіях розвитку підприємств. *Менеджмент та підприємництво в Україні: етапи становлення та проблеми розвитку*. 2022. № 1(7). С. 40–48.
20. Про схвалення Бюджетної декларації на 2025–2027 роки : Постанова КМУ від 28.06.2024 № 751. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/751-2024-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.06.2025).

References:

1. Voznyi, M. V. (2025). Finansovo-pravove rehuliuвання administruvannya mytnykh platezhiv v Ukraini [Financial and legal regulation of customs payments administration in Ukraine]: dys. ... d-ra filosofii: 081 Pravo. Kyiv [in Ukrainian].
2. Duzhenko, S. A. (2017). Provdzhennia u spravakh pro porushennia mytnykh pravyl [Proceedings in cases of violation of customs regulations]: monohrafiia / za zah. red. M. H. Shulhy. Kharkiv: Oberih [in Ukrainian].
3. Maslova, A. B. (2020). Orhany, shcho realizuiut derzhavnu mytnu polityku, yak skladova systemy publicnoho administruvannya: orhanizatsiino-pravovi aspekty reformuvannya [Bodies implementing state customs policy as a component of the public administration system: organizational and legal aspects of reform]: monohrafiia. Zaporizhzhia: Vydavnychiy dim "Helvetyka" [in Ukrainian].
4. Suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku mytnykh pravovidnosyn v Ukraini [Current status and prospects for the development of customs relations in Ukraine]: kolektyvna monohrafiia / V. Ia. Nas-tiuk, L. R. Baiazitov, Yu. D. Kuniev, Ye. S. Marynchak ta in.; za zah. red. D. V. Pryimachenka (2018). Dnipro: Vydavnychiy dim "Helvetyka" [in Ukrainian].
5. Prokipchuk, L. I. (2020). Administruvannya mytnykh platezhiv v umovakh reformuvannya myt-noi polityky derzhavy [Administration of customs payments in the context of reforming the state's customs policy]. *Extended abstract of Doctor's thesis*. Lviv: LUBTP [in Ukrainian].

6. Mytnyi kodeks Ukrainy [Customs Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 13.03.2012 r. № 4495-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4495-17#n2269> (data zvernennia: 05.06.2025 roku) [in Ukrainian].

7. Podatkovyi kodeks Ukrainy [Tax Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 02.12.2010 r. № 2755-VI. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/2755-17> (data zvernennia: 05.06.2025 roku) [in Ukrainian].

8. Pro Mytnyi taryf Ukrainy [About the Customs Tariff of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 19.10.2022 r. 2697. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2697-20#Text> (data zvernennia: 05.06.2025 roku) [in Ukrainian].

9. Pro vnesennia zmin do Mytnoho kodeksu Ukrainy shchodo implementatsii deiakykh polozhen Mytnoho kodeksu Yevropeiskoho Soiuzu [On amendments to the Customs Code of Ukraine regarding the implementation of certain provisions of the Customs Code of the European Union]: Zakon Ukrainy vid 22.08.2024 r. № 3926-IX. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3926-IX#Text>. (data zvernennia: 06.06.2025 roku) [in Ukrainian].

10. Pro skhvalennia Natsionalnoi stratehii dokhodiv do 2030 roku [On the approval of the National Revenue Strategy until 2030]: rozporiadzhennia KМУ vid 27.12.2023 r. № 1218-r. Retrieved from: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-skhvalennia-natsionalnoi-stratehii-dokhodiv-do-2030-s1218-271223> (data zvernennia: 06.06.2025 roku) [in Ukrainian].

11. Polozhennia pro Derzhavnu mytnu sluzhbu Ukrainy [Regulations on the State Customs Service of Ukraine]: zatv. Postanovoio KМУ vid 06.03.2019 r. №227. Retrieved from: <https://customs.gov.ua/polozhennia> (data zvernennia: 06.06.2025 roku) [in Ukrainian].

12. Batanova, L. O. (2025). Suchasnyi stan administruvannia mytnykh platezhiv yak osnovnoho napriamku finansovoi diialnosti mytnykh orhaniv Ukrainy [The current state of customs payments administration as the main direction of financial activity of the customs authorities of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 2. S. 497–499. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-2/120> [in Ukrainian].

13. Sotskyi, A. M. (2025). Mytni platezhi yak dzherelo formuvannia dokhodnoi chastyny derzhavnoho biudzhetu Ukrainy [Customs payments as a source of revenue formation for the state budget of Ukraine]. *Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal*. № 3. S. 210–213. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2025-3/49> [in Ukrainian].

14. Statystychni dani Derzhavnoi mytnoi sluzhby Ukrainy [Statistical data of the State Customs Service of Ukraine]. Retrieved from: <https://customs.gov.ua/en> (data zvernennia: 06.06.2025 roku) [in Ukrainian].

15. Lehkostup, I. I., Sainchuk, N. V., & Sokoliuk, M. V. (2023). Mytni platezhi yak skladova formuvannia dokhidnoi chastyny derzhavnoho biudzhetu Ukrainy v umovakh voiennoho stanu [Customs payments as a component of the formation of the revenue part of the state budget of Ukraine under martial law]. *Ekonomika ta suspilstvo*. № 52. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-52-43> [in Ukrainian].

16. Radchenko, O. M. (2019). Administruvannia mytnykh platezhiv yak finansovo-pravova kategoria [Customs administration as a financial and legal category]. *Derzhava ta rehiony. Seriya: Pravo*. № 1. S. 137–142 [in Ukrainian].

17. Batanova, L. O. (2016). Poniattia, sutnist ta osoblyvosti administruvannia mytnykh platezhiv [The concept, essence and features of customs payment administration]. *Lex portus*. № 2. S. 114–123 [in Ukrainian].

18. Baranov, S. O. (2015). Aktualni problemy administruvannia mytnykh platezhiv v Ukraini [Current problems of customs payments administration in Ukraine]. *Pivdennoukrainskyi pravnychyi chasopys*. № 3. S. 117–119 [in Ukrainian].

19. Maslak, O. O., Peredalo, Kh. S., Maslak, T. O. (2022). Administruvannia mytnykh platezhiv: kontseptualnyi bazys v stratehiakh rozvytku pidpriemstv [Customs administration: a conceptual basis in enterprise development strategies]. *Menedzhment ta pidpriemnytstvo v Ukraini: etapy stanovlennia ta problemy rozvytku*. № 1(7). S. 40–48 [in Ukrainian].

20. Pro skhvalennia Biudzhetnoi deklaratsii na 2025–2027 roky [On the approval of the Budget Declaration for 2025–2027]: postanova KМУ vid 28.06.2024 r. № 751. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/751-2024-%D0%BF#Text> (data zvernennia: 07.06.2025 roku) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 28.07.2025
Стаття рекомендована до друку 25.08.2025
Опублікована 12.11.2025

Kadala V., Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Civil Law Disciplines Donetsk State University of Internal cases (Kropyvnytsky, Ukraine)

Guzenko O., Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Economics and Public Administration of the Educational and Scientific Institute of Law and Social Management Donetsk State University of Internal cases (Kropyvnytsky, Ukraine)

LEGAL BASIS FOR THE ADMINISTRATION OF CUSTOMS PAYMENTS BY FOREIGN ECONOMIC OPERATORS: PROBLEMATIC ASPECTS

The article is devoted to the legal regulators that ensure adaptation of the process of administration of customs payments of foreign economic activity. Attention is drawn to the content of powers of representatives of the customs authorities of Ukraine, which directly affect all aspects of the process of administering customs payments. The author substantiates the trends of dynamic changes in the receipt of customs payments to the country's budget over the past five years. The main factors of influence of the legislative content on the behavior of indicators of customs revenues to the budget are revealed. The expediency of rethinking the essential content of customs payments as a conceptual category is substantiated.

The authors presents the author's vision and argues for the expediency of understanding of customs payments as a set of indirect tax payments determined in accordance with the requirements of tax legislation, which in total establish the legal monetary equivalent payable by foreign economic entities to the country's budget when performing the procedure for moving goods across the State border of Ukraine which are subject to control by representatives of customs authorities.

It is noted that for a country that is in the zone of military conflict, the process of customs payments administration, which is proposed to be understood as a set of legal instruments intended for the exercise of powers by representatives of customs authorities in the field of formation of legal relations in the implementation of management activities, is of priority importance in the processes of ensuring budget revenues. The authors discusses the collection of customs duties by foreign economic operators using methods and techniques that can ensure avoidance of the risks of violation of legal norms, with mandatory control actions that will help identify and eliminate shortcomings in the processes of customs duties collection.

The authors reveals the content of the proposals provided by the legislator to improve, increase the efficiency and effectiveness of the process of customs payments administration in a country at war. The authors proposes to introduce monitoring tools in order to increase the responsibility of each participant in this process and to achieve the intended quality level in the future.

Keywords: administration, customs payments, foreign economic activity, business entities, customs authorities, legal support, customs procedures, penalties.

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.111.3.39-47>
УДК 343.32 (477)

Мовчан Р. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права Донецького національного університету імені Василя Стуса (м. Вінниця, Україна)

e-mail: romanmov1984@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-2074-8895>

Бурда П. О., доктор філософії в галузі права (м. Вінниця, Україна)

e-mail: p.burda@donnu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0004-3541-2176>

ПРО (-НЕ)ВИПРАВДАНІСТЬ ДИФЕРЕНЦІАЦІЇ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕСАНКЦІОНОВАНЕ ПОШИРЕННЯ ОКРЕМИХ РІЗНОВИДІВ ВІЙСЬКОВО ЗНАЧУЩОЇ ІНФОРМАЦІЇ

У статті здійснено спробу отримання науково обґрунтованої відповіді на питання про виправданість диференціації кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення тих видів військово значущої інформації, про які йдеться в ч. ч. 1 і 2 ст. 114-2 Кримінального кодексу України. З урахуванням цього розроблено пропозиції, спрямовані на вдосконалення чинного та проектового кримінального законодавства у відповідній сфері.

Зокрема, зроблено висновок, що за умови збереження в ст. 114-2 КК двох окремих частин, у яких диференційовано відповідальність за несанкціоноване поширення різних видів військово значущої інформації, у її ч. 1 має бути вказано те, що караним за нею є несанкціоноване поширення інформації про переміщення будь-яких товарів військового призначення, спрямованих для використання військовими формуваннями України, без жодного «прив'язування» до того: 1) це є іноземна допомога чи продукція вітчизняних виробників; 2) таке переміщення здійснюється територією України чи територією будь-якої іншої держави.

Водночас доведено, що через приблизно однаковий ступінь суспільної небезпеки некваліфікованих проявів несанкціонованого поширення тих видів військово значущої інформації, про які йдеться в ч. ч. 1 і 2 ст. 114-2 КК, а також зважаючи на те що на практиці найчастіше одночасно поширюється інформація про переміщення як товарів військового призначення, так і особового складу, в управлінні якого воно перебуває, жодної необхідності в утіленій у межах досліджуваної кримінально-правової норми (як і в релевантних приписах проекту КК) диференціації відповідальності немає. З огляду на це, пропонується залишити лише одну норму (частину), у межах якої буде уніфікована відповідальність за некваліфіковані прояви несанкціонованого поширення будь-якої військово значущої інформації.

Ключові слова: несанкціоноване поширення, військово значуща інформація, диференціація кримінальної відповідальності, покарання, військові формування, переміщення, рух, розташування, зброя, озброєння, боєприпаси, товари військового призначення, злочин, кримінальне законодавство.

Постановка проблеми. 24 березня 2022 р. парламент ухвалив Закон України № 2160-IX. Головним результатом прийняття цього рішення стало доповнення Кримінального кодексу України (далі – КК) новою ст. 114-2, у якій встановлено кримінальну відповідальність за несанкціоноване поширення так званої «військово значущої інформації». Як зазначається в Пояснювальній записці до відповідного Законопроекту, цей крок зумовлений прагненням вітчизняного законодавця належним чином відреагувати на зафіксовані з початком відкритого нападу російської федерації на Україну численні випадки, коли громадяни нашої країни необдуманно та небезпечно здійснювали допомогу ворогу шляхом розповсюдження інформації про, по-перше, направлення, переміщення міжнародної військової допомоги в Україну, по-друге, переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших військових формувань України.

Ураховуючи зміст згаданої у відповідному супровідному документі інформації, народні депутати України виокремили в межах ст. 114-2 КК дві частини, присвячені регламентації відповідальності за несанкціоноване поширення інформації якраз-таки про:

– направлення, переміщення зброї, озброєння та бойових припасів в Україну, у т. ч. про їх переміщення територією України (ч. 1);

– та, відповідно, переміщення, рух або розташування Збройних Сил України чи інших утворених відповідно до законів України військових формувань (далі – військові формування України) (ч. 2).

При цьому особливу увагу варто звернути на те, що законодавець не обмежився самим лише формальним виділенням у ст. 114-2 КК двох самостійних (не основного та кваліфікованого) складів, один із яких традиційно розцінюється як такий, що стосується несанкціонованого поширення інформації щодо міжнародної (іноземної) військової допомоги (ч. 1), а інший – військових формувань України (ч. 2). Крім цього, парламентарії ще й змістовно (реально) диференціювали відповідальність за розглядувані діяння, що виявилися в установленні в санкціях відповідних норм відчутно різних строків позбавлення волі, передбачених за вчинення описаної в них поведінки:

– лише від 3 до 5 років у ч. 1 ст. 114-2 КК;

– і аж від 5 до 8 років у ч. 2 ст. 114-2 КК.

Але чи є така градація кримінальної відповідальності виправданою? І чи справді в ч. 1 ст. 114-2 КК передбачено відповідальність за несанкціоноване поширення інформації, яка стосується виключно міжнародної (іноземної) допомоги?

Необхідністю вирішення зазначених складних і злободенних питань і зумовлена актуальність статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти кримінально-правової протидії несанкціонованому поширенню військово значущої інформації висвітлено в працях М. Акімова, В. Батиргарєєвої, В. Бондаря, О. Будяченко, М. Дубняка, Д. Євтеєвої, З. Загиней-Заболотенко, В. Киричка, А. Лапкіна, О. Маріна, В. Мисливого, В. Навроцького, К. Новікової, В. Олійника, Є. Письменського, А. Політової, Ю. Пономаренка, М. Рубашенка, О. Самчинської, А. Сердечної, О. Старко, Л. Тимофєєвої, О. Тугарової, М. Хавронюка й деяких інших правників. Водночас маємо зауважити, що порушені в статті проблемні питання предметом окремих наукових розвідок ще не ставали, через що є недостатньо дослідженими у вітчизняній кримінально-правовій доктрині.

Формулювання цілей. Метою статті є отримання науково обґрунтованої відповіді на питання про виправданість диференціації кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення різних видів військово значущої інформації, які описані в ч. ч. 1 і 2 ст. 114-2 КК, розроблення на цій основі пропозицій, спрямованих на вдосконалення чинного та проєктованого законодавства у відповідній сфері.

Виклад основного матеріалу. У попередніх рядках уже зазначалося, що тривалий час вітчизняні дослідники виходили з уявлення про те, що в ч. 1 ст. 114-2 КК йдеться про несанкціоноване поширення інформації лише про, умовно кажучи, **міжнародну (іноземну) військову допомогу**.

Так, аналізуючи вживане в згаданій нормі поняття *переміщення територією України*, М. Хавронюк пов'язує його лише з так званою «іноземною (міжнародною)» допомогою, прямо вказуючи на те, що під ним необхідно розуміти переміщення відповідних предметів тільки **від кордону України** (тут і далі виділено нами – Р. М. та П. Б.) до проміжного чи кінцевого пункту призначення [1]. Аналогічним чином розмірковує і Ю. Пономаренко, який також акцентує увагу на тому, що в цьому разі йдеться про зміну місця знаходження зброї, озброєнь чи бойових припасів, **поставлених в Україну**, по території України [2, с. 105].

Видається, що підґрунтям для продемонстрованої наукової позиції є використане обома названими вченими логічне та граматичне тлумачення кримінального закону. Зокрема, дозволимо собі припустити, що криміналісти передусім урахували те, що в ч. 1 ст. 114-2 КК перед словосполученням «переміщення територією України» міститься вказівка на «у тому числі», яка сприйнята ними як своєрідний «місточок», що засвідчує зв'язок цього словосполучення (переміщення територією України) саме і виключно зі згаданими вище зброєю, озброєнням і бойовими припасами, які потрапили, переміщені до України, а отже, раніше в нашій країні не перебували.

Первинно викладений підхід до трактування аналізованих кримінально-правових приписів підтриманий й одним із авторів цих рядків, який у контексті ч. 1 ст. 114-2 КК вів мову виключно про «іноземну» військову допомогу [3, с. 101].

Однак згодом така позиція зазнала серйозного уточнення. Зокрема, ми звернули увагу на таке:

– по-перше, у ч. 2 ст. 114-2 КК, вочевидь, ідеться про поширення інформації виключно про переміщення особового складу, через це за нею не може кваліфікуватися поширення інформації про переміщення самого лише озброєння чи боеприпасів (без особового складу);

– по-друге, на противагу граматичному та логічному тлумаченню, яке загалом виправдано застосоване Ю. Пономаренком та М. Хавронюком, буквально й системне інтерпретування приписів ч. 1 ст. 114-2 КК все ж таки допускають кваліфікацію за нею поширення інформації про переміщення територією України **будь-якої** зброї, озброєння чи боеприпасів, незалежно від того чи вони надані іноземними партнерами, тому рух яких відбувається від кордону України (у Ю. Пономаренка – «поставлених в Україну»), чи належали нашій державі й раніше [4, с. 140–141].

Не обмежуючись лише зазначеними теоретичними аргументами, для підкріплення викладеної позиції варто навести такий вельми показовий у цьому аспекті приклад із суддівської практики.

Вінницьким міським судом Вінницької області встановлено, що Особа-1, перебуваючи на залізничній станції м. Жмеринка, здійснила відеофіксацію військової техніки ЗСУ – артилерійського озброєння, яка знаходилась на вагонних платформах для подальшого переміщення. Відразу по тому Особа-1 поширила записаний нею відеозапис у мобільному додатку «Telegram». І попри те, що згадане озброєння не було іноземною допомогою, Особа-1 була визнана винною у вчиненні злочину, передбаченого саме ч. 1, а не ч. 2 ст. 114-2 КК [5].

Зважаючи на викладені аргументи, з метою усунення будь-якого підґрунтя для неоднакового трактування відповідних правових приписів у майбутньому, ми пропонуємо законодавцю більш чітко виразити свої наміри стосовно того, за якою частиною ст. 114-2 КК має кваліфікуватися несанкціоноване поширення інформації про переміщення озброєння та боеприпасів, які не є іноземною (міжнародною) допомогою [4, с. 141].

На нашу думку, за умови збереження передбаченої чинною ст. 114-2 КК диференціації кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення відповідних різновидів військово значущої інформації таке «більш чітке вираження» могло б бути забезпечено за рахунок указівки в її ч. 1 (або її аналогу) на те, що караним за нею є несанкціоноване поширення інформації про:

1) переміщення будь-яких товарів військового призначення, спрямованих для використання військовими формуваннями України, без жодного прямого чи опосередкованого «прив'язування» (як це має місце в чинній редакції досліджуваної норми) до того:

– по-перше, це є іноземна допомога чи продукція вітчизняних виробників.

До речі, маємо відмітити, що серед віднайдених нами в ЄДРСР судових рішень за ч. 1 ст. 114-2 КК майже всі стосувалися вітчизняного озброєння та боеприпасів [6; 7; 8; 9 тощо], лише одне – іноземного.

В останньому випадку йшлося про дії військовослужбовця ЗСУ Особи-1, який 26 лютого 2023 р., перебуваючи біля бліндажа, розміщеного навпроти стоянки повітряних суден типу СУ-27, використовуючи месенджер «WatsApp», здійснив відеодзвінок Особи-2, під час якого повідомив йому інформацію про переміщення до його військової частини озброєння (боєприпасів) іноземного виробництва, а саме: **авіаційних засобів ураження (ракети) іноземного виробництва США (AGM-88 HARM) та планеруючих бомб калібру 255 кг (JDAM)**. Як наслідок, Особа-1 був визнаний у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 114-2 КК [10];

– по-друге, таке переміщення здійснюється територією України чи ж територією будь-якої іншої держави. Такий крок є необхідним, зокрема, для того, щоб запобігти потенційним і свого часу згаданим М. Хавронюком [1] шкідливим випадкам несанкціонованого поширення інформації про переміщення відповідних предметів не в Україну, а з України (скажімо, для ремонту пошкодженої на полі бою техніки¹), яке (переміщення) спочатку відбувається територією України, а вже далі – територією інших держав;

2) направлення відповідних предметів в Україну. На відміну від попередніх дій, які є шкідливими передусім через те, що дають ворогу можливість фізично знищити товари військового призначення на шляху їхнього прямування до військових формувань України, небезпечність такої поведінки зумовлена тим, що вона дає змогу військовому супротивнику вжити політичних чи фізичних (зокрема завдяки диверсіям на виробництві) заходів щодо припинення тих чи інших поставок, а також навіть якщо не вдасться знищити на шляху прямування, то хоча б заздалегідь підготуватися до появи відповідних товарів на фронті.

Схожі міркування озвучують і розробники проекту КК, які в ст. 9.2.3 останнього передбачили відповідальність за несанкціоноване поширення інформації про:

1) направлення в Україну або з України озброєння чи інших товарів військового призначення або;

2) їх переміщення територією України чи за кордоном [11].

Утім, проаналізувавши цей варіант, ми можемо констатувати, що, подібно до чинної ч. 1 ст. 114-2 КК, на початку п. 2 відповідної проектової норми міститься вказівка на «їх», яка пов'язує (за задумом чи всупереч волі розробників проекту) відповідне переміщення з передбаченим п. 1 направленням предметів «в» чи «з» Україну (-и). Через це розглядувані приписи також не дають однозначної відповіді на питання про те, чи підпадає під їхню дію поведінка осіб, які поширюють інформацію про переміщення товарів військового призначення, що не пов'язане з перетином кордону України (у будь-який бік), а стосується лише зміни локації в межах України (наприклад, переміщення з однієї ділянки фронту на іншу; з місць зберігання або ремонту на фронт тощо). Наведені положення засвідчують необхідність удосконалення відповідних приписів положень КК у спосіб подібний до того, який рекомендований вище стосовно ч. 1 ст. 114-2 КК.

Водночас, вивчивши озвучені пропозиції, читач міг звернути увагу на таке:

1) по-перше, використання нами на початку викладення відповідної позиції формулювання «за умови збереження передбаченої чинною ст. 114-2 КК диференціації відповідальності за несанкціоноване поширення окремих різновидів військово значущої інформації». Нагадаємо, і це принципово важливо, що в ч. ч. 1 і 2 аналізованої статті

¹ Як відомо із загальнодоступних джерел, пошкоджена в Україні техніка ремонтується не лише в нашій державі, а й принаймні в Польщі, Словаччині та Чехії.

описано ознаки не основного та кваліфікованого складу, а **двох окремих самотійних складів**, які стосуються несанкціонованого поширення різних видів інформації:

– у ч. 1 – умовно кажучи, про «зброю» (у широкому сенсі), яке, як ми пам'ятаємо, карається позбавленням волі на строк від 3 до 5 років;

– тоді як у ч. 2 – про «військові формування України», санкція за вчинення якого є значно суворішою – від 5 до 8 років позбавлення волі;

2) по-друге, те, що в одній із попередніх робіт, присвячених відповідній проблематиці, ми пропонували замінити вживані в ст. 114-2 КК невиправдано громіздкі й нечіткі назву та диспозиції на зрозуміле й лаконічне формулювання «несанкціоноване поширення військово значущої інформації», зміст якого мав би бути розкритий у відповідних положеннях регулюючого законодавства [12, с. 13, 123; 13].

Через це виникає логічне питання: як саме має бути забезпечена відповідна якщо й не градація (як у КК), то принаймні «розділення» (як у проекті КК) відповідальності за умови пропонованого нами вживання єдиного звороту «несанкціоноване поширення військово значущої інформації»?

Утім справа саме в тому, що, на нашу думку, жодної необхідності в утіленій у межах ст. 114-2 КК диференціації відповідальності немає. Така позиція ґрунтується на двох основних аргументах.

По-перше, і насамперед, це приблизно однаковий ступінь суспільної небезпеки некваліфікованих проявів несанкціонованого поширення відповідної інформації, про яку йдеться в ч. ч. 1 і 2 ст. 114-2 КК.

Звичайно, ми не виключаємо апелювань до того, що в ч. 2 вказується на військовослужбовців, життя яких є незрівнянно ціннішим за будь-які товари військового призначення. Однак, відповідаючи на подібні потенційні закиди, хотілося б звернути увагу на таке:

1) у регулятивному військовому законодавстві не ґрадується ступінь важливості відповідної інформації, несанкціоноване поширення якої однаково визнається таким, що може негативно вплинути на хід виконання завдань за призначенням під час дії правового режиму воєнного стану;

2) до настання найнебезпечнішого різновиду наслідків – загибелі людини – так само може призвести й несанкціоноване поширення інформації про товари військового призначення, які майже завжди супроводжують чи військовослужбовці, чи ж інший охоронний (правоохоронний) персонал;

3) що ж до загибелі людини, то переконані, що посилена відповідальність має передбачатися лише за умови реального настання таких наслідків, незалежно від того їх спричинило несанкціоноване поширення інформації про товари військового призначення чи ж про особовий склад. Аналогічні ж дії, які не призвели до таких наслідків, мають каратися однаково, а оцінка відмінності в ступені суспільної небезпеки окремих їх проявів має забезпечуватися не за рахунок диференціації, а завдяки індивідуалізації відповідальності (відносно визначена санкція);

4) тут також хотілося б нагадати, що в складах кримінальних правопорушень, предметом яких є державна таємниця (статті 111, 114, 328–329, 422 КК), відсутня диференціація відповідальності залежно від різновидів такої таємниці, тобто того, стосується вона, наприклад, відомостей про кооперацію розробників нових зразків озброєння (військової техніки) або виробників озброєння (військової техніки), які розкривають за сукупністю всіх показників їх потужності, номенклатуру, поставки виробів, терміни, об'єми виконання робіт (п. 2.1.16 ЗВДТ), чи ж відомостей за сукупністю всіх показників про бойові комплекти, бойовий і чисельний склад військ (сил) (п. 1.1.6 ЗВДТ).

По-друге (що пов'язане з попереднім), варто пам'ятати, що на практиці найчастіше водночас поширюється інформація про переміщення як товарів військового призначення, так й особового складу, в управлінні якого воно перебуває. Тому виходить, що, з огляду на «самостійність» складів, передбачених ч. ч. 1 і 2 ст. 114-2 КК, у всіх таких випадках учинене з урахуванням уставлених правил кваліфікації мало б отримувати кримінально-правову оцінку за сукупністю двох відповідних норм (ч. ч. 1 і 2). Попри це, у правозастосовній діяльності склався абсолютно інший підхід, за якого несанкціоноване поширення одночасно обох згаданих різновидів інформації кваліфікується не за сукупністю, а за однією лише ч. 2 ст. 114-2 КК.

Наприклад, у вирокі Самбірського міськрайонного суду Львівської області прямо зазначається, що 19 квітня 2022 р. Особа-1 за допомогою відеокамери свого мобільного телефона зафіксував переміщення, по-перше, **озброєння**, по-друге, **особового складу підрозділу ЗСУ**, що рухався по вказаному відрізку автодороги, а в подальшому опублікував зазначений вище файл [14].

Розглядаючи справу стосовно Особи-2, судді Красноградського районного суду Харківської області також указали на те, що відповідний суб'єкт:

- 28 червня 2022 р. передавав відомості про те, що в цей день у м. Краснограді повз залізничну станцію міста прослідую потяг із **військовою технікою**, а саме з **гаубицями**;
- 29 червня 2022 р. – про місце розташування складів, а саме ангарів, у яких зберігається та обслуговується **техніка**;
- 7 липня 2022 р. – координати місцевості, зазначивши, що за вказаними координатами знаходиться нафтобаза, на території якої розташовуються **підрозділи ЗСУ**;
- 30 серпня 2022 р. – координати місцевості, указавши, що за цими координатами дислокується **особовий склад ЗСУ** тощо [15].

Однак, попри одночасну вказівку в обох (як і багатьох інших) вироків на те, що несанкціоновано була поширена інформація, передбачена як ч. 1, так і ч. 2, у цих справах винним була інкримінована лише ч. 2 ст. 114-2 КК.

З огляду на зазначене, вважаємо, що в перспективі має існувати лише одна норма (частина), у межах якої буде уніфікована відповідальність за некваліфіковані прояви несанкціонованого поширення будь-якої військово значущої інформації.

У контексті сказаного звернемо увагу й на підхід, який реалізований у проекті КК, а саме:

- з одного боку, як і в чинному КК, у цьому документі виділено дві окремі норми, одна з яких присвячена регламентації відповідальності за несанкціоноване поширення інформації про направлення чи переміщення товарів військового призначення (ст. 9.2.3), тоді як друга – про переміщення або розміщення військового формування України (ст. 9.2.4);
- водночас, з іншого боку, на відміну від актуального сьогодні, у перспективному кримінальному законі за ці діяння було передбачено однакове покарання (злочини 3-го ступеня) [11].

Погоджуючись із членами відповідної Робочої групи щодо визнання обох розглянутих діянь злочинами одного ступеня тяжкості, ми все ж ставимо питання: а який тоді (за умови однакової караності) сенс в існуванні двох відповідних норм?

На нашу думку, жодної практичної чи теоретичної користі такий крок позбавлений, що зайвий раз доводить доцільність існування єдиної норми, у межах якої має бути уніфікована відповідальність за несанкціоноване поширення будь-яких різновидів військово значущої інформації.

Висновки. Отже, за результатами дослідження можна дійти таких висновків.

По-перше, за умови збереження в ст. 114-2 КК двох окремих частин, у яких і надалі буде диференційовано відповідальність за несанкціоноване поширення різних видів

військово значущої інформації, у її ч. 1 (у перспективі – у відповідній нормі регулюючого законодавства) має бути чітко вказано на те, що караним за нею є несанкціоноване поширення інформації про:

- 1) переміщення будь-яких товарів військового призначення, спрямованих для використання військовими формуваннями України, без жодного «прив'язування» до того:
 - це є іноземна допомога чи продукція вітчизняних виробників;
 - таке переміщення здійснюється територією України чи територією будь-якої іншої держави;
- 2) направлення відповідних предметів в Україну.

По-друге, з огляду на на приблизно однаковий ступінь суспільної небезпеки некваліфікованих проявів несанкціонованого поширення окремих різновидів військово значущої інформації, про які йдеться в ч. ч. 1 і 2 ст. 114-2 КК, а також те, що на практиці нерідко водночас поширюється інформація про переміщення як товарів військового призначення, так й особового складу, в управлінні якого воно перебуває, жодної необхідності в утіленій у межах досліджуваної кримінально-правової норми (як і в релевантних приписах проєкту КК) диференціації відповідальності немає. Тому в майбутньому має існувати лише одна норма (частина), у межах якої буде уніфікована відповідальність за некваліфіковані прояви несанкціонованого поширення будь-якої військово значущої інформації.

Водночас перспективним напрямом наукових розвідок у розглядуваній сфері є проведення досліджень, за результатами яких має бути визначений удосконалений перелік інформації, несанкціоноване поширення якої під час війни має тягнути кримінальну відповідальність, та уточнено перелік суб'єктів, які наділені правом її розповсюдження.

Використані джерела:

1. Хавронюк М. Порушення принципу законності і рівності перед законом у змінах до Кримінального кодексу під час війни. Аналіз помилок у законах воєнного часу щодо змін Кримінального кодексу України. URL: <https://pravo.org.ua/blogs/porushennya-pryntsypu-zakonnosti-i-rivnosti-pered-zakonom-u-zminah-kryminalnogo-kodeksu-pid-chas-vijny/>.
2. Пономаренко Ю. Несанкціоноване поширення військово значущої інформації: питання кримінально-правової кваліфікації та застосування кримінально-правових засобів. *Право України*. 2022. № 11. С. 100–117.
3. Мовчан Р. О. «Воєнні» новели Кримінального кодексу України: правотворчі та правозастосовні проблеми : монографія. Київ : Норма права, 2022. 242 с.
4. Новели кримінального законодавства України, прийняті в умовах воєнного стану : наук.-практ. комент. / А. А. Вознюк, О. О. Дудоров, Р. О. Мовчан, С. С. Чернявський та ін. ; за ред. А. А. Вознюка, Р. О. Мовчана, В. В. Чернея. Київ : Норма права, 2022. 278 с.
5. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 11 липня 2022 р. у справі № 127/13877/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105190434>.
6. Вирок Автозаводського районного суду м. Кременчука від 11 вересня 2023 р. у справі № 524/6006/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113343586>.
7. Вирок Центрально-Міського суду м. Кривого Рогу Дніпропетровської області від 18 липня 2023 р. у справі № 216/4591/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112306703>.
8. Вирок Шевченківського районного суду м. Львова від 19 квітня 2024 р. у справі № 466/1691/24. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118499408>.
9. Вирок Ярмолинецького районного суду Хмельницької області від 21 лютого 2023 р. у справі № 689/340/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109108875>.
10. Вирок Вознесенського районного суду Миколаївської області від 13 жовтня 2023 р. у справі № 473/3262/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114156926>.
11. Текст Проєкту нового Кримінального кодексу України (станом на 2 квітня 2025 року). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf>.

12. Бурда П. О. Кримінально-правова протидія несанкціонованому поширенню військово значущої інформації : дис. ... докт. філософії : спец. 081 «Право». Вінниця, 2025. 267 с.

13. Мовчан Р. О., Бурда П. О. Про деякі проблеми кримінальної відповідальності за несанкціоноване поширення військово значущої інформації (ст. 114-2 Кримінального кодексу України). *Інформаційна агресія в сучасному світі: правовий аналіз та протидія* : матеріали Всеукраїнського науково-практичного круглого столу. Харків, 21 червня 2024 р. : електрон. наук. вид. / редкол. : В. С. Батиргареева та ін. Харків : Майдан, 2024. С. 102–109.

14. Вирок Самбірського міськрайонного суду Львівської області від 7 липня 2022 р. у справі № 452/1230/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105142289>.

15. Вирок Красноградського районного суду Харківської області від 9 серпня 2023 р. у справі № 626/430/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112738955>.

References:

1. Khavroniuk, M. (2022). Porushennia pryntsyphu zakonnosti i rivnosti pered zakonom u zminakh do Kryminalnoho kodeksu pid chas viiny. Analiz pomylok u zakonakh voiennoho chasu shchodo zmin Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Violation of the principle of legality and equality before the law in amendments to the Criminal Code during the war. Analysis of errors in wartime laws regarding amendments to the Criminal Code of Ukraine]. Retrieved from: <https://pravo.org.ua/blogs/porushennya-pryntsypu-zakonnosti-i-rivnosti-pered-zakonom-u-zminah-kryminalnogo-kodeksu-pid-chas-viiny/> [in Ukrainian].

2. Ponomarenko, Yu. (2022). Nesanktsionovane poshyrennia viiskovo znachushchoi informat-sii: pytannia kryminalno-pravovoi kvalifikatsii ta zastosuvannia kryminalno-pravovykh zasobiv [Unauthorized dissemination of military-sensitive information: issues of criminal legal qualification and application of criminal legal remedies]. *Pravo Ukrainy – Law of Ukraine*, 11, 100–117 [in Ukrainian].

3. Movchan, R. O. (2022). «Voienni» novely Kryminalnoho kodeksu Ukrainy: pravotvorchi ta pravozastosovni problem [«Military» novels of the Criminal Code of Ukraine: law-making and law-enforcement problems]. Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].

4. Vozniuk, A. A., Dudorov, O. O., Movchan, R. O., Cherniavskiy, S. S. et al. (2022). *Novely kryminalnoho zakonodavstva Ukrainy, pryiniati v umovakh voiennoho stanu* [Novels of the criminal legislation of Ukraine, adopted under martial law]. Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].

5. Vyrok Vinnytskoho miskoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 11 lypnia 2022 r. u spravi № 127/13877/22 [Verdict of the Vinnytsia City Court of Vinnytsia Region dated July 11, 2022 in case № 127/13877/22]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105190434> [in Ukrainian].

6. Vyrok Avtozavodskoho raionnoho sudu m. Kremenchuka vid 11 veresnia 2023 r. u spravi № 524/6006/23 [Verdict of the Avtozavodsky District Court of Kremenchuk dated September 11, 2023 in case № 524/6006/23]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/113343586> [in Ukrainian].

7. Vyrok Tsentralno-Miskoho sudu m. Kryvoho Rohu Dnipropetrovskoi oblasti vid 18 lypnia 2023 r. u spravi № 216/4591/23 [Verdict of the Central City Court of Kryvvi Rih, Dnipropetrovsk region dated July 18, 2023 in case № 216/4591/23]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112306703> [in Ukrainian].

8. Vyrok Shevchenkivskoho raionnoho sudu m. Lvova vid 19 kvitnia 2024 r. u spravi № 466/1691/24 [Verdict of the Shevchenkivskiy District Court of Lviv dated April 19, 2024 in case № 466/1691/24]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118499408> [in Ukrainian].

9. Vyrok Yarmolynetskoho raionnoho sudu Khmelnytskoi oblasti vid 21 liutoho 2023 r. u spravi № 689/340/23 [Verdict of the Yarmolynetskiy District Court of Khmelnytskyi Region dated February 21, 2023 in case № 689/340/23]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/109108875> [in Ukrainian].

10. Vyrok Voznesenskoho raionnoho sudu Mykolaiivskoi oblasti vid 13 zhovtnia 2023 r. u spravi № 473/3262/23 [Verdict of the Voznesenskiy District Court of Mykolaiv Region dated October 13, 2023 in case № 473/3262/23]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/114156926> [in Ukrainian].

11. Tekst proiektu novoho Kryminalnoho kodeksu Ukrainy (stanom na 2 kvitnia 2025 roku) [Text of the draft of the new Criminal Code of Ukraine (as of April 2, 2025)]. Retrieved from: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/04/03/00-kontrolnyj-proyekt-kk-02-04-2025.pdf> [in Ukrainian].

12. Burda, P. O. (2025). Kryminalno-pravova protydiia nesanktsionovanomu poshyrenniu viiskovo znachushchoi informatsii [Criminal legal countermeasures against unauthorized dissemination of militarily significant information]. *Candidate's thesis*. Vinnytsia [in Ukrainian].

13. Movchan, R. O., Burda, P. O. Pro deiaki problemy kryminalnoi vidpovidalnosti za nesanktsionovane poshyrennia viiskovo znachushchoi informatsii (st. 114-2 Kryminalnoho kodeksu Ukrainy) [On some problems of criminal liability for unauthorized dissemination of military-significant information (Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine)]. *Informatsiina ahresiiia v suchasnomu sviti: pravovyi analiz ta protydiia : materialy vseukrainskoho naukovo-praktychnoho kruhloho stolu – Information aggression in the modern world: legal analysis and counteraction: materials of the All-Ukrainian scientific and practical round table*. Kharkiv : Maidan, 102–109 [in Ukrainian].

14. Vyrok Sambirskoho miskraionnoho sudu Lvivskoi oblasti vid 7 lypnia 2022 r. u spravi № 452/1230/22 [Verdict of the Sambir City District Court of Lviv Region dated July 7, 2022 in case № 452/1230/22]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/105142289> [in Ukrainian].

15. Vyrok Krasnohradskoho raionnoho sudu Kharkivskoi oblasti vid 9 serpnia 2023 r. u spravi № 626/430/23 [Verdict of the Krasnogradsky District Court of Kharkiv Region dated August 9, 2023 in case № 626/430/23]. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112738955> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 15.07.2025
Стаття рекомендована до друку 01.09.2025
Опублікована 12.11.2025

Movchan R., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Constitutional, International and Criminal Law of the Donetsk Vasyl Stus National University (Vinnytsia, Ukraine)

Burda P., Doctor of Philosophy in Law (Vinnytsia, Ukraine)

ON THE (UN)JUSTIFICATION OF THE DIFFERENTIATION OF CRIMINAL LIABILITY FOR THE UNAUTHORIZED DISSEMINATION OF CERTAIN TYPES OF MILITARY SIGNIFICANT INFORMATION

The article attempts to obtain a scientifically substantiated answer to the question of the justification for the differentiation of criminal liability for the unauthorized dissemination of those types of military-significant information referred to in the current parts 1 and 2 of Article 114-2 of the Criminal Code of Ukraine (hereinafter referred to as the Criminal Code). Taking this into account, proposals have been developed aimed at improving the current and projected criminal legislation in the relevant area. In particular, it is concluded that, provided that Article 114-2 of the Criminal Code retains two separate parts, in which liability for the unauthorized dissemination of different types of military-significant information is differentiated, its part 1 should indicate that the unauthorized dissemination of information about the movement of any military goods intended for use by the military formations of Ukraine is punishable under it, without any “attachment” to: 1) whether it is foreign aid or products of domestic manufacturers; 2) whether such movement is carried out through the territory of Ukraine or through the territory of any other state.

It has been proven that due to the approximately equal degree of public danger of unqualified types of unauthorized dissemination of the corresponding types of military-significant information referred to in Part 1 and Part 2 of Article 114-2 of the Criminal Code, as well as the fact that in practice information about both the movement of military goods and the personnel under whose management it is located is most often disseminated simultaneously, there is no need for any differentiation of liability embodied within the framework of the criminal law norm under study (as well as in the relevant provisions of the draft Criminal Code). In view of this, it is proposed to leave only one norm (part), within which liability for unqualified types of unauthorized dissemination of any military-significant information will be regulated.

Keywords: unauthorized dissemination, military-significant information, differentiation of criminal liability, punishment, military formations, movement, location, weapons, armaments and ammunition, military goods, crime, criminal law.

РОЗДІЛ III. ПРОБЛЕМИ УПРАВЛІННЯ, АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРАВА, АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.111.3.48-54>
УДК 342.723(477)

Пузирна Н. С., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного та приватного права Національного університету «Чернігівська політехніка» (м. Чернігів, Україна)

e-mail: 1981-natasha@gukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-7297-0829>

ПРИНЦИПИ Й СТАНДАРТИ АДМІНІСТРАТИВНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ОМБУДСМАНА

Статтю присвячено дослідженню принципів і стандартів адміністративної діяльності омбудсмана. Зазначено, що в сучасних умовах, коли права людини дедалі частіше опиняються під загрозою через збройні конфлікти, соціальні й економічні виклики, адміністративна діяльність омбудсмана постає як особливий інструмент балансування між державою та громадянином, гарантує дотримання принципу верховенства права, правової справедливості й гуманізму. Однією з ключових характеристик цього інституту є його адміністративний складник, що виявляється в здійсненні системної, нормативно врегульованої діяльності з розгляду звернень, аналізу практики публічної адміністрації, підготовки висновків і рекомендацій. Важливим аспектом адміністративної діяльності омбудсмана є дотримання принципів і стандартів, що випливають із загальних засад функціонування демократичної правової держави, а також зі специфіки статусу й завдань самого інституту омбудсмана. Принципи адміністративної діяльності омбудсмана визначені як засадничі ідеї та норми, які визначають зміст, межі, форми й методи здійснення омбудсманом своєї діяльності з контролю за дотриманням прав і свобод людини, забезпечуючи її ефективність, неупередженість, прозорість і дотримання верховенства права. До ключових принципів зараховано незалежність, гласність, доступність, об'єктивність, неупередженість, аполітичність, добровільність подання звернень, безоплатність і гуманізм, що мають визначальне значення для забезпечення ефективності правозахисної функції омбудсмана. Зазначено, що стандарти й функціональні критерії діяльності омбудсманів закріплені в Паризьких принципах, ухвалених Генеральною Асамблеєю ООН, та у Венеціанських принципах щодо захисту й розвитку інституцій омбудсманів, ухвалених Венеціанською комісією Ради Європи. Вони є міжнародно визнаною основою для оцінювання ефективності діяльності правозахисних інституцій і гармонізації їх функціонування. Зроблено висновок, що принципи й стандарти адміністративної діяльності омбудсмана формують основу для ефективного, об'єктивного та неупередженого захисту прав і свобод людини та громадянина у відносинах з органами публічної адміністрації.

Ключові слова: адміністративна діяльність, омбудсман, принципи, стандарти, захист прав і свобод, нормативне закріплення.

Постановка проблеми. Інститут омбудсмана в системі публічної влади є важливою ланкою правозахисного механізму демократичної держави. Його поява та розвиток зумовлені потребою посилення контролю за діяльністю органів влади, захисту прав і свобод людини, а також запровадженням інструментів, що діють незалежно від політичних та адміністративних впливів.

У сучасних умовах, коли права люди дедалі частіше опиняються під загрозою через збройні конфлікти, соціальні й економічні виклики, адміністративна діяльність омбудсмана постає як особливий інструмент балансування між державою та громадянином,

гарантує дотримання принципу верховенства права, правової справедливості й гуманізму. Однією з ключових характеристик цього інституту є його адміністративний складник, що виявляється в здійсненні системної, нормативно врегульованої діяльності з розгляду звернень, аналізу практики публічної адміністрації, підготовки висновків і рекомендацій.

Важливим аспектом адміністративної діяльності омбудсмана є дотримання принципів і стандартів, що впливають із загальних засад функціонування демократичної правової держави, а також зі специфіки статусу й завдань самого інституту омбудсмана.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням діяльності (у тому числі адміністративної) омбудсманів займалися такі вчені, як Є. С. Артюхов [1], С. В. Банах [2], Т. Д. Кадук [3], О. І. Косілова [4], С. Л. Кошарновська [5] та інші. Наукові праці вищезазначених авторів присвячені загальним засадам діяльності інституту омбудсмена. Проте питання принципів і стандартів адміністративної діяльності омбудсмана не відображено. Тому констатуємо відсутність комплексного дослідження, яке б систематизувало й аналізувало принципи та стандарти адміністративної діяльності омбудсмана, що й зумовлює актуальність обраної тематики.

Формулювання цілей. Метою статті є визначення й характеристика принципів і стандартів адміністративної діяльності омбудсмана, виявлення прогалин у законодавстві, а також формулювання пропозицій щодо їх удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Принципи й стандарти адміністративної діяльності омбудсмана формують основу для ефективного, об'єктивного й неупередженого захисту прав і свобод людини та громадянина у відносинах з органами публічної адміністрації.

На думку В. В. Головань, у діяльності омбудсмана ключову роль відіграють принципи гласності й відкритості, доступності, а також гуманізму та справедливості. Принцип гласності проявляється через оприлюднення омбудсманом виявлених порушень у роботі органів державної влади, зокрема через медіа, що виконує не лише правозахисну, а й інформаційно-виховну функцію. Це сприяє суспільному контролю й посиленню відповідальності адміністрації. Принцип доступності означає, що кожен громадянин має гарантоване право звернутися до омбудсмана безперешкодно й без оплати державного мита. У свою чергу, підхід, оснований на гуманізмі й справедливості, дає омбудсману змогу оцінювати дії державних органів не лише з погляду законності, а й з позиції моральності [6, с. 222–223]. Така позиція формує особливу соціально-етичну вагу інституту омбудсмана як демократичного й незалежного механізму захисту прав людини.

Дослідниця Ю. М. Рижук виділяє ключові ціннісно-нормативні орієнтири, які формують правову й етичну основу адміністративної діяльності омбудсмана. Так, омбудсман діє в межах таких принципів: гуманізму, законності, справедливості, неупередженості, об'єктивності, незалежності, доступності, транспарентності, поваги до приватного життя особи та конфіденційності інформації про неї [7, с. 158]. Ці принципи мають слугувати орієнтиром для щоденної роботи Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (далі – Уповноваженого), визначаючи як процедури, так і зміст його діяльності. Водночас вчена не подає розгорнутого аналізу зазначених принципів і не конкретизує механізми їх реалізації в практичній площині, що ускладнює оцінювання їх ефективності й застосовності в умовах сучасних викликів, зокрема в ситуаціях надзвичайного або воєнного стану.

За своєю суттю принципи адміністративної діяльності омбудсмана – це засадничі ідеї та норми, які визначають зміст, межі, форми й методи здійснення омбудсманом своєї діяльності з контролю за дотриманням прав і свобод людини, забезпечуючи її ефективність, неупередженість, прозорість і дотримання верховенства права.

Варто зауважити, що принципи діяльності омбудсмана не закріплені окремою статтею Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» (далі – Закон). Однак аналіз змісту цього Закону, а також практики функціонування зазначеного органу дає змогу виокремити низку ключових принципів, які формують засади його публічно-правової діяльності. Зокрема, такі принципи, як незалежність, гласність, доступність, об'єктивність, неупередженість, аполітичність, добровільність подання звернень, безоплатність і гуманізм, мають визначальне значення для забезпечення ефективності правозахисної функції омбудсмана.

Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» встановлює низку норм, які опосередковано втілюють ці принципи [8]. Наприклад, відповідно до статті 1 Закону, діяльність омбудсмана є незалежною від інших органів державної влади, а стаття 5 гарантує право кожної особи на звернення до омбудсмана. Стаття 18 Закону надає Уповноваженому право інформувати громадськість про результати перевірок і виявлені порушення, що є виявом принципів гласності й публічності. Важливою є й відсутність державного мита за звернення, що забезпечує доступність інституту для всіх верств населення. Оприлюднення результатів перевірок через медіа виконує також інформаційно-виховну функцію та є дієвим механізмом суспільного впливу на державні інституції.

З метою уникнення довільного або суперечливого тлумачення принципів, на яких базується діяльність Уповноваженого, доцільним є їх нормативне закріплення на законодавчому рівні. Власне, тому пропонуємо доповнити Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» новою статтею 8-1 «Принципи діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (омбудсмана)», яка б нормативно визначала засади, на яких ґрунтується його діяльність. Запропоноване положення може передбачати закріплення таких принципів, як верховенство права, законність, незалежність, об'єктивність, гласність, доступність, недискримінація та неупередженість. Таке оновлення сприятиме приведенню національного законодавства у відповідність до міжнародних стандартів, які встановлюють вимоги до статусу й функціонування національних інституцій із захисту прав людини. Закріплення зазначених принципів не лише унормує діяльність омбудсмана, а й сприятиме підвищенню довіри до цієї інституції з боку громадськості, забезпечуючи її прозорість, підзвітність та ефективність.

Таким чином, хоча принципи діяльності омбудсмана не мають окремого нормативного закріплення, вони є невід'ємною частиною його функціонування та сприяють ефективному захисту прав і свобод людини в Україні. Ці принципи не лише формально структурують діяльність омбудсмана, а й засвідчують його роль як морального посередника між громадянином і державою. Вони значною мірою перегукуються з демократичними цінностями, що властиві західним правовим системам.

Продовжуючи аналіз принципів діяльності омбудсмана, варто звернути увагу також і на стандарти омбудсманської діяльності. Так, існують міжнародні організації, які об'єднують інститути омбудсманів різних країн і сприяють уніфікації професійних стандартів, зокрема в етичному вимірі. Однією з ключових є Міжнародна інституція омбудсманів (International Ombudsman Institute), заснована в 1978 році [9], що виробляє загальні настанови й рекомендації щодо доброчесності, незалежності, неупередженості та підзвітності омбудсманів. Вона є єдиною глобальною організацією, що об'єднує понад 200 незалежних установ омбудсмана з більш ніж 100 країн світу. Для ефективного функціонування й урахування регіональних особливостей Міжнародна інституція омбудсманів поділена на шість регіональних підрозділів: Африка, Азія, Австралія та Тихий океан, Європа, Карибський басейн і Латинська Америка, Північна Америка.

Діяльність цієї інституції спрямована на зміцнення спроможності інституцій-членів через три основні напрями: навчання, дослідження й надання регіональних субсидій на реалізацію правозахисних проєктів. Її документи часто використовуються як орієнтири для формування внутрішніх політик і стандартів національних інституцій [5, с. 108–109].

Крім того, етичні норми, стандарти й функціональні критерії діяльності омбудсманів закріплені в Паризьких принципах, ухвалених Генеральною Асамблеєю ООН у резолюції № 48/134 (1993) [10], та у Венеціанських принципах щодо захисту й розвитку інституцій омбудсманів [11], ухвалених Венеціанською комісією Ради Європи. Вони є міжнародно визнаною основою для оцінювання ефективності діяльності правозахисних інституцій і гармонізації їх функціонування.

Зокрема, Паризькі принципи визначають основні вимоги до національних інституцій з прав людини, включаючи незалежність, законодавче закріплення мандата, широкі повноваження й належне фінансування. Ці принципи є фундаментом для діяльності омбудсманів у багатьох країнах, включаючи Україну. На офіційному сайті зазначено, що інституція омбудсмана діє відповідно до Паризьких принципів [12].

Венеціанські принципи доповнюють Паризькі, акцентуючи увагу на необхідності законодавчого закріплення мандату омбудсмана, його незалежності, прозорості процедур призначення та звільнення, а також належного фінансування. Ці принципи спрямовані на зміцнення інституційної спроможності омбудсманів і забезпечення ефективного захисту прав людини [11].

У контексті України Консультативна рада при Уповноваженому активно сприяє імplementації міжнародних стандартів у діяльність національного омбудсмана. Зокрема, експертна група при цій раді розробила проєкт змін до чинного законодавства, який ураховує ключові положення Паризьких принципів ООН і Венеціанських принципів Ради Європи. Основною метою цих змін є посилення інституційної незалежності Уповноваженого, зокрема через реформування процедури його призначення, що має відповідати міжнародним критеріям автономності й неупередженості. У 2023–2025 роках Консультативна рада також брала участь у підтримці національного превентивного механізму, зосереджуючи увагу на питаннях етики, ефективності моніторингу та дотримання прав людини в місцях несвободи. Таким чином, національний інститут омбудсмана поступово інтегрує міжнародно визнані стандарти у свою практику, забезпечуючи більшу прозорість, підзвітність та ефективність у сфері захисту прав людини.

У 2025 році до Верховної Ради України подано Проєкт Закону України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини». Цей Законопроєкт мав на меті оновлення законодавчої бази, що регулює діяльність омбудсмана, з урахуванням міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини. Також запропоновано чітке визначення мандата й повноважень омбудсмана, закріплення гарантій його незалежності й неупередженості, упровадження прозорих процедур призначення і звільнення з посади, а також належне фінансування для ефективного виконання функцій [13]. Прийняття цього Законопроєкту стало вагомим кроком для реформування системи захисту прав людини в Україні та підвищення довіри громадян до інституту омбудсмана. Законодавчі ініціативи, що базуються на міжнародних документах, мають потенціал не лише покращити адміністративну спроможність інституції, а й зміцнити довіру суспільства до інституту омбудсмана як ефективного захисника прав людини в умовах трансформації української державності та євроінтеграції. Крім того, до мети парламентського контролю омбудсмана додається додержання принципів належного адміністрування в державному управлінні й захист прав і забезпечення найкращих інтересів дитини.

Висновки. Важливим аспектом адміністративної діяльності омбудсмана є принципи й стандарти, що впливають із загальних засад функціонування демократичної правової держави, а також зі специфіки статусу та завдань самого інституту омбудсмана. Ці принципи й стандарти формують основу для ефективного, об'єктивного та неупередженого захисту прав і свобод людини та громадянина у відносинах з органами публічної адміністрації.

Хоча принципи діяльності омбудсмана не мають окремого нормативного закріплення, вони є невід'ємною частиною його функціонування та сприяють ефективному захисту прав і свобод людини в Україні. Ці принципи не лише формально структурують діяльність омбудсмана, а й засвідчують його роль як морального посередника між громадянином і державою. Вони значною мірою перегукуються з демократичними цінностями, що властиві західним правовим системам

З метою уникнення довільного або суперечливого тлумачення принципів, на яких базується діяльність Уповноваженого, доцільним є їх нормативне закріплення на законодавчому рівні. Власне тому пропонуємо доповнити Закон України «Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини» новою статтею 8-1 «Принципи діяльності Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини (омбудсмана)», яка б нормативно визначала засади, на яких ґрунтується його діяльність. Запропоноване положення може передбачати закріплення таких принципів, як верховенство права, законність, незалежність, об'єктивність, гласність, доступність, недискримінація та неупередженість. Таке оновлення сприятиме узгодженню національного законодавства з міжнародними стандартами, які встановлюють вимоги до статусу й функціонування національних інституцій із захисту прав людини. Закріплення зазначених принципів не лише унормує діяльність омбудсмана, а й сприятиме підвищенню довіри до цієї інституції з боку громадськості, забезпечуючи її прозорість, підзвітність та ефективність.

З урахуванням викладеного перспективним видається формулювання концептуальних теоретичних положень, які сприятимуть підвищенню правової визначеності й організаційної ефективності адміністративної діяльності інституту омбудсмана.

Використані джерела:

1. Артюхов Є. С. Адміністративно-правове регулювання інституту омбудсмана в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право». Київ : Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, 2023. 225 с.
2. Банах С. В. Функції омбудсманів у сучасному світі: монографія. Тернопіль : ТНЕУ, 2016. 196 с.
3. Кадук Т. Д. Роль омбудсмана в механізмі реалізації парламентського контролю в зарубіжних країнах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2014. Вип. 28. Т. 1. С. 82–87.
4. Косілова О. І. Сучасний стан і тенденції розвитку інституту омбудсмана у світі та в Україні. *Правова інформатика*. 2013. № 4. С. 62–71.
5. Кошарновська С. Л. Деякі аспекти генези інституту омбудсмана. *Право та економіка України – перспективи розвитку* : матеріали круглого столу (11 грудня 2023 року). Харків : Харківський національний економічний університет ім. С. Кузнеця, 2023. С. 106–100. URL: https://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/31162/1/Матеріали%20круглого%20столу%20_Право%20та%20економ%20Укра%20ни%20-%20перспективи%20розвитку_.pdf (дата звернення: 29.07.2025).
6. Головань В. Світовий досвід діяльності омбудсмана. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 199–204.
7. Рижук Ю. М. Освітній омбудсмен у системі забезпечення та захисту прав здобувачів освіти. *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2018. № 2. С. 151–162.

8. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 № 776/97-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text> (дата звернення: 29.07.2025).

9. International Ombudsman Institute. URL: <https://www.theioi.org> (дата звернення: 29.07.2025).

10. Паризькі принципи, ухвалені Генеральною Асамблеєю ООН у резолюції від 20.12.1993 № 48/134. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU93312> (дата звернення: 29.07.2025).

11. Venice Commission. Principles on the Protection and Promotion of the Ombudsman Institution (The Venice Principles). Adopted by the Venice Commission at its 118th Plenary Session (15–16 March 2019), CDL-AD(2019)005. Strasbourg : Council of Europe, 2019. URL: [https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD\(2019\)005-e](https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD(2019)005-e) (дата звернення: 29.07.2025).

12. Міжнародні організації, членом яких є Уповноважений Верховної Ради України з прав людини. *Офіційний сайт Омбудсмана України*. URL: <https://ombudsman.gov.ua/uk/mizhnarodni-organizaciyi-chlenom-yakih-ye-upovnovazhenij-verhovnoyi-radi-ukrayini-z-prav-lyudini> (дата звернення: 29.07.2025).

13. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Проект Закону України від 17.04.2025 № 3181. URL: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/56212?fbclid=IwY2xjawJ0IXpleHRuA2FlbQIxMABicmlkETfMtMU1ISFNiU2k1emNSa3FLAR6mh3xrttOdI-2RsaqL6daiGwyXSGuNf7cyWOCINzzKHmefzr4UNqrPeX69DQ_aem_jy5ChHvjPIetFb-M1y-7Yw (дата звернення: 29.07.2025).

References:

1. Artiukhov, Ye. S. (2023). Administratyvno-pravove rehuliuвання instytutu ombudsmena v Ukraini [Administrative and legal regulation of the Ombudsman's institution in Ukraine]. *Candidate's thesis*. Kyivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet imeni Vadyma Hetmana [in Ukrainian].

2. Banakh, S. V. (2016). *Funktsii ombudsmaniv u suchasnomu sviti [Functions of ombudsmen in the modern world]*. TNEU [in Ukrainian].

3. Kaduk, T. D. (2014). Rol ombudsmena v mekhanizmi realizatsii parlamentskoho kontroliu v zarubizhnykh krainakh [The role of the ombudsman in the mechanism of implementation of parliamentary control in foreign countries]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu: Seriya: Pravo – Scientific Bulletin of Uzhgorod National University: Series: Law*, 28(1), 82–87 [in Ukrainian].

4. Kosilova, O. I. (2013). Suchasnyi stan i tendentsii rozvytku instytutu ombudsmena u sviti ta v Ukraini [Current status and development trends of the Ombudsman institution in the world and in Ukraine]. *Pravova informatyka – Legal Informatics*, (4), 62–71 [in Ukrainian].

5. Kosharnovska, S. L. (2023). Deiaki aspekty henezy instytutu ombudsmena [Some aspects of the genesis of the Ombudsman institution]. *Pravo ta ekonomika Ukrainy – perspektyvy rozvytku: materialy kruhloho stolu – Law and Economy of Ukraine – Development Prospects: Materials of the Round Table* (pp. 106-100). Kharkivskiy natsionalnyi ekonomichnyi universytet im. S. Kuznetsia. Retrieved from: https://repository.hneu.edu.ua/bitstream/123456789/31162/1/Матеріали%20круглого%20столу%20_Право%20та%20економ=ка%20Укра=ни%20-%20перспективи%20розвитку_.pdf [in Ukrainian].

6. Holovan, V. (2019). Svitovyi dosvid diialnosti ombudsmena [World experience in the activities of the Ombudsman]. *Pidpriemnytstvo, gospodarstvo i pravo – Entrepreneurship, Economy and Law*, (3), 199–204 [in Ukrainian].

7. Ryzhuk, Yu. M. (2018). Osvitnii ombudsmen u systemi zabezpechennia ta zakhystu prav zdobuvachiv osvity [Educational Ombudsman in the System of Ensuring and Protecting the Rights of Education Seekers]. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav – Legal Journal of the National Academy of Internal Affairs*, (2), 151–162 [in Ukrainian].

8. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny [On the Commissioner of the Verkhovna Rada of Ukraine for Human Rights], Law of Ukraine No. 776/97-BP of 23.12.1997. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/776/97-вр#Text> [in Ukrainian].

9. International Ombudsman Institute. Retrieved from: <https://www.theioi.org> [in English].

10. Paryzki pryntsypy, ukhvaleni Heneralnoiu Asambleieiu OON u rezoliutsii № 48/134 vid 20 hrudnia 1993 roku [Paris Principles, adopted by the UN General Assembly in resolution 48/134 of December 20, 1993]. Retrieved from: <https://ips.ligazakon.net/document/MU93312> [in Ukrainian].

11. Venice Commission. Principles on the Protection and Promotion of the Ombudsman Institution (The Venice Principles). Adopted by the Venice Commission at its 118th Plenary Session (15–16 March 2019), CDL-AD(2019)005. Strasbourg: Council of Europe, 2019. Retrieved from: [https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD\(2019\)005-e](https://www.coe.int/en/web/venice-commission/-/CDL-AD(2019)005-e) [in English].

12. Ofitsiinyi sait Ombudsmana Ukrainy [Official website of the Ombudsman of Ukraine]. Mizhnarodni orhanizatsii, chlenom yakykh ye Upovnovazhenyi Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny [International organizations of which the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine is a member]. Retrieved from: <https://ombudsman.gov.ua/uk/mizhnarodni-organizaciyi-chlenom-yakih-ye-upovnovazhenij-verhovnoyi-radi-ukrayini-z-prav-lyudini> [in Ukrainian].

13. Pro Upovnovazhenoho Verkhovnoi Rady Ukrainy z prav liudyny [On the Commissioner for Human Rights of the Verkhovna Rada of Ukraine], Draft Law of Ukraine No. 3181 of 04/17/2025. Retrieved from: https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/Card/56212?fbclid=IwY2xjawJ0IXpleHRuA2FlbQIxMABicmlkETFtMU1lSFNIU2k1emNSa3FLAR6mh3xrttOdI-2RsaqL6daiGwyXSGuNf7cy-WOClnzzKHmefzr4UNqrPeX69DQ_aem_jy5ChHvjPIetFb-M1y-7Yw [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 31.07.2025

Стаття рекомендована до друку 25.08.2025

Опублікована 12.11.2025

Puzyrna N., Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Public and Private Law of the Chernihiv Polytechnic National University (Chernihiv, Ukraine)

PRINCIPLES AND STANDARDS OF OMBUDSMAN'S ADMINISTRATIVE ACTIVITY

The article is devoted to the study of the principles and standards of Ombudsman's administrative activity. It is noted that in modern conditions, when human rights are increasingly threatened by armed conflicts, social and economic challenges, Ombudsman's administrative activity is a special balancing instrument between the state and the citizen, guaranteeing compliance with the principle of the rule of law, legal justice and humanism. One of the key characteristics of this institute is its administrative component, which is manifested in the implementation of systematic, normatively regulated activities for considering appeals, analyzing public administration practices, and preparing conclusions and recommendations. An important aspect of Ombudsman's administrative activity is compliance with the principles and standards that stem from the general principles of the functioning of a democratic state governed by the rule of law, as well as from the specifics of the status and tasks of the Ombudsman institution itself. The principles of the Ombudsman's administrative activity are defined as fundamental ideas and norms that determine the essence, boundaries, forms and methods of the Ombudsman's activity to monitor compliance with human rights and freedoms, ensuring its effectiveness, impartiality, transparency and adherence to the rule of law. The key principles include: independence, transparency, accessibility, objectivity, impartiality, apoliticality, voluntary submission of applications, free of charge, and humanism, which are of decisive importance for ensuring the effectiveness of Ombudsman's human rights protection function. It is noted that the standards and functional criteria for the activities of Ombudsmen are enshrined in the Paris Principles adopted by the UN General Assembly and the Venice Principles for the Protection and Development of Ombudsman Institutions adopted by the Venice Commission of the Council of Europe. They serve as an internationally recognized basis for assessing the effectiveness of human rights institutions and harmonizing their functioning. It is concluded that the principles and standards of the Ombudsman's administrative activity form the basis for effective, objective and impartial protection of human and citizen rights and freedoms in relations with public administration bodies.

Keywords: administrative activity, Ombudsman, principles, standards, protection of rights and freedoms, regulatory framework.

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.111.3.55-63>
УДК 343.4:351.74

Сахно А. П., кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, завідувач кафедри тактико-спеціальної підготовки та особистої безпеки поліцейського Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: artsahno@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-1260-1212>

Веретянніков В. О., доктор філософії в галузі права, заступник начальника відділу організації освітнього процесу – завідувач відділення планування та організації навчання Донецького державного університету внутрішніх справ (м. Кропивницький, Україна)

e-mail: Vladimirveretyannikov@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-7513-2292>

CUSTODY RECORDS ЯК ІНСТРУМЕНТ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРАВ ЛЮДИНИ В АДМІНІСТРАТИВНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ПОЛІЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНИЙ СТАН УПРОВАДЖЕННЯ

У статті проведено комплексний аналіз процесу впровадження проекту Custody Records в органах Національної поліції України. Визначено ключові організаційно-правові та технічні проблеми, що стримують його ефективну реалізацію. Сформульовано науково обґрунтовані пропозиції щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання, функціональних характеристик системи та забезпечення дотримання прав людини в ізоляторах тимчасового тримання. Встановлено, що започаткований у 2017 році проект Custody Records станом на 2025 рік перебуває на етапі впровадження. Підкреслено, що електронна система фіксації дій щодо затриманих осіб, першопочатково розроблена для ізоляторів тимчасового тримання, трансформувалася в інформаційну підсистему інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України». Доведено, що темпи реалізації проекту значною мірою залежать від наявності зовнішнього фінансування з боку міжнародних партнерів, а також від адміністративної ініціативності керівництва Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України. Констатовано, що, незважаючи на проведені законодавчі зміни, ряд ключових аспектів функціонування системи Custody Records продовжують залишатися поза належним правовим регулюванням. Обґрунтовано необхідність розроблення та затвердження ряду стратегічних документів у сфері функціонування системи Custody Records, а саме: Положення про організацію роботи поліцейських, відповідальних за дотримання прав затриманих осіб у підрозділах поліції; Технічних вимог до функціонування спеціалізованих кімнат для проведення інтерв'ю із затриманими особами. Висловлено гіпотезу щодо обумовленості належного функціонування системи Custody Records, підвищення рівня гарантій прав затриманих осіб та зміцнення механізмів внутрішнього і зовнішнього контролю в діяльності поліції, наявністю чіткої нормативної бази.

Ключові слова: Custody Records, Національна поліція України, нормативно-правове регулювання, ізолятори тимчасового тримання, адміністративна поліцейська діяльність.

Постановка проблеми. Станом на 27 грудня 2024 року, за даними Навчального порталу системи електронного обліку дій із затриманими особами Custody Records, зазначену інформаційну систему впроваджено у 129 підрозділах Національної поліції України [1]. Відповідно до аналітичних матеріалів Експертного центру з прав людини, на етапі запуску проекту передбачалося поетапне поширення апробованої та вдосконаленої системи Custody Records на всю мережу ізоляторів тимчасового тримання, яка на той час налічувала близько 150 об'єктів [2].

На сьогодні цей амбітний і перспективний проєкт, започаткований у 2017 році, продовжує перебувати на стадії активного впровадження в діяльність органів та підрозділів Національної поліції України.

Переважає більшість дослідників акцентує увагу на актуальності проблематики, пов'язаної з реалізацією проєкту Custody Records, водночас підкреслюючи необхідність вирішення низки нормативно-правових та організаційних проблем, що супроводжують його впровадження. Навіть на сучасному етапі розвитку проєкту питання, пов'язані з його функціонуванням, регулярно висвітлюються в засобах масової інформації, що свідчить про суспільну значущість теми дослідження. Упровадження інформаційної системи Custody Records у підрозділах Національної поліції України розглядається як один із пріоритетних напрямів подальшого реформування й інституційного розвитку органів правопорядку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти адміністративно-правового забезпечення функціонування системи Custody Records висвітлені в наукових публікаціях провідних українських дослідників, зокрема О. Безпалової, Є. Крапивіна, А. Мазуренка, В. Рогацької, А. Сахна, Т. Фоміної.

Разом із тим, попри наявні наукові напрацювання, в актуальних дослідженнях недостатньо уваги приділено оцінці ефективності адміністративно-правового регулювання впровадження системи Custody Records, зокрема в частині нормативного забезпечення, процедурної визначеності статусу відповідальних осіб та вимог до матеріально-технічного забезпечення функціонування системи. Не отримали належного висвітлення проблеми нормативної фрагментарності, залежності темпів реалізації проєкту від зовнішнього фінансування, а також потреба в розробленні окремих підзаконних актів, як-от Положення про відповідальних поліцейських і Технічні вимоги до кімнат інтерв'ювання затриманих осіб.

Формулювання цілей. Метою статті є комплексний аналіз процесу впровадження проєкту Custody Records в органах Національної поліції України, визначення ключових організаційно-правових і технічних проблем, що стримують його ефективну реалізацію, а також формулювання науково обґрунтованих пропозицій щодо вдосконалення нормативно-правового регулювання, функціональних характеристик системи та забезпечення дотримання прав людини в ізоляторах тимчасового тримання.

Виклад основного матеріалу. Система Custody Records (у перекладі з англійської – «сховище записів») фактично є електронною платформою фіксації дій щодо затриманих осіб із використанням засобів відеоспостереження та ведення цифрової документації. Її метою є підвищення прозорості діяльності правоохоронних органів, дотримання прав людини та мінімізація ризиків неправомірної поведінки поліцейських.

В Україні впровадження проєкту Custody Records було ініційоване наприкінці 2016 року за підтримки Міжнародного фонду «Відродження» в межах програми «Права людини і правосуддя». Із цією метою була створена робоча група, до складу якої увійшли представники Експертного центру з прав людини, Української фундації правової допомоги та Управління забезпечення прав людини при Національній поліції України. У процесі розробки системи за основу було взято британську модель, яка вже продемонструвала ефективність у західному контексті [3].

Варто зауважити, що у Великій Британії Custody Records була впроваджена ще в другій половині 1980-х років як інституційна відповідь на численні конфлікти між поліцією та представниками етнічних меншин. Поштовхом до запровадження системи стали масові заворушення, що відбулись у квітні 1981 року, зокрема з 10 по 12 квітня, які засвідчили необхідність радикального реформування механізмів взаємодії поліції з громадянами [4].

Першим пілотним об'єктом упровадження Custody Records в Україні став ізолятор тимчасового тримання № 1 у місті Дніпро. Улітку 2017 року було організовано перший конкурс на посаду інспекторів з дотримання прав людини, і вже у вересні відібрані кандидати пройшли навчання. Інспектори були ознайомлені з функціоналом електронної бази Custody Records, технікою проведення інтерв'ю із затриманими, положеннями національної судової практики щодо прав людини, принципами недискримінації, захисту персональних даних, а також методами мінімізації поведінкових і медичних ризиків.

У грудні 2017 року аналогічне навчання пройшли інспектори ІТТ № 1 у місті Херсон, де також була впроваджена система. Уже навесні 2018 року – 29 березня в Дніпрі та 4 квітня в Херсоні – модернізовані ізолятори тимчасового тримання з оновленою інфраструктурою та підготовленим персоналом розпочали свою роботу [5, с. 9].

Як слушно зазначає Євген Крапивін, поширене уявлення про Custody Records суто як про систему відеофіксації в підрозділах поліції є помилковим. Він підкреслює: «Помилково вважати, що це лише про відеофіксацію у відділеннях поліції та ІТТ – така система з'явилась ще у середині 2000-х років і не дала результату з огляду на широкі можливості маніпуляцій із даними відеофіксації» [6].

Натомість Custody Records являє собою багатофункціональну електронну платформу, що поєднує системи фіксації, обліку та моніторингу дій щодо затриманих осіб. Її впровадження забезпечило низку істотних переваг порівняно зі стандартною, паперовою моделлю обліку.

Зокрема, персонал ізоляторів тимчасового тримання отримав змогу в зручному електронному форматі фіксувати та контролювати широкий спектр параметрів, пов'язаних із перебуванням осіб у місцях несвободи. Це дало змогу істотно знизити адміністративне навантаження, усунути необхідність ведення великої кількості паперових журналів та мінімізувати ймовірність помилок і зловживань.

Один із ключових елементів системи – Єдина база обліку всіх дій із затриманою особою – замінила собою відразу 11 облікових документів, а саме: Книгу обліку осіб, що тримаються в ІТТ; План покамерного розміщення; Журнал ознайомлення з правами та обов'язками; Журнал первинного медичного огляду; Журнал реєстрації надання медичної допомоги; Журнал санітарного стану ІТТ; Журнал реєстрації виведення з камер; Журнал обліку передач, посилок та покупок; Журнал обстеження адміністративно арештованих; Облікові справи утримуваних осіб; Журнал інформування центрів з надання безоплатної правової допомоги.

Таким чином, інспектор, який раніше був змушений паралельно заповнювати численні паперові документи, нині вносить усю інформацію до єдиного електронного реєстру.

Крім того, система надає можливість у режимі реального часу відслідковувати місцезнаходження затриманої особи (камера, прогулянковий двірник, кімната для слідчих дій, суд тощо) та забезпечує швидкий доступ до даних, що дає змогу ефективно планувати діяльність ІТТ, здійснювати моніторинг і контроль. Особливо важливо, що до цієї інформації можуть мати віддалений доступ уповноважені суб'єкти контролю, що посилює прозорість та підзвітність діяльності підрозділів поліції [7, с. 196].

Важливою характеристикою нової системи стало запровадження механізму нагадування. Так, наприклад, система підказує інспектору про наближення граничних процесуальних термінів тримання особи (загального строку тримання, строку доставлення до суду, строку оголошення затриманій особі про підозру та ін.). У разі набли-

ження граничного строку дата спливу терміну виділяється червоним кольором, що дає змогу інспектору вчасно відреагувати та запобігти порушенню процесуальних строків [5, с. 11].

У 2019 році, за результатами реалізації пілотного проєкту, ефективність функціонування системи Custody Records була позитивно оцінена керівництвом Національної поліції України та Міністерства внутрішніх справ України. Як наслідок, до Плану заходів з реалізації Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21 серпня 2019 року № 693-р [8] було додано окремий розділ, присвячений «запровадженню автоматизованого обліку затриманих осіб з метою запобігання незаконному затриманню та вдосконалення системи захисту таких осіб від тортур і жорстокого поводження».

Таким чином, розвиток системи Custody Records спочатку був закріплений на рівні загальної стратегічної ініціативи, а згодом трансформований у практичні заходи із чіткими індикаторами, механізмами й очікуваними результатами, що свідчить про зростаюче розуміння ролі цієї системи в контексті захисту прав людини в діяльності правоохоронних органів.

Заслугують на окрему увагу окремі пункти Плану заходів з реалізації Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ України на період до 2020 року, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 693-р. Зокрема, серед передбачених заходів із запровадження автоматизованого обліку затриманих осіб вирізняється пункт такого змісту: «Нормативне врегулювання організації автоматизованого обліку утримуваних осіб в органах системи МВС та формування відповідного масиву даних», зі строком виконання – грудень 2019 року.

У практичному вимірі реалізація цього завдання зазнала істотного відтермінування. Зокрема, Інструкція з формування та ведення інформаційної підсистеми Custody Records інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» була затверджена лише у 2022 році – наказом МВС України від 24.05.2022 № 311 [9]. Імовірно, у межах виконання вищезазначеного пункту у 2019 році було розроблено Технічне завдання з запровадження системи Custody Records у територіальних органах поліції, однак цей документ не набув статусу нормативного або керівного, що частково пояснює відставання від встановлених строків реалізації.

Попри значну зацікавленість з боку наукової спільноти та правозахисників, на початку 2020 року реалізація системи Custody Records в органах Національної поліції України просувалася повільно, що було обумовлено передусім обмеженим фінансуванням. Однак трагічний інцидент, що стався 23 травня 2020 року у відділку поліції м. Кагарлик Київської області, пов'язаний із застосуванням насильства щодо затриманої особи, викликав широкий резонанс у суспільстві. Ця подія стала додатковим поштовхом до активізації процесів системного реформування, зокрема прискорення впровадження Custody Records як одного з інструментів запобігання порушенням прав людини в діяльності правоохоронних органів.

За підсумками аналізу згаданого інциденту, а також спільного засідання керівництва Міністра внутрішніх справ України та Комітету Верховної Ради з питань правоохоронної діяльності були прийняті рішення щодо введення додаткових функцій інспекції з особового складу Нацполіції, а також було вирішено запровадити систему Custody Records у всіх підрозділах поліції, тобто повну відео фіксацію кримінально – та адміністративно-процесуальних дій [10].

За словами тодішнього голови Національної поліції України Ігоря Клименка, «власне, першочергово ця система (Custody Records. – Ред.) передбачала захист прав затриманих. Однак її повне впровадження ще й у підрозділах поліції допоможе почуватися безпечно й особам, які перебувають там з інших причин» [11].

Варто погодитись із цією позицією, адже повноцінне впровадження системи Custody Records здатне забезпечити належний рівень відкритості, прозорості та правового захисту не лише для затриманих осіб, а й для всіх учасників поліцейських процесів. Разом із тим запорукою ефективного функціонування цієї системи є не лише її технічне оснащення чи кадрове забезпечення, а й належне нормативно-правове врегулювання, що встановлює чіткі правила, обов'язки та гарантії у процесі її використання.

У цьому контексті доцільним є детальний аналіз стану правового регулювання функціонування системи Custody Records у Національній поліції України, включно з чинними підзаконними актами, відомчими інструкціями, а також проблематикою імплементації положень про права людини у внутрішні регламенти поліцейської діяльності.

Аналізуючи стан нормативного регулювання Custody Records, уже згадуваний Євген Крапивін відзначає важливість видання Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми Custody Records інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» та резюмує, що подальшими кроками має стати нормативне врегулювання: «1) статусу особи кастоді-офіцера; 2) інфраструктурних умов для перебування затриманої особи (зонування відділень поліції); 3) системи відеоспостереження та роботи з такими даними; 4) ефективної взаємодії між різними службовими особами органів правопорядку» [11].

З того часу відбулося небагато змін у системі нормативних актів, якими врегульована робота інформаційної системи Custody Records. Так, заходи щодо запровадження інформаційної підсистеми Custody Records інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» були включені до Плану пріоритетних дій Уряду на 2024 рік, затвердженого розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16.02.2024 № 137-р [12], і передбачали запровадження інформаційної підсистеми в 50 територіальних (відокремлених) підрозділах головних управлінь Національної поліції в областях та м. Києві. А також 19.04.2024 набрали чинності зміни до Кримінального процесуального кодексу України щодо посилення ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих, які були прийняті Законом України № 3623-IX 21.03.2024 «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо посилення ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих» [13].

Варто зауважити, що науковці в роботах, присвячених проекту Custody Records, також звертають увагу на нагальні проблеми, які потребують свого нормативного врегулювання. Так, у 2021 році професорка О. Безпалова відзначила, що нагальним питанням є розроблення Положення про організацію роботи поліцейських, відповідальних за затриманих у підрозділі поліції та дотримання прав людини. Науковиця цілком доречно звертає увагу на необхідність внесення змін до штатної структури відділів поліції у зв'язку із введенням посад custody-офіцерів, а також до функціональних обов'язків інспекторів чергової служби [14, с. 37].

У 2023 році А. Сахно висловив обґрунтовану думку про те, що поза межами нормативно-правового регулювання й дотепер залишаються питання щодо визначення технічних вимог до функціонування кімнат для проведення інтерв'ю із затриманою

особою та працівником поліції, який здійснював таке затримання [15, с. 271]. Станом на початок 2025 року означені питання не втратили своєї актуальності та залишаються такими, що потребують свого нормативного врегулювання.

Висновки. Отже, проведений аналіз запровадження й функціонування системи Custody Records як інструменту забезпечення прав людини в адміністративній діяльності поліції дає змогу зробити такі висновки.

Започаткований у 2017 році проєкт Custody Records станом на 2025 рік перебуває на етапі впровадження. Протягом реалізації його концепція зазнала певних змін, які вплинули на функціональне наповнення системи. Зокрема, електронна система фіксації дій щодо затриманих осіб, першопочатково розроблена для ізоляторів тимчасового тримання, трансформувалася в інформаційну підсистему інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України».

Темпи реалізації проєкту значною мірою залежать від наявності зовнішнього фінансування з боку міжнародних партнерів (як-от Консультативна місія ЄС в Україні, Міжнародний фонд «Відродження», Експертний центр з прав людини, Українська фундація правової допомоги тощо), а також від адміністративної ініціативності керівництва Міністерства внутрішніх справ України та Національної поліції України.

Незважаючи на проведені законодавчі зміни, ряд ключових аспектів функціонування системи Custody Records продовжують залишатися поза належним правовим регулюванням. Зокрема, науковцями обґрунтовано необхідність розроблення та затвердження: Положення про організацію роботи поліцейських, відповідальних за дотримання прав затриманих осіб у підрозділах поліції; Технічних вимог до функціонування спеціалізованих кімнат для проведення інтерв'ю із затриманими особами.

Наявність чіткої нормативної бази забезпечить належне функціонування системи Custody Records, підвищить рівень гарантій прав затриманих осіб та зміцнить механізми внутрішнього і зовнішнього контролю в діяльності поліції.

Перспективи подальших наукових досліджень у сфері впровадження системи Custody Records полягають у комплексному вивченні ефективності чинного нормативно-правового забезпечення та розробленні пропозицій щодо його вдосконалення, зокрема в частині визначення правового статусу custody-офіцерів, регламентації їхніх функціональних обов'язків та інтеграції до штатної структури підрозділів поліції.

Використані джерела:

1. Custody Records впроваджено в діяльність Солом'янського УП ГУНП в м. Києві. *Навчальний портал системи електронного обліку дій із затриманими особами. Custody Records*. 03.01.2025. URL: <https://custodyrecords.com/novyny/custody-records-vprovadzhenov-d-yaln-st-solom-yanskogo-up-gunp-v-m-ki-v>.

2. Custody Records – система, що запобігатиме порушенню прав людини в ізоляторах тимчасового тримання. *Експертний центр з прав людини*. 09.10.2017. URL: <https://ecpl.com.ua/news/custody-records-systema-scho-zapobihatyme-porushennyu-prav-lyudyny-v-izolyatorah-tymchasovoho-trymannya/>.

3. Права затриманих та поліцейських: що змінило впровадження Custody Records. *Громадська мережа публічного права та адміністрації UPLAN*. 24.06.2020. URL: <https://uplan.org.ua/analytics/prava-zatrymanykh-ta-politseiskykh-shcho-zminylo-vprovadzhenia-custody-records/>.

4. Передумови впровадження системи Custody Records в Великобританії “Brixton Riots”. *JUSTTALK*. URL: <https://justtalk.com.ua/post/peredumovi-vprovadzheniya-sistemi-custody-records-v-velikobritanii-brixton-riots>.

5. Аналітичний звіт за результатами моніторингу і оцінки системи Custody Records в ізоляторах тимчасового тримання Національної поліції України. 2019. 64 с. URL: <https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2019/12/Monitorynhovyy-zvit-Custody.pdf>.

6. Крапивін Є. Custody Records: система фіксації всіх дій щодо затриманої особи – стан нормативного регулювання. *Реанімаційний пакет реформ*. 2022. 27 верес. URL: <https://rpr.org.ua/news/custody-records-systema-fiksatsii-vsikh-diy-shchodo-zatrymanoї-osoby-stan-normatyvnoho-rehuliuвання>.

7. Рогацька В., Фомина Т. Затримання уповноваженою службовою особою: законодавчі «лабіринти» та реалії правозастосовної практики. *Science, technology, and innovation: the experience of european countries and prospects for Ukraine*. 2021. Riga. P. 196–224. URL: https://www.researchgate.net/publication/360633531_detention_by_the_authorized_officer_legislative_labyrinths_and_realities_of_law_enforcement_practice.

8. Про затвердження плану заходів з реалізації Стратегії розвитку органів системи Міністерства внутрішніх справ на період до 2020 року : розпорядження Кабінету Міністрів України від 21.08.2019 № 693-р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/693-2019-%D1%80#Text>.

9. Про затвердження Інструкції з формування та ведення інформаційної підсистеми «Custody Records» інформаційно-комунікаційної системи «Інформаційний портал Національної поліції України» : наказ МВС України від 24.05.2022 № 311. *Офіційний вісник України*. 2022. № 49. Ст. 2800.

10. Мазуренко А. Аваков розповів про висновки, які зробив після звітування в Кагарлику. *Українська правда*. 2020. 05 черв. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/5/7254588/>.

11. Електронне дос'є затриманих та нагляд за поліцейськими: як працює Custody Records у поліції. *Українська правда*. 2020. 11 листоп. URL: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/11/11/7273203/>.

12. Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2024 рік : розпорядження Кабінету Міністрів України від 16.02.2024 № 137-р. *Офіційний вісник України*. 2024. № 22. Ст. 1442.

13. Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України щодо посилення ефективності функціонування інституту службових осіб, відповідальних за перебування та забезпечення дотримання прав затриманих : Закон України від 21.03.2024 № 3623-IX. *Відомості Верховної Ради*. 2024. № 22. Ст. 198.

14. Безпалова О. Забезпечення прав громадян як пріоритетний напрям діяльності органів поліції в Україні (на прикладі функціонування інформаційної підсистеми “CUSTODY RECORDS”). *Право і безпека*. 2021. № 3 (82). С. 29–37.

15. Сахно А. Правові засади запровадження системи «Custody Records» в діяльності Національної поліції. *Теорія та практика правозастосування в сучасних умовах державотворення* : Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Івано-Франківськ, 05 трав. 2023 р.). Івано-Франківськ, 2023. С. 268272.

References:

1. Custody Records vprovadzhenno v diialnist Solomianskoho UP HUNP v m. Kyievi [Custody Records implemented in the activity of the Solomianskyi District Police Department in Kyiv] (2025). *Navchalnyi portal systemy elektronnoho obliku diї iz zatrimanyu osobamy Custody Records*. Retrieved from: <https://custodyrecords.com/novyny/custody-records-vprovadzhenno-v-d-yaln-st-solom-yanskogo-up-gunp-v-m-ki-v> [in Ukrainian].

2. Custody Records – systema, shcho zapobihatyme porushennyu prav lyudyny v izolyatorakh tymchasovoho trymannia [Custody Records – a system to prevent human rights violations in temporary detention facilities] (2017). *Ekspertnyi tsentr z prav lyudyny*. Retrieved from: <https://ecpl.com.ua/news/custody-records-systema-scho-zapobihatyme-porushennyu-prav-lyudyny-v-izolyatorakh-tymchasovoho-trymannia/> [in Ukrainian].

3. Prava zatrymanykh ta politseiskykh: shcho zminylo vprovadzhennia CustodyRecords [Rights of detainees and police officers: what changed with the implementation of Custody Records] (2020). *UPLAN*. Retrieved from: <https://uplan.org.ua/analytics/prava-zatrymanykh-ta-politseiskykh-shcho-zminylo-vprovadzhennia-custody-records/> [in Ukrainian].

4. Peredumovy vprovadzhennia systemy Custody Records v Velykobrytanii “Brixton Riots” [Prerequisites for the implementation of the Custody Records system in the UK “Brixton Riots”]. *JUSTTALK*. (n.d.). Retrieved from: <https://justtalk.com.ua/post/peredumovi-vprovadzhennia-sistemi-custody-records-v-velikobritanii-brixton-riots> [in Ukrainian].

5. Ekspertnyi tsentr z prav lyudyny (2019). *Analitychnyi zvit za rezultatamy monitoryngu i otsinky systemy Custody Records v izolyatorakh tymchasovoho trymannia Natsional'noi politsii Ukrainy* [Analytical report on monitoring and evaluation of the Custody Records system in tem-

porary detention facilities of the National Police of Ukraine]. Retrieved from: <https://ecpl.com.ua/wp-content/uploads/2019/12/Monitorynhovyy-zvit-Custody.pdf> [in Ukrainian].

6. Krapyvin, E. (2022). Custody Records: systema fiksatsii vsikh dii shchodo zatrzymanoï osoby – stan normatyvnoho rehuliuвання [Custody Records: the system of recording all actions regarding a detainee – state of normative regulation]. *Reanimatsiynyi paket reform*. Retrieved from: <https://rpr.org.ua/news/custody-records-systema-fiksatsii-vsikh-diy-shchodo-zatrymanoï-osoby-stan-normatyvnoho-rehuliuвання> [in Ukrainian].

7. Rogatska, V., & Fomina, T. (2021). Zatrymannia upovnovazhenoiu sluzhbovoiu osoboiu: zakonodavi “labirynty” ta realii pravozastosovnoï praktyky [Detention by authorized person: legislative “labyrinths” and law enforcement realities]. In *Science, technology, and innovation: the experience of European countries and prospects for Ukraine* (pp. 196–224). Riga. Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/360633531_detention_by_the_authorized_officer_legislative_labrynts_and_realities_of_law_enforcement_practice.

8. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Stratehii rozvytku orhaniv systemy Ministerstva vnutrishnikh sprav na period do 2020 roku: rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 21.08.2019 № 693-r [On approval of the plan of measures for implementation of the Strategy for the development of the system of the Ministry of Internal Affairs for the period until 2020: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of August 21, 2019 No. 693-r] (2019). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/693-2019-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

9. Pro zatverdzhennia Instruksii z formuvannia ta vedenia informatsiinoi podsystemy “Custody Records” informatsiino-komunikatsiinoi systemy “Informatsiynyi portal Natsionalnoi politii Ukrainy”: nakaz MVS Ukrainy vid 24.05.2022 № 311 [On approval of the Instruction for formation and maintenance of the “Custody Records” subsystem of the ICT system “Information Portal of the National Police of Ukraine”]: Order of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine of May 24, 2022 No. 311]. (2022). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*, 49, St. 2800 [in Ukrainian].

10. Mazurenko, A. (2020). Avakov rozpoviv pro vyvody, yaki zrobyv pislia zrvaltuvannia v Kagarlyku [Avakov spoke about the conclusions he made after the rape in Kagarlyk]. *Ukrainska Pravda*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/news/2020/06/5/7254588/>. [in Ukrainian].

11. Elektronne dosie zatrimanykh ta nahliad za politseiskymy: yak pratsiuie Custody Records u politsii [Electronic detainees’ record and police oversight: how Custody Records operates in the police] (2020). *Ukrainska Pravda*. Retrieved from: <https://www.pravda.com.ua/columns/2020/11/11/7273203/> [in Ukrainian].

12. Pro zatverdzhennia planu priorytetnykh dii Uradu na 2024 rik: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16.02.2024 № 137-r [On approval of the government’s priority actions plan for 2024: Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine of February 16, 2024 No. 137-r]. (2024). *Ofitsiynyi visnyk Ukrainy*, 22, St. 1442 [in Ukrainian].

13. Pro vnesennia zmin do Kryminalno-protsesualnoho kodeksu Ukrainy shchodo posylennia efektyvnosti funktsionuvannia instytutu sluzhbovykh osib, vidpovidalnykh za perbyvannia ta zabezpechennia drozhannia prav zatrimanykh: Zakon Ukrainy vid 21.03.2024 № 3623-IX [On amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine regarding strengthening the efficiency of the institution of officials responsible for the detention and assurance of detainees’ rights: Law of Ukraine of March 21, 2024 No. 3623-IX]. (2024). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 22, St. 198 [in Ukrainian].

14. Bezpalova, O. (2021). Zabezpechennia prav hromadian yak priorytetnyi napriam diialnosti orhaniv politytsy v Ukraini (na prykladi funktsionuvannia informatsiinoi podsystemy “Custody Records”) [Ensuring citizens’ rights as a priority direction of police activity in Ukraine (on the example of the operation of the “Custody Records” information subsystem)]. *Pravo i bezpeka*, 3 (82), 29–37 [in Ukrainian].

15. Sakhno, A. (2023). Pravovi zasady zaprovadzhennia systemy «Custody Records» v diialnosti Natsionalnoi politsii [Legal principles of implementing the “Custody Records” system in the activity of the National Police]. *Teoriia ta praktyka pravozastosuvannia v suchasnykh umovakh derzhavotvoorennia: materialy vseukr. nauk.-prakt. konf. (m. Ivano-Frankivsk, 05 trav. 2023)*. Ivano-Frankivsk, 268–272 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 31.07.2025

Стаття рекомендована до друку 04.09.2025

Опублікована 12.11.2025

Sakhno A., Candidate of Law, Senior Researcher, Head of the Department of Tactical and Special Training and Personal Security of the Police, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

Veretyannikov V., PhD in Law, Deputy Head of the Department of Educational Process Organization – Head of Planning and Organization of Training, Donetsk State University of Internal Affairs (Kropyvnytskyi, Ukraine)

CUSTODY RECORDS AS A TOOL FOR ENSURING HUMAN RIGHTS IN THE ADMINISTRATIVE ACTIVITY OF THE POLICE: HISTORY AND CURRENT STATE OF IMPLEMENTATION

The article conducted a comprehensive analysis of the process of implementation of the Custody Records project in the National Police of Ukraine. Key organizational-legal and technical problems are defined that hold back its effective implementation. Scientifically substantiated proposals for improving regulatory regulation, functional characteristics of the system and ensuring observance of human rights in temporary detention center are formulated. It is established that in 2017 the Custody Records project as of 2025 is at the stage of implementation. It is emphasized that the electronic system of fixing actions on detained persons, primarily developed for temporary detention facilities, was transformed into the information subsystem of the information and communication system “Information Portal of the National Police of Ukraine”. It is proved that the pace of implementation of the project is largely dependent on the availability of external financing by international partners (EU advisory mission in Ukraine, the International Renaissance Foundation, the Expert Center for Human Rights, the Ukrainian Legal Aid Foundation, etc.), as well as on the administrative initiative of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. It is emphasized that, despite the legislative changes, a number of key aspects of the Custody Records system continue to remain out of proper legal regulation. The need for development and approval is substantiated: the Regulations on the organization of work of police officers responsible for the observance of the rights of detained persons in the police units; Technical requirements for the operation of specialized rooms for interview with detained persons. The legal framework for the functioning of the Custody Records system is analyzed, which will properly provide a positive impact on the effectiveness of the further implementation of Custody Records, increasing the level of guarantees of the rights of detained persons and consolidating the mechanisms of internal and external control in the police.

Keywords: Custody Records, National Police of Ukraine, Regulatory Regulation, Temporary Detention Landscapes, Administrative Police Activities.

РОЗДІЛ IV. ПРОБЛЕМИ БОРОТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.111.3.64-79>
УДК 343.22 (477)

Дудоров О. О., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінально-правової політики та кримінального права Навчально-наукового інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка (м. Київ, Україна)
e-mail: o.o.dudorov@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0003-4860-0681>

Каменський Д. В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри кримінального права та кримінології Національної академії Служби безпеки України (м. Київ, Україна)
e-mail: dm.kamensky@gmail.com
ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3610-2514>

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЮРИДИЧНИХ ОСІБ ЗА ЕКОЛОГІЧНІ ДЕЛІКТИ В ДИРЕКТИВІ ЄС ПРО ЗАХИСТ ДОВКІЛЛЯ ЗА ДОПОМОГОЮ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА¹

У статті розглядаються положення Директиви 2024/1203 Європейського парламенту й Ради про охорону навколишнього середовища шляхом кримінального права, яка замінила Директиви 2008/99/ЄС і 2009/123/ЄС (Директива), присвячені відповідальності юридичних осіб. Здійснено порівняльний аналіз приписів цього міжнародно-правового документа й української моделі заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб.

З посиланням на праці зарубіжних дослідників виокремлено переваги кримінальної відповідальності юридичних осіб за екологічні делікти порівняно з іншою відповідальністю. На прикладі резонансної історії з автомобільним концерном «Volkswagen», яка стала одним із чинників розроблення й ухвалення Директиви, продемонстровано дієвість автономного кримінального переслідування юридичних осіб за порушення вимог екологічного законодавства. Установлено, що, з огляду на відсутність у загальноєвропейському масштабі єдності з питання про природу корпоративної кримінальної відповідальності, розробники Директиви сповідують прагматичний плюралізм щодо виду відповідальності юридичних осіб за екологічні кримінальні правопорушення, делегуючи вирішення цього питання на розсуд національних законодавців. При цьому в Директиві відбито модель автономної корпоративної кримінальної відповідальності; її запровадження засвідчує новий, більш ефективний підхід до кримінально-правової протидії посяганням на довкілля на рівні ЄС.

З'ясовано подібність вітчизняних додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб і перерахованих у ст. 7 Директиви заходів, що можуть застосовуватися до юридичних осіб. Критично оцінено відбиті в розділі XIV-1 Загальної частини Кримінального кодексу України: а) фрагментарність (вибірковість) вирішення проблеми корпоративної кримінальної відповідальності в частині переліку кримінальних правопорушень; б) окремі аспекти застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру в спеціальному порядку. Доведено необхідність розширення складника підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб за рахунок кримінальних правопорушень проти довкілля, учинюваних від імені й (або) в інтересах юридичної особи.

Ключові слова: міжнародне кримінальне право, європеїзація кримінального права, кримінальна відповідальність, заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, практика ЄСПЛ, кримінальні правопорушення проти довкілля.

¹ Статтю підготовлено в межах виконання проекту Національного фонду досліджень України 0122U000803 «Підвищення ефективності кримінально-правової охорони довкілля в Україні: теоретико-прикладні засади».

Постановка проблеми. Проблематика належного кримінально-правового реагування на юридичних осіб за вчинення екологічних деліктів набуває дедалі більшої актуальності у зв'язку з глобальними викликами захисту довкілля й інституційними трансформаціями в кримінально-правових системах держав-учасниць ЄС та України. Реалії правозастосування демонструють, що традиційні підходи, основані саме й тільки на адміністративних і цивільно-правових механізмах впливу на корпоративних правопорушників, виявляються недостатньо ефективними для стримування масштабних порушень екологічного законодавства. За таких обставин сучасне європейське законодавство, включаючи Директиву 2024/1203 Європейського парламенту й Ради про охорону навколишнього середовища шляхом кримінального права, яка замінила Директиви 2008/99/ЄС і 2009/123/ЄС [1] (далі – Директива), пропонує нову модель кримінально-правового реагування на шкідливу поведінку юридичних осіб і «диверсифіковані» санкції за вчинення екологічних злочинів. У цьому контексті виникає необхідність не лише дослідити релевантний європейський досвід кримінально-правової охорони довкілля, а й визначити, наскільки вітчизняна модель заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб (далі – ЗКПХЮО) відповідає сучасним європейським стандартам і чи здатна вона забезпечити адекватний рівень охорони навколишнього природного середовища від протиправних зловживань організацій. Як слушно зазначає Н. Орловська, стандартизовані характеристики впливу/відповідальності юридичних осіб за вчинення кримінальних правопорушень у ЄС дають змогу одним юристам говорити про формування загальноєвропейських корпоративних санкцій, а іншим – ставити питання про доцільність виділення корпоративного кримінального законодавства. Однак яким би не був погляд на зазначені аспекти, наша держава має ретельно відслідковувати європейські тенденції для розуміння логіки розвитку кримінального законодавства [2, с. 178–179]. Варто зважати й на те, що дискусії з питання про (не)запровадження кримінальної відповідальності юридичних осіб в Україні найбільш гостро точаться стосовно таких категорій кримінальних правопорушень, як службові (корупційні), у сфері господарської діяльності й проти довкілля.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання кримінально-правового впливу на юридичних осіб як у теоретичному, так і в прикладному аспектах тривалий час розробляються в працях зарубіжних та українських науковців. У контексті економічного й технологічного розвитку людства, а також в умовах сучасних глобалізаційних викликів фаховий інтерес до цієї кримінально-правової проблематики лише зростає. В Україні її докладно розкривали П. Андрушко, В. Грищук, З. Загиней-Заболотенко, В. Куц, С. Лихова, Т. Михайліченко, А. Нерсесян, Т. Нікіфорова, Н. Орловська, О. Пасека, О. Провоторов, О. Радутний, В. Сотніченко, А. Яценко й інші автори. Зокрема, В. Матвійчук при дослідженні кримінально-правової охорони довкілля так узагальнив аргументи прибічників кримінальної відповідальності юридичних осіб: 1) наявність однакових умов дієздатності в кримінальному й цивільному праві; 2) можливість призначення покарання; 3) закордонний досвід; 4) економічна невивідність штрафів для юридичних осіб; 5) рекомендації РЄ; 6) незадоволення громадськості засобами цивільної відповідальності юридичних осіб; 7) наявність групового й колективного егоїзму виробників; 8) можливість застосування вказаної відповідальності до обмеженого кола злочинів; 9) все більша небезпечність злочинів у сфері навколишнього природного середовища; 10) необхідність ефективної його охорони; 11) зміна способу виробництва (ринкові відносини) [3, с. 268–270].

Зверталися до проблематики ЗКПХЮО й автори цих рядків, відзначаючи, що виважене застосування таких заходів передбачає сумлінність правозастосувача, його правову культуру, політичну й економічну незаангажованість; за їх відсутності від-

повідна законодавча матерія (навіть виписана з теоретичного погляду максимально якісно) спроможна перетворитися в зручний засіб перерозподілу власності й ведення недобросовісної конкуренції, черговий корупційний чинник [4, с. 140]. Okремо варто відзначити внесок К. Задоя: цей учений не лише докладно розкрив теоретичні й прикладні аспекти застосування ЗКПХЮО, а й висвітлив основні моделі кримінальної відповідальності організацій в інших європейських країнах у порівнянні їхніх (моделей) з актуальним вітчизняним досвідом [5, с. 72–88, 728–737].

Щодо європейських науковців, то варто згадати такі імена, як В. Міцїлегас (Велика Британія), У. Зїбер (Німеччина), Л. Бахмаєр Вінтер (Іспанія), М. Кубїцель (Німеччина), С. Аллегрецца (Італія/Люксембург). Okремо доцільно виділити нідерландського автора М. Фауре, який вивчав аналізовану проблематику саме в контексті розкриття європейської моделі кримінально-правової охорони довкілля.

Формулювання цілей. Метою дослідження є з'ясування особливостей відповідальності юридичних осіб за екологічні делікти у світлі пропонованих до імплементації положень Директиви, зіставлення чинної вітчизняної моделі ЗКПХЮО із сучасними європейськими стандартами в цій сфері та визначення напрямів удосконалення законодавства України про відповідальність за кримінальні правопорушення проти довкілля.

Виклад основного матеріалу. Сьогодні інститут кримінальної відповідальності юридичних осіб у європейському правовому просторі активно розвивається, й Україна, яка декларує євроінтеграційні прагнення, прагне долучатися до цих процесів. Черговим свідченням є, зокрема, ухвалення Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо вдосконалення механізмів притягнення юридичних осіб до відповідальності за підкуп посадових осіб іноземних держав» від 4 грудня 2024 р. (далі – ЗУ від 4 грудня 2024 р.), покликаного сприйняти новітні антикорупційні стандарти, необхідні для наближення України до членства в ЄС.

Оцінюючи зміст розділу XIV-1 Загальної частини Кримінального кодексу України (далі – КК України), оновленого на підставі ЗУ від 4 грудня 2024 р., К. Задоя зазначає: попри те що цей розділ має назву «Заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб», фактично в ньому йдеться про відповідальність організацій, адже положення розділу безпосередньо пов'язують передбачені ними негативні наслідки щодо юридичних осіб із раніше вчиненим кримінальним правопорушенням (далі – к. пр.) конкретної фізичної особи. Отже, ЗКПХЮО є ретроспективною реакцією держави на певну кримінально-правову ситуацію, яка трапилася в минулому, що властиво для юридичної відповідальності. Водночас, застерігає дослідник, ЗКПХЮО в жодному разі не можна ототожнювати з поняттям кримінальної відповідальності в її традиційному для українського кримінального права сенсі, адже: 1) чинний кримінальний закон не визнає юридичних осіб суб'єктом к. пр.; 2) юридична особа не зазнає державного осуду в разі застосування до неї відповідних заходів, що є обов'язковим елементом поняття кримінальної відповідальності в Україні; 3) заходи щодо юридичної особи уособлюють субсидіарну відповідальність, тобто характеризують відповідальність за «чуже» діяння, яка ґрунтується на зв'язку з іншим суб'єктом права (фізичною особою), яка його вчинила [5, с. 72–73]. Науковець також розкриває еволюцію доктринальних і нормотворчих підходів щодо корпоративної кримінальної відповідальності юридичних осіб на європейському правовому просторі – від несприйняття (максима *societas delinquere non potest*) до поступового запровадження такої відповідальності; із 1970-х рр. згадана максима почала втрачати свій панівний

вплив через вплив міжнародного права. Так, ще в 1977 р. Комітет Міністрів РЄ прийняв Резолюцію (77)28 про внесок кримінального права в захист довкілля, в одному з пунктів якої державам-учасницям РЄ пропонувалося переглянути принципи кримінальної відповідальності, зокрема, з метою можливого запровадження підстав для відповідальності корпоративних органів управління, державних або приватних [5, с. 729].

Уточнимо, що зворот «*corporate criminal liability of legal entities*», що відповідає україномовному «корпоративна кримінальна відповідальність юридичних осіб», у європейських джерелах не використовується; натомість уживається словосполучення «корпоративна кримінальна відповідальність» (додаткове посилення на юридичних осіб є зайвим, адже поняття «корпоративна» уже вказує виключно на юридичних осіб, тобто штучно створених суб'єктів правовідносин). Варто також додати, що поняття корпоративної кримінальної відповідальності виникло не в Європі, а в США, де воно міцно закріпилось у зв'язку зі стрімким збільшенням економічних злочинів на початку ХХ ст. і пошуком нових форм кримінально-правової протидії зловживанням, пов'язаним із ринковою економікою. Зокрема, в одній з публікацій ми згадували прецедентне рішення Верховного Суду США у справі «New York Central & Hudson River Railroad Company v. United States» (1909 р.), яким уперше визнано таке: корпорацію може бути визнано винуватою в учиненні навіть такого злочину, норма про відповідальність за який передбачає умисну форму вини. Суд резюмував, що немає жодної вагомої причини, через яку організації не можуть нести відповідальність за пред'явленими їм обвинуваченнями за умисні дії їхніх уповноважених представників, які діяли в межах повноважень, наданих їм юридичними особами [4, с. 109–110].

Раніше ми констатували, що Директива запроваджує прогресивну модель кримінально-правової охорони довкілля, яка передбачає уніфікацію ефективних, пропорційних і стримувальних санкцій у правових системах держав-членів. Новели, які містяться в Директиві, значною мірою стосуються відповідальності юридичних осіб за екологічні злочини, з огляду на те що господарська діяльність компаній, пов'язана з додержанням вимог екологічного законодавства ЄС, регламентується адміністративно-регуляторними приписами. Запроваджений Директивою концепт «автономний екологічний злочин» потребує самостійного підходу до встановлення його ознак [6, с. 323].

У Резолюції Європейського парламенту від 20 травня 2021 р. щодо відповідальності компаній за шкоду, завдану довкіллю, наголошено на декількох важливих моментах, що актуалізують розглядувану тематику. Зокрема, у цьому документі зазначено таке: 1) кількість компаній, притягнутих до відповідальності у справах про захист довкілля, залишається низькою в державах-членах ЄС, навіть попри наявність значної кількості масштабних правопорушень у цій сфері; 2) шкода довкіллю повинна тягнути за собою адміністративну, цивільну й кримінальну відповідальність для компаній-правопорушників згідно з принципом *ne bis in idem*; указані форми відповідальності співіснують з іншими режимами відповідальності в комерційному праві, зокрема в галузі захисту прав споживачів і конкурентному праві; 3) у ЄС не існує єдиного правового інструмента, який би врегулював можливість переслідування європейських компаній за кордоном за злочини проти довкілля або діяльність, що завдає шкоди довкіллю; 4) варто заборонити компаніям, засудженим за екологічні злочини, користуватися інструментами, передбаченими для зареєстрованих у Реєстрі прозорості організацій, протягом певного періоду часу; із цією метою запропоновано переглянути сферу застосування Реєстру прозорості, щоб передбачити механізм тимчасового виключення компаній, засуджених за екологічні злочини [7].

Розмірковуючи над питанням про переваги кримінальної відповідальності юридичних осіб за екологічні делікти перед відповідальністю цивільною, нідерландський дослідник М. Фауре звертає увагу на те, що в європейській практиці значна кількість «забруднювачів» докільля є юридичними особами, а тому вони захищені статусом обмеженої відповідальності. Це створює істотну проблему для держави в тому випадку, якщо такий забруднювач завдає шкоду довкіллю в обсязі, що перевищує його власні активи. Потенційна неплатоспроможність, що може виникнути внаслідок обмеженої відповідальності корпорації, тягне за собою дві проблеми: 1) компанія не зможе виконати свої зобов'язання щодо відшкодування шкоди довкіллю, що призведе з-поміж іншого до відсутності компенсації жертвам забруднення; 2) указана неплатоспроможність може призвести до недостатньо ефективного стримування потенційних правопорушників, тобто до того, що компанії-забруднювачі не вживатимуть достатніх превентивних заходів, усвідомлюючи, що в будь-якому разі вони не будуть зобов'язані відшкодувати шкоду понад вартість власних активів. Ба більше: у деяких випадках корпорації навіть можуть змінювати власну корпоративну структуру, щоб обмежити обсяг відповідальності за спричинене екологічне забруднення й, відповідно, «перекласти тягар» компенсації заподіяної шкоди на суспільство. З іншого боку, проблема полягає в тому, що, згідно з усталеними в національних кримінально-правових системах підходами, кримінальна відповідальність є реакцією на винність правопорушника, а вина традиційно розглядалася як ментальний стан фізичної особи. Із цього погляду корпорації не могли мати ознаки *mens rea* (умислу), а отже, підлягати кримінальній відповідальності. І хоч чимало держав-членів ЄС уже відмовилися від цього традиційного підходу, визнавши кримінальну відповідальність юридичних осіб, досі є чимало європейських країн, які не визнають кримінальну відповідальність організацій. У таких юрисдикціях як альтернативу або застосовують адміністративно-правові санкції до корпорацій, або перекладають кримінальну відповідальність на фізичних осіб (наприклад, директорів, членів правління чи посадових осіб), які діяли від імені корпорації [8, с. 26].

Викладені вище міркування частково суголосні такій, що набула поширення в 1990 рр., ідеї перетворення шкідливої екологічної діяльності в заняття, не вигідне з економічного погляду.

Приклад із європейської правозастосовної практики, наведений нижче, демонструє прагматичність автономного кримінального переслідування корпорацій за порушення вимог екологічного законодавства, а також засвідчує, що органи прокуратури й суди можуть здійснювати кримінальне переслідування окремо щодо корпоративних правопорушників і щодо фізичних осіб – уповноважених представників організацій високої управлінської ланки.

Кримінальне переслідування автомобільного концерну «Volkswagen» (або VW) і пов'язаний із цим скандал, відомий як «Дизельгейт» («Dieselgate»), почалися з перевірки федерального Агентства з охорони довкілля США у 2015 р. Тоді було встановлено, що концерн VW протягом тривалого часу встановлював програмне забезпечення на дизельні автомобілі власного виробництва, яке давало змогу маніпулювати результатами тестів на викиди забруднюючих речовин в атмосферу. Так, під час лабораторних випробувань показники роботи двигуна відповідали екологічним нормам, однак у реальних умовах рівень викидів оксидів азоту (NO_x) перевищував допустимі норми в десятки разів. Таким чином, на ринки Північної Америки та Європи потрапило понад 11 млн автомобілів з «обманним» програмним забезпеченням, із яких близько 2,8 млн – у ФРН. Перевірка не лише призвела

до подальшого кримінального переслідування VW у США, а й стала початком розслідування діяльності компанії в Європі, передусім у Німеччині. Крім суто правових наслідків, «Dieselgate» мав значний негативний вплив на якість повітря в Європі, адже незаконно встановлене програмне забезпечення дало змогу мільйонам автомобілів викидати значно більше забруднюючих речовин, ніж дозволено. На початку 2017 р. компанія VW уклала з федеральною прокуратурою США угоду про визнання винуватості, на підставі якої погодилася визнати себе винною в змові з метою обману уряду та споживачів у США (§ 1343 розділу 18 Зібрання законів США), а також у порушенні вимог Акта про чисте повітря (Clean Air Act) у частині заборони на забруднюючі викиди в атмосферне повітря (§ 7413(c)(2)(A) розділу 42 Зібрання законів США) шляхом надання неправдивої інформації та введення в оману Агентства з охорони довкілля США (EPA) і клієнтів щодо відповідності певних дизельних автомобілів марок VW, Audi й Porsche американським стандартам викидів. Згідно з умовами угоди, концерн VW зобов'язався сплатити 2,8 млрд доларів штрафу, підлягав пробаційному нагляду протягом трьох років, а також погодився співпрацювати з Міністерством юстиції США в частині розслідування діяльності фізичних осіб – представників компанії, які відповідали за впровадження нелегального програмного забезпечення в автомобілях або активно приховували цю масштабну схему від регуляторів і громадськості [9].

У травні 2025 р. регіональний суд Брауншвейга виніс вирок чотирьом колишнім топ-менеджерам компанії VW, визнавши їх винуватими в особливо серйозному шахрайстві, пов'язаному з приховуванням програмного забезпечення, яке штучно знижувало викиди автомобілів у повітря під час тестування. Колишній керівник відділу розробки дизельних двигунів був засуджений до чотирьох із половиною років тюремного ув'язнення; а колишній керівник відділу електроніки двигуна отримав два роки і сім місяців позбавлення волі [10]. Тобто розміри призначених фізичним особам покарань були вельми чутливими, особливо беручи до уваги «європейськість» країни та їх призначення за ненасильницький («білокомірцевий») злочин.

У Німеччині концерн VW не притягнутий до кримінальної відповідальності саме як юридична особа, оскільки чинний КК ФРН не передбачає кримінальної відповідальності таких осіб. Однак, згідно з § 30 Закону про адміністративні правопорушення (Gesetz über Ordnungswidrigkeiten, скорочено – OWiG), компанія може підлягати адміністративній відповідальності, і у 2018 р. «Volkswagen» визнав порушення й сплатив рекордний для ФРН адміністративний штраф у розмірі 1 млрд євро [11]. Хоч кримінального переслідування юридичної особи в цій резонансній справі у ФРН не відбулося, «Dieselgate» став потужним каталізатором дискусії про необхідність запровадження кримінальної відповідальності компаній. На цьому тлі у 2020-х рр. у ФРН роках з'явився законопроект Verbandssanktionengesetz (скорочено – VerSanG, або Закон про санкції організацій), покликаний створити правову базу для кримінального переслідування юридичних осіб за серйозні правопорушення, зокрема за екологічні делікти. VerSanG – проект федерального закону, що передбачає реалізацію спеціальної системи кримінальної відповідальності юридичних осіб (об'єднань) за злочини, учинені в їхніх інтересах. Головна ідея законопроекту полягає в тому, щоб запровадити чітку й системну модель покарання юридичних осіб (корпорацій, компаній, асоціацій) за «організаційні» злочини [12].

Сьогодні інтенсивність обговорень згаданого законопроекту в німецьких фахових колах дещо знизилась у зв'язку з ухваленням Директиви, яка зобов'язує держави-члени ЄС забезпечити ефективну, пропорційну і стримувальну відповідальність, зокрема, юридичних осіб за екологічні злочини. Таким чином, «Dieselgate» про-

демонстрував обмеженість національного підходу до відповідальності юридичних осіб у ФРН, але водночас дав серйозний імпульс для реформування європейського кримінального й екологічного законодавства, передусім у вигляді ухвалені у 2024 р. Директиви.

Цікаво, що німецька колегія адвокатів у зауваженнях на VerSanG піддала критиці санкції, що ґрунтуються на обігу, на тій підставі, що вони впливатимуть на акціонерів і працівників, які часто не мають жодного стосунку до правопорушення. До того ж оборот не відображає реальну прибутковість компанії, а тому більш логічним було б «прив'язування» штрафу до реально отриманого прибутку. Крім цього, незрозуміло, застосовуватиметься вимога щодо обороту до всієї групи компаній (з урахуванням материнських і дочірніх компаній) чи тільки до окремої юридичної особи. До слова критикували німецькі фахівці й Директиву, зазначаючи, що остання не передбачає достатніх процесуальних гарантій для юридичних осіб, хоча й запроваджує жорсткі санкції. Зокрема, указувалося на відсутність чіткості з питання, чи поширюється на компанії принцип *nemo tenetur* (заборона примушування до самообвинувачення), гарантований Європейською конвенцією з прав людини (ЄКПЛ) і Хартією основних прав ЄС [13].

У пункті 12 Преамбули Директиви зазначено: стосовно правопорушень і покарань, визначених у цій Директиві, термін «юридичні особи» не повинен включати держави або державні органи, що здійснюють державну владу, або міжнародні громадські організації. Оскільки Директива встановлює мінімальні правила, держави-члени ЄС можуть ухвалити суворіші правила, включаючи правила щодо кримінальної відповідальності державних органів [1]. Отже, презюмується, що дія Директиви поширюється передусім на юридичних осіб – суб'єктів економічної діяльності, які в процесі цієї діяльності безпосередньо заподіюють або допускають заподіяння шкоди довкіллю.

Як відомо, у загальноєвропейському масштабі немає єдності з питання про природу корпоративної кримінальної відповідальності [5, с. 735–737]. За таких умов закономірно, що розробники Директиви сповідують прагматичний плюралізм із питання про вид відповідальності юридичних осіб за екологічні кримінальні правопорушення. Інакше кажучи, Директива, як й інші подібні міжнародно-правові акти, не вимагає встановлення для юридичних осіб «справжньої» кримінальної відповідальності, тобто й на цей міжнародно-правовий акт може бути розповсюджена така характеристика: «Положення щодо встановлення корпоративної кримінальної відповідальності (кримінальної відповідальності юридичних осіб), що містяться в чинних міжнародних договорах, мають, як правило, рекомендаційний характер і поєднані з наданням державам – учасницям відповідних угод можливості обирати для таких осіб вид відповідальності (кримінальна, цивільна, адміністративна)» [14, с. 313].

У частині 1 ст. 6 Директиви «Відповідальність юридичних осіб» зазначено, що держави-члени забезпечують можливість притягнення юридичних осіб до відповідальності за кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 3 й 4 Директиви, якщо ці правопорушення вчинені в інтересах юридичних осіб особою, яка обіймає керівну посаду в юридичній особі, діючи як індивідуально, так і як частина органу юридичної особи, на підставі одного з таких повноважень: а) представляти юридичну особу; б) ухвалювати рішення від імені юридичної особи; в) здійснювати контрольні повноваження в межах юридичної особи.

У частині 2 ст. 6 Директиви передбачено, що держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення можливості притягнення юридичних осіб до відповідальності у випадках, коли відсутність нагляду або контролю з боку особи, зазначеної вище,

уможливила вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. ст. 3 й 4, в інтересах юридичної особи особою, яка перебуває під її контролем. Тим самим уможливується відповідальність юридичної особи за неналежну діяльність із запобігання вчиненню кримінальних правопорушень співробітниками цієї юридичної особи (відповідальність юридичної особи за неконтрольоване діяння).

Нарешті, у ч. 3 ст. 6 Директиви встановлено, що відповідальність юридичних осіб, згідно з частинами 1 і 2 цієї статті, не виключає можливості порушення кримінального провадження щодо фізичних осіб, які вчинили, підбурювали до вчинення або були співучасниками кримінальних правопорушень, передбачених ст. ст. 3 й 4. Наведене положення фактично дублює п. 38 Преамбули Директиви, де зазначається таке: той факт, що юридичні особи притягуються до відповідальності згідно із цим актом, не повинен перешкоджати кримінальному переслідуванню проти фізичних осіб, які вчиняють, підбурюють або є співучасниками кримінальних правопорушень, визначених у Директиві. Де є умови кримінальної відповідальності, такими фізичними особами варто розуміти членів правління компаній. Викладене схиляє до думки про відбиття в Директиві моделі *автономної* відповідальності юридичної особи, у межах якої відповідальність юридичної особи має наставати незалежно від того, чи було засуджено за вчинення к. пр. фізичну особу й навіть (!) без ідентифікації такої особи в рамках кримінального провадження.

Директива не диференціює суб'єктів відповідальності за екологічні злочини, не уточнює, які діяння можуть вчинятися лише фізичними особами, а які – юридичними. Водночас зміст окремих заборон, їх контекстуальна спрямованість опосередковано вказують на те, що вони здебільшого мають застосовуватись саме до юридичних осіб. Це з-поміж іншого: 1) розміщення на ринку, усупереч забороні або іншій вимозі, спрямованій на захист довкілля, продукту, використання якого у великому масштабі, а саме використання продукту декількома користувачами, незалежно від їх кількості, призводить до скидання, викиду або внесення певної кількості матеріалів чи речовин, енергії або іонізуючого випромінювання в повітря, ґрунт або воду та спричиняє або може спричинити загибель чи серйозне поранення будь-якої особи, значну шкоду якості повітря, ґрунту чи води або значну шкоду екосистемі, тваринам чи рослинам; 2) виробництво, розміщення на ринку, імпорт, експорт, використання або випуск в обіг речовин, що руйнують озоновий шар, як у чистому вигляді, так і в складі інших речовин, зазначених у пункті (а) ст. 2 Регламенту (ЄС) 2024/590 Європейського парламенту й Ради (Регламент регулює питання поводження з речовинами, що руйнують озоновий шар), або виробництво, розміщення на ринку, імпорт, експорт чи використання продуктів та обладнання, а також їхніх частин, що містять речовини, які руйнують озоновий шар або функціонування яких залежить від таких речовин, як зазначено в пункті (b) ст. 2 цього Регламенту. З огляду на ознаки протиправного діяння (розміщення на ринку) та його предмет (певні речовини, що масово виробляються на ринку), логічно припустити, що зазначені заборони передусім розраховані на корпоративних правопорушників.

Стаття 7 Директиви описує види й основні параметри санкцій щодо юридичних осіб, які вчинили екологічні кримінальні правопорушення. Зокрема, передбачено, що держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб юридичні особи, притягнуті до відповідальності на підставі ст. 6 Директиви, підлягали ефективним, пропорційним і стримувальним кримінальним або некримінальним санкціям чи заходам. Принцип ефективних, пропорційних і стримувальних покарань (санкцій), який часто обговорюється в контексті ЄКПЛ і законодавства ЄС, традиційно тлумачиться так, що санкції повинні бути достатньо ефективними,

щоб запобігти майбутнім порушенням, справедливими стосовно правопорушення й практично здійсненними. Згаданий принцип гарантує, що режим застосування кримінально-правових санкцій не лише формально, а й фактично є ефективним для досягнення поставлених цілей правозастосування. «З приводу кримінальної відповідальності юридичних осіб або застосування до них заходів кримінально-правового характеру ЄСПЛ констатує право держав встановлювати таку відповідальність або запроваджувати відповідні заходи за певних обставин та дотримання загальних принципів, зокрема, *lex scripta* (кримінальна відповідальність юридичних осіб має ґрунтуватися на чітко сформульованому законі), *nullum crimen sine lege* (немає злочину і покарання без закону), *proportionality* (покарання має бути пропорційним скоєному правопорушенню), *fair trial* (юридичні особи мають право на справедливий судовий розгляд) тощо» [15, с. 141–142].

У частині 2 ст. 7 Директиви передбачено, що держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб санкції або заходи, які застосовуються до юридичних осіб, притягнутих до відповідальності згідно з ч. ч. 1 або 2 ст. 6 за кримінальні правопорушення, передбачені ст. ст. 3 й 4, включали кримінальні або некримінальні штрафи та могли включати інші кримінальні або некримінальні санкції чи заходи, серед них такі: (а) зобов'язання: (i) відновити довкілля в установленій строк, якщо шкоду можна усунути; або (ii) виплатити компенсацію за шкоду, завдану довкіллю, якщо шкоду не можна усунути або правопорушник не спроможний здійснити таке відновлення; (b) позбавлення права на отримання державних пільг або допомоги; (c) позбавлення доступу до державного фінансування включно з процедурами державних закупівель, грантами, концесіями та ліцензіями; (d) тимчасова або постійна заборона на провадження підприємницької діяльності; (e) анулювання дозволів і ліцензій на здійснення діяльності, унаслідок якої вчинено відповідне кримінальне правопорушення; (f) установа судового нагляду; (g) ліквідація за рішенням суду; (h) припинення діяльності підприємств або об'єктів, які використовувалися для вчинення правопорушення; (i) зобов'язання впровадити належні механізми додержання вимог законодавства (комплаєнс) з метою забезпечення відповідності екологічним стандартам; (j) у разі наявності суспільного інтересу – оприлюднення всієї або частини судового рішення щодо вчиненого кримінального правопорушення та застосованих санкцій чи заходів із додержанням правил щодо захисту персональних даних і права на приватність [1].

Як бачимо, закріплений Директивою перелік санкцій є об'ємним, до того ж він включає заходи як кримінально-правового, так й іншого характеру, що змістовно нагадують адміністративно-правові заходи. Отже, Директива дає національним законодавцям країн ЄС змогу формулювати конкретні види й розміри санкцій щодо юридичних осіб гнучко та прагматично, обираючи найбільш оптимальний вид санкції, який відповідає тяжкості вчиненого екологічного злочину, або поєднуючи певну кримінально-правову санкцію з іншими (некримінальними) санкціями.

Змістовно такі передбачені ст. 96-10-1 КК України додаткові (нефінансові) заходи кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб, як тимчасові обмеження діяльності юридичної особи й тимчасове обмеження в отриманні прав і/або переваг, є подібними до частини заходів, що фігурують у ст. 7 Директиви. Водночас вітчизняні додаткові (нефінансові) заходи можуть застосовуватися до юридичної особи лише за певних умов і тільки в разі вчинення певною фізичною особою суспільно небезпечного діяння, описаного в одній із трьох заборон (ст. ст. 209, 369, 369-2 КК України). Відповідні доповнення КК України, як це впливає з пояснювальної записки до законопроекту,

ухваленого як ЗУ від 4 грудня 2024 р. [16], зумовлені прагненням законодавця запровадити автономну модель кримінальної відповідальності юридичних осіб за підкуп іноземних посадовців, тобто мовиться про черговий прояв законодавчого забезпечення кримінально-правової протидії корупції.

Натомість кримінально-правові заходи й інші санкції, які фігурують у ст. 7 Директиви, застосовуються до юридичних осіб у разі вчинення екологічних кримінальних правопорушень. Повторимо: ідея запровадження кримінальної відповідальності організацій і в Україні, і за її межами тривалий час обговорюється значною мірою саме стосовно кримінально протиправних посягань на довкілля. Сказане спонукає поставити на порядок денний питання про розширення складника підстави застосування додаткових (нефінансових) заходів кримінально-правового характеру, як й інших ЗКПХЮО, за рахунок щонайменше к. пр. проти довкілля, передбачених розділом VIII Особливої частини КК України та вчинюваних від імені та (або) в інтересах юридичної особи, а також про уточнення законодавчого визначення поняття вчинення к. пр. в інтересах юридичної особи (п. 2 примітки ст. 96-3 КК України). Формула «від імені та (або) в інтересах юридичної особи» видається виправданою, адже, як слушно зауважує К. Задоя, використана в ч. 1 ст. 96-3 КК України формула «від імені та в інтересах» не «накриває» випадки, коли уповноважена особа вчиняє к. пр. в інтересах юридичної особи, але без використання можливості представляти юридичну особу у відносинах з іншими суб'єктами права, тобто не від її імені [5, с. 75].

Варто відзначити, що пропозиції щодо перегляду (розширення) переліку тих к. пр., учинення яких має призводити до застосування ЗКПХЮО, вітчизняними дослідниками, зокрема на монографічному рівні, надавалися неодноразово. Відбита в розділі XIV-1 Загальної частини КК України фрагментарність (вбірковість, казуїстичність) у вирішенні фундаментальної проблеми корпоративної кримінальної відповідальності, хоч і може бути пояснена за допомогою звернення до певних міжнародно-правових актів, вітчизняного законодавця, вочевидь, не прикрашає. Як влучно зазначається в літературі, «перелікова» частина відповідних пунктів ст. 96-3 КК України виглядає нелогічною: намагатися виявити логіку законодавця в тому, які саме кримінальні правопорушення варто зарахувати до тих, що є підставою застосування ЗКПХЮО, – марна справа [17, с. 40]. «Оцінюючи перелік таких видів злочинів, важко, однак, знайти чіткий критерій, за яким зазначені вище злочини були віднесені до тих, вчинення яких виступає підставою корпоративної відповідальності юридичної особи» [18, с. 14].

Принагідно зауважимо, що розділ XIV-1 Загальної частини КК України *de lege ferenda* має бути позбавлений формулювань, які не мають матеріально-правового характеру (зокрема, в абз. 2 ч. 2 ст. 96-4 КК України чомусь мовиться про *цивільну* відповідальність юридичної особи), а кримінально-процесуальні аспекти застосування ЗКПХЮО мають бути вичерпним чином закріплені в КПК України. У цьому сенсі З. Загинею-Заболотенко справедливо зауважує, що в судовій практиці допускаються порушення під час застосування ЗКПХЮО, і це не останньою чергою зумовлене відсутністю відповідної цілісної структурної частини КПК України, а також неналежною фаховою підготовкою правозастосувачів. Така ситуація призводить до відсутності цілісного бачення слідчими, прокурорами, суддями, адвокатами того, як «працює» механізм (кримінально-правовий і кримінальний процесуальний) застосування відповідних заходів в Україні [19, с. 51–53]. У юридичній літературі до ухвалення ЗУ від 4 грудня 2024 р. висувалася конструктивна пропозиція доповнити КПК України главою 41-1 «Окреме кримінальне провадження щодо юридичної

особи» [20, с. 171–176]. Сьогодні певний прогрес із цього питання простежується: маємо на увазі доповнення КПК України главою 37-1 «Кримінальне провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру у спеціальному порядку». Однак кримінальне провадження щодо застосування ЗКПХЮО в спеціальному порядку здійснюється лише за наявності підстав, передбачених ч. 2 ст. 96-3 КК України. Тобто положення «спеціальної» глави КПК України не поширюються на всі інші передбачені ст. 96-3 КК випадки застосування ЗКПХЮО, а отже, відповідні законодавчі зміни навряд чи можна оцінити як цілісні (системні).

Заслугує на критичну оцінку й положення ч. 2 ст. 96-3 КК України, включене до цієї статті на підставі ЗУ від 4 грудня 2024 р., згідно з яким застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру з підстав, передбачених цією частиною, не потребує встановлення фізичної особи, дії або бездіяльності якої підпадають під ознаки діяння, передбаченого ст. ст. 209, 369, 369-2 КК України. Складно не погодитися з Н. Орловською в тому, що невстановлення взагалі фізичної особи, яка вчинила зазначені кримінальні правопорушення, суперечить європейським стандартам, які підкреслюють: якщо національна модель впливу/відповідальності юридичної особи передбачає відповідальність фізичної особи (як, наприклад, в Україні – О. Д., Д. К.), то має бути встановлено організаційно-правовий зв'язок між фізичною та юридичною особами [21, с. 115]. До того ж окремі випадки кримінального провадження щодо застосування до юридичної особи заходів кримінально-правового характеру в спеціальному порядку (тобто в порядку, який не залежить від кримінального переслідування фізичної особи) виглядають украй неоднозначними з погляду презумпції невинуватості [5, с. 83–84].

У статті 7 Директиви передбачено, що держави-члени вживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб щонайменше стосовно юридичних осіб, притягнутих до відповідальності на підставі ч. 1 ст. 6, за кримінальні правопорушення, передбачені ч. 2 ст. 3, застосовувалися кримінальні або некримінальні штрафи, розмір яких повинен бути пропорційним тяжкості вчиненого діяння й фінансовим та іншим індивідуальним обставинам відповідної юридичної особи. Конкретизовано, що держави-члени повинні забезпечити, щоб максимальний розмір таких штрафів був не меншим, аніж:

а) за кримінальні правопорушення, передбачені пунктами (а)-(l) і пунктами (р), (s) і (t) статті 3(2) (це, наприклад, здійснення викидів матеріалів чи речовин, енергії чи іонізуючого випромінювання в повітря, ґрунт чи воду, що спричиняє або може спричинити смерть або серйозне каліцтво будь-якої особи, або суттєву шкоду якості повітря, ґрунту чи води, або суттєву шкоду екосистемі, тваринам чи рослинам), 5% від загального світового обороту юридичної особи або в господарському році, що передував тому, у якому вчинено правопорушення, або в господарському році, що передував року рішення про накладення штрафу, або сума, що відповідає 40 млн євро;

(b) за кримінальні правопорушення, передбачені пунктами (m), (n), (o), (q) і (r) статті 3(2) (наприклад, забір поверхневих або підземних вод, якщо така поведінка завдає або може завдати суттєвої шкоди екологічному стану чи екологічному потенціалу поверхневих водних об'єктів або кількісному стану підземних водних об'єктів), 3% від загального світового обороту юридичної особи або в господарському році, що передував тому, у якому вчинено правопорушення, або в господарському році, що передував року рішення про накладення штрафу, або сума, що відповідає 24 млн євро [1].

Директива також передбачає, що держави-члени можуть установлювати інші правила для ситуацій, коли неможливо визначити розмір штрафу на основі загального світового обігу юридичної особи за фінансовий рік, що передує року, у якому скоєно правопорушення, або за фінансовий рік, що передує року прийняття рішення про накладення штрафу. Висловимо припущення, що це «альтернативне» застереження стало результатом фахового обговорення проєкту Директиви, адже змістовно воно перегукується зі згаданим вище зауваженням німецьких правників на VerSanG.

Нарешті, у ч. 4 ст. 7 Директиви закріплено положення, що держави-члени ЄС уживають необхідних заходів для забезпечення того, щоб юридичні особи, притягнуті до відповідальності за кримінальні правопорушення, передбачені ч. 3 ст. 3 (мовиться про кваліфіковані склади [6, с. 316]), підлягали суворішим кримінальним або некримінальним санкціям чи заходам, ніж ті, що застосовуються до кримінальних правопорушень, передбачених ч. 2 ст. 3 цього документа. У цьому вчергове вбачається виправдана гнучкість розробників Директиви в частині регламентації кримінально-правових заходів щодо корпоративних правопорушників: національним законодавцям надано простір для запровадження власної моделі відповідальності юридичних осіб за екологічні делікти.

Висновки. Дослідження дає змогу сформулювати декілька висновків.

З огляду на відсутність у загальноєвропейському масштабі єдності з питання про природу корпоративної кримінальної відповідальності, розробники Директиви сповідують прагматичний плюралізм щодо виду відповідальності юридичних осіб за екологічні кримінальні правопорушення, делегуючи вирішення цього неоднозначного питання на розсуд національних законодавців. При цьому в Директиві відбито модель автономної кримінальної відповідальності, у межах якої відповідальність юридичної особи має наставати незалежно від того, чи було засуджено за вчинення к. пр. проти довілля фізичну особу й навіть без ідентифікації такої особи в рамках кримінального провадження. Запровадження зазначеної моделі засвідчує новий підхід до кримінально-правової протидії посяганням на довілля на рівні ЄС, який відкриває шлях до більш ефективного кримінального переслідування системних і складних для доказування екологічних деліктів, що вчиняються в межах корпоративної структури й нерідко мають транскордонний характер.

Положення Директиви демонструють прагнення європейського законодавця забезпечити гнучкий і водночас дієвий арсенал кримінально-правових і суміжних санкцій до корпоративних правопорушників, які (санкції) повинні бути не формальними, а здатними реально стримувати прояви протиправної поведінки. Застосування різних видів санкцій, включаючи ліквідацію підприємства, анулювання ліцензій і закриття доступу до державного фінансування, утворює механізм диференційованого кримінально-правового впливу на компанії-порушників.

Чинні в Україні обмеження, зокрема пов'язані з вузьким переліком кримінальних правопорушень, у разі вчинення яких можуть застосовуватися ЗКПХЮО, а також інші недоліки вітчизняного кримінального матеріального та процесуального законодавства знижують ефективність протидії деліктам проти довілля в корпоративному секторі. Відбиту в розділі XIV-1 Загальної частини КК України фрагментарність (вибірковість) у вирішенні фундаментальної проблеми корпоративної кримінальної відповідальності варто оцінити критично, а складник підстави застосування ЗКПХЮО треба (з метою виконання директивних настанов) розширити за рахунок к. пр. проти довілля, передбачених розділом VIII Особливої частини КК України й учинюваних від імені та (або) в інтересах юридичної особи.

У зв'язку з євроінтеграційним курсом України вітчизняне кримінальне законодавство потребує вдумливої гармонізації з вимогами Директиви, зокрема в спосіб поступового запровадження автономної моделі корпоративної кримінальної відповідальності за злочини проти довкілля. Це дасть змогу не лише зміцнити правові засади забезпечення екологічної безпеки, а й підвищити рівень довіри міжнародних партнерів до кримінально-правових інститутів в Україні. Наявна в Україні модель застосування ЗКПХЮО, яка зберігає субсидіарний характер, потребує системного реформування в указаному напрямі. Науковому обґрунтуванню вказаного реформування й мають бути присвячені подальші наукові розвідки.

Використані джерела:

1. Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203> (дата звернення: 23.07.2025).
2. Орловська Н. А. Європейські стандарти впливу на юридичних осіб за вчинення кримінальних правопорушень. *Європеїзація кримінального права України* : матеріали Міжнар. наук. конф., що відбулася 19 груд. 2024 р. / редкол. : Ю. А. Пономаренко (голова) та ін. ; Коміс. з питань прав. реформи при Президентові України та ін. Харків : Право, 2025. С. 175–179.
3. Матвійчук В. К. Кримінально-правова охорона навколишнього природного середовища (кримінально-правове та кримінологічне дослідження) : монографія. Київ : Азимут-Україна, 2005. 464 с.
4. Дудоров О. О., Каменський Д. В. Кримінальна відповідальність американських корпорацій за економічні злочини : від витоків до сьогодення. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 2. С. 103–145.
5. Кримінальне право. Загальна частина (Українсько-європейські студії) : підручник : у 2 книгах / за ред. О. О. Дудорова, А. А. Стрижевської. Київ : Норма права, 2025. Книга 2 : Вчення про заходи кримінально-правового впливу. Загальна частина кримінального права європейських держав. 788 с.
6. Дудоров О. О., Каменський Д. В. Директива Європейського Союзу про захист навколишнього середовища за допомогою кримінального права : огляд окремих новел. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. Серія «Право»*. 2025. Вип. 19(31). С. 311–326.
7. European Parliament resolution of 20 May 2021 on the liability of companies for environmental damage (2020/2027(INI)). URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0259_EN.html (дата звернення: 23.07.2025).
8. Faure M. Tackling Environmental Crimes under EU Law: The Liability of Companies in the Context of Corporate Mergers and Acquisitions. Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional Affairs. 121 p. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/693182/IPOL_STU\(2021\)693182_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/693182/IPOL_STU(2021)693182_EN.pdf) (дата звернення: 23.07.2025).
9. Volkswagen AG Agrees to Plead Guilty and Pay \$4.3 Billion in Criminal and Civil Penalties; Six Volkswagen Executives and Employees are Indicted in Connection with Conspiracy to Cheat U.S. Emissions Tests. U.S. Department of Justice. URL: <https://www.justice.gov/archives/opa/pr/volkswagen-ag-agrees-plead-guilty-and-pay-43-billion-criminal-and-civil-penalties-six> (дата звернення: 23.07.2025).
10. Connor R. 4 ex-VW managers guilty of fraud over diesel test scandal. *Deutsche Welle*. May 26, 2025. URL: <https://www.dw.com/en/4-ex-vw-managers-guilty-of-fraud-over-diesel-test-scandal/a-72667767> (дата звернення: 23.07.2025).
11. Andreas Cremer, Jan Schwartz. Volkswagen fined one billion euros by German prosecutors over emissions cheating. *Reuters*. 2018. June 13. URL: <https://www.reuters.com/article/business/volkswagen-fined-one-billion-euros-by-german-prosecutors-over-emissions-cheating-idUSKBN1J92AI/> (дата звернення: 23.07.2025).
12. Allahverdiyev S., Othman M. "Verbandsanktionengesetz" – Corporate Liability for Germany? *German Law Journal*. 2022. № 23(4). P. 637–649. DOI: 10.1017/glj.2022.37.
13. Position Paper of the German Bar Association by the Committees on Criminal Law Proposal for a Directive of the European Parliament and of the Council on the protection of the environment through criminal law and replacing Directive 2008/99/EC. URL: <https://anwaltverein.de/de/>

newsroom/sn-52-22-richtlinie-ueber-den-strafrechtlichen-schutz-der-umwelt (дата звернення: 23.07.2025).

14. Житний О. О. Кримінальне право України в міжнародному вимірі (порівняльно-правовий аналіз) : монографія. Харків : Одиссей, 2013. 376 с.

15. Радутний О. Е. Відповідальність юридичної особи у кримінальному праві у розрізі правосуб'єктності штучного інтелекту. *Інформація і право*. 2024. № 2. С. 138–150.

16. Пояснювальна записка до Закону України «Про внесення змін до Кримінального кодексу України, Кримінального процесуального кодексу України та інших законодавчих актів України щодо приведення у відповідність з міжнародними стандартами відповідальності юридичних осіб за вчинення корупційних кримінальних правопорушень». URL: [blob:https://itd.rada.gov.ua/769dcd88-a506-4baa-a278-57f9dcc19ee6](https://itd.rada.gov.ua/769dcd88-a506-4baa-a278-57f9dcc19ee6) (дата звернення: 23.07.2025).

17. Дідик І. М. Підстави застосування заходів кримінально-правового характеру щодо юридичних осіб – критичний погляд. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 31. Ч. 3. С. 34–40.

18. Баулін Ю. В. Підстави корпоративної відповідальності юридичної особи за КК України. *Запобігання корупції у приватному секторі* : матеріали наук.-практ. онлайн «круглого столу», присвяченого 25-річчю із дня створення НДІ вивчення проблем злочинності та 95-річчю із дня народження акад. Володимира Сташиса (м. Харків, 1 лип. 2020 р.). Харків : Право, 2020. С. 13–15.

19. Загиней-Заболотенко З. А. Застосування заходів кримінально-правового характеру як нормативно-правовий інститут. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2024. Вип. 83. Ч. 3. С. 49–54.

20. Панько М. Є. Доказування обставин, які є підставою для застосування щодо юридичних осіб заходів кримінально-правового характеру : дис. ... докт. філос. : 081 «Право». Львів, 2021. 213 с.

21. Орловська Н. А. Кримінально-правовий вплив на юридичних осіб в Україні : законодавчі новели в контексті євроінтеграції. *Соціологія права*. 2024. Вип. 3–4. С. 111–116.

References:

1. Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 on the protection of the environment through criminal law and replacing Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC. Retrieved from: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203> [in English].

2. Orlovska, N. A. (2025). Yevropeiski standarty vplyvu na yurydychnykh osib za vchynennia kryminalnykh pravoporushen [European standards of liability of legal entities for criminal offenses]. *Yevropeizatsiia kryminalnoho prava Ukrainy – Europeanization of the criminal law of Ukraine: Proceedings of international scientific conference* (pp. 175–179). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

3. Matviichuk, V. K. (2005). *Kryminalno-pravova okhorona navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha (kryminalno-pravove ta kryminolohichne doslidzhennia) [Criminal law protection of the environment (criminal law and criminological study)]*. Kyiv: Azimut-Ukraina [in Ukrainian].

4. Dudorov, O. O., & Kamenskyi, D. V. (2015). Kryminalna vidpovidalnist amerykanskykh korporatsii za ekonomichni zlochyny: vid vytykov do sohodennia [Criminal liability of American corporations for economic crimes: from origins to the present]. *Pravo i hromadianske suspilstvo – Law and Civil Society*, 2, 103–145 [in Ukrainian].

5. Dudorov, O. O., & Stryzhevska, A. A. (Eds.). (2025). *Kryminalne pravo. Zahalna chastyna (Ukrainсько-ievropeiski studii): pidruchnyk u 2 knykhakh. Knyha 2. Vchennia pro zakhody kryminalno-pravovoho vplyvu. Zahalna chastyna kryminalnoho prava yevropeiskykh derzhav [Criminal law. General part (Ukrainian-European studies): Textbook in 2 books. Book 2. Doctrine of criminal law measures. General part of criminal law of European countries]*. Kyiv: Norma prava [in Ukrainian].

6. Dudorov, O. O., & Kamenskyi, D. V. (2025). Dyrektyva Yevropeiskoho Soiuzu pro zakhyst navkolyshnoho seredovyshcha za dopomohoiu kryminalnoho prava: ohliad okremykh novel [EU Directive on the protection of the environment through criminal law: Review of selected novelties]. *Naukovo-informatsiyni visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho. Seriya Pravo – Scientific and Informational Bulletin of the Ivano-Frankivsk University of Law Named after King Danylo Halytsky. Law Series*, 19(31), 311–326 [in Ukrainian].

7. European Parliament (2021, May 20). Resolution on the liability of companies for environmental damage (2020/2027(INI)). Retrieved from: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/TA-9-2021-0259_EN.html [in English].

8. Faure, M. (2021). Tackling environmental crimes under EU law: The liability of companies in the context of corporate mergers and acquisitions. *Policy Department for Citizens' Rights and Constitutional*

Affairs. Retrieved from: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/693182/IPOLE_STU\(2021\)693182_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2021/693182/IPOLE_STU(2021)693182_EN.pdf) [in English].

9. U.S. Department of Justice (2017). Volkswagen AG agrees to plead guilty and pay \$4.3 billion in criminal and civil penalties; Six Volkswagen executives and employees are indicted in connection with conspiracy to cheat U.S. emissions tests. Retrieved from: <https://www.justice.gov/archives/opa/pr/volkswagen-ag-agrees-plead-guilty-and-pay-43-billion-criminal-and-civil-penalties-six> [in English].

10. Connor, R. (2025). 4 ex-VW managers guilty of fraud over diesel test scandal. *Deutsche Welle*. Retrieved from: <https://www.dw.com/en/4-ex-vw-managers-guilty-of-fraud-over-diesel-test-scandal/a-72667767> [in English].

11. Cremer, A., & Schwartz, J. (2018). Volkswagen fined one billion euros by German prosecutors over emissions cheating. *Reuters*. Retrieved from: <https://www.reuters.com/article/business/volkswagen-fined-one-billion-euros-by-german-prosecutors-over-emissions-cheatin-idUSKBN1J92AI> [in English].

12. Allahverdiyev, S., & Othman, M. (2022). "Verbandssanktionengesetz" – Corporate liability for Germany? *German Law Journal*, 23(4), 637–649 [in English].

13. German Bar Association (2022). Position Paper by the Committees on Criminal Law: Proposal for a Directive on the protection of the environment through criminal law. Retrieved from: <https://anwaltverein.de/de/newsroom/sn-52-22-richtlinie-ueber-den-strafrechtlichen-schutz-der-umwelt> [in English].

14. Zhytnyi, O. O. (2013). *Kryminalne pravo Ukrainy v mizhnarodnomu vymiri (porivnialno-pravovyi analiz)* [Criminal law of Ukraine in the international dimension (comparative legal analysis)]. Kharkiv: Odissei [in Ukrainian].

15. Radutnyi, O. E. (2024). Vidpovidalnist yurydychnoi osoby u kryminalnomu pravi u rozrizi pravosubieknosti shtuchnoho intelektu [Liability of a legal entity in criminal law in the context of artificial intelligence legal personality]. *Informatsiia i pravo – Information and Law*, 2, 138–150 [in Ukrainian].

16. Poyasniuvalna zapyska do Zakonu Ukrainy «Pro vnesennia zmin do Kryminalnoho kodeksu Ukrainy, Kryminalnoho protsesualnoho kodeksu Ukrainy ta inshykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy shchodo pryvedennia u vidpovidnist z mizhnarodnymi standartamy vidpovidalnosti yurydychnykh osib za vchynennia koruptsiinykh kryminalnykh pravoporushen» [Explanatory note to the draft Law of Ukraine «On Amendments to the Criminal Code of Ukraine, the Criminal Procedure Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine to bring the liability of legal entities for committing corruption criminal offenses into line with international standards»]. Retrieved from: <blob:https://itd.rada.gov.ua/769dcd88-a506-4baa-a278-57f9dcc19ee6> [in Ukrainian].

17. Didyk, I. M. (2024). Pidstavy zastosuvannia zakhodiv kryminalno-pravovoho kharakteru shchodo yurydychnykh osib – krytychnyi pohliad [Grounds for applying criminal law measures to legal entities – A critical view]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho univertsytetu. Serii Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*, 31(3), 34–40 [in Ukrainian].

18. Baulin, Yu. V. (2020). Pidstavy korporativnoi vidpovidalnosti yurydychnoi osoby za KK Ukrainy [Grounds for corporate liability of a legal entity under the Criminal Code of Ukraine]. *Zapobihannia koruptsii u pryvatnomu sektori – Preventing corruption in the private sector: Proceedings of the scientific and practical online «round table» dedicated to the 25th anniversary of the creation of the Research Institute for the Study of Crime Problems and the 95th anniversary of the birth of Academician Volodymyr Stashys* (pp. 13–15). Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

19. Zahynei-Zabolotenko, Z. A. (2024). Zastosuvannia zakhodiv kryminalno-pravovoho kharakteru yak normatyvno-pravovyi instytut [Application of criminal law measures as a legal institution]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho univertsytetu. Serii Pravo – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University. Law Series*, 83 (Part 3), 49–54 [in Ukrainian].

20. Panko, M. Ye. (2021). Dokazuvannia obstavyn, yaki ye pidstavoiu dla zastosuvannia shchodo yurydychnykh osib zakhodiv kryminalno-pravovoho kharakteru [Proof of circumstances justifying the application of criminal-law measures to legal entities]. *Doctor of philosophy thesis*. Lviv: LvDUVS [in Ukrainian].

21. Orlovska, N. A. (2024). Kryminalno-pravovyi vplyv na yurydychnykh osib v Ukraini: zakonodavchi novely v konteksti yevrointehratsii [Criminal law influence on legal entities in Ukraine: Legislative novelties in the context of European integration]. *Sotsiologhiia prava – Sociology of Law*, 3–4, 111–116 [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 28.07.2025
Стаття рекомендована до друку 19.08.2025
Опублікована 12.11.2025

Dudorov O., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department Criminal Law Policy and Criminal Law Educational and Scientific Institute of Law of the Kyiv National University named after Taras Shevchenko (Kyiv, Ukraine)

Kamensky D., Doctor of Law, Professor, Professor at the Department of Criminal Law and Criminology of the National Academy of the Security Service of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

LIABILITY OF LEGAL ENTITIES FOR ENVIRONMENTAL OFFENSES IN THE EU DIRECTIVE ON THE PROTECTION OF THE ENVIRONMENT THROUGH CRIMINAL LAW

The article examines the provisions of Directive (EU) 2024/1203 of the European Parliament and of the Council on the protection of the environment through criminal law, which replaces Directives 2008/99/EC and 2009/123/EC (the Directive), relating to the liability of legal entities. A comparative analysis is conducted between the provisions of this international legal instrument and the Ukrainian model of criminal law measures against legal entities.

Referring to the works of foreign researchers, the article identifies the advantages of criminal liability of legal entities for environmental delicts over other types of liability. Using the high-profile case of the car manufacturer Volkswagen – which became one of the driving forces behind the development and adoption of the Directive – as an example, the effectiveness of autonomous criminal prosecution of legal entities for violations of environmental legislation is demonstrated. It is established that, given the lack of a unified approach at the European level regarding the nature of corporate criminal liability, the drafters of the Directive embrace a pragmatic pluralism in terms of the type of liability applicable to legal entities for environmental criminal offenses, leaving this issue to the discretion of national legislatures. At the same time, the Directive reflects the model of autonomous corporate criminal liability; its introduction marks a new, more effective approach to criminal law protection of the environment at the EU level.

The article identifies similarities between Ukraine's domestic additional (non-financial) criminal law measures against legal entities and the measures listed in Article 7 of the Directive that may be applied to legal persons. A critical assessment is given of the provisions in Chapter XIV-1 of the General Part of the Criminal Code of Ukraine, particularly: (a) the fragmented (selective) approach to addressing corporate criminal liability with respect to the list of criminal offenses; (b) certain aspects of the procedure for applying criminal law measures to legal entities. The author substantiates the need to expand the grounds for applying criminal law measures against legal entities to include environmental criminal offenses committed on behalf of and/or in the interest of a legal entity.

Keywords: international criminal law, europeanization of criminal law, criminal liability, criminal law measures against legal entities, ECtHR case-law, environmental criminal offenses.

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.111.3.80-91>
УДК 343.98

Євсюков О. Ф., кандидат педагогічних наук, доцент, провідний науковий співробітник, судовий експерт Національного наукового центру «Інститут судових експертиз ім. засл. проф. М. С. Бокаріуса» Міністерства юстиції України (м. Харків, Україна)

e-mail: a.evsyukov1971@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-3554-8848>

ВИКОНАННЯ КОНКРЕТНИХ СУДОВО-ПСИХОЛОГІЧНИХ ЕКСПЕРТНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ПРОВІДНИМИ МЕТОДАМИ

У статті здійснено аналіз наукових поглядів учених у публікаціях стосовно методів психологічних досліджень. Сьогодні в працях науковців провідні методи судово-психологічних експертних досліджень в узагальненому вигляді не розглянуто. Отримані дані та власний практичний досвід судово-експертної діяльності слугували базою для виокремлення провідних методів судово-психологічних експертних досліджень за предметними видами.

Отримані результати спрямовані на підвищення якості проведення експертних досліджень, на вдосконалення проведення предметних видів судово-психологічних експертиз з урахуванням досвіду роботи експертів-психологів науково-дослідних установ судових експертиз Міністерства юстиції України. Результати дадуть змогу експертам-психологам правильно орієнтуватися при вирішенні складних психологічних завдань, що виникають на практиці при проведенні судово-психологічної експертизи.

Автором наголошено, що виокремлені методи повинні слугувати вирішенню завдань, які поставлені перед експертом-психологом органом, який призначив судову психологічну експертизу. Для судово-психологічних експертних досліджень виокремлений перелік провідних методів публікується вперше. У зазначеному вигляді провідні методи судово-психологічних експертних досліджень передають як класичні, так і сучасні наукові здобутки й перевірені практичною судовою експертною діяльністю. Реалізація вищезазначених методів відбувається в умовах конкретного експертного дослідження. Автором наголошено, що надійність судово-психологічного експертного методу визначається його узгодженістю та стабільністю отримання результатів дослідження, незалежно від того хто застосовує метод і за яких умов. Визначений узагальнений перелік провідних методів може надійно слугувати в процесі виконання за різними предметними видами судово-психологічних експертних досліджень.

Ключові слова: юридичний, судова експертиза, експерт-психолог, підекспертний, метод, надійність, дослідження.

Постановка проблеми. Одним із сучасних пріоритетних напрямів судової експертології загалом і судової психологічної експертизи зокрема є оптимізація й розвиток сукупності прийомів практичної діяльності для розширення потенціалу експертних досліджень у конкретній юридично релевантній ситуації. Саме характер предмета і принципи окремо кожної галузевої науки визначають її методи. Практичне використання методів експертного дослідження дає змогу отримати нове знання, на основі якого можливо надати відповідь на поставлене експерту питання.

Психологічна наука, яка є базовою для судової психології, сьогодні акумулює широкий спектр методів, які істотно відрізняються від методів інших наук. У питаннях використання психологічного знання досить часто з боку осіб, які здобувають знання зі спеціальності 14.1 «Психологічні дослідження», і початківців експертів-психологів, існують різні погляди, і це викликає чимало труднощів. Проблема полягає в неповних чи поверхових уявленнях виконавців експертиз про предмет і можливості судово-

психологічного експертного дослідження, у занадто розширеному або занадто вузькому, обмеженому ставленні до завдань як з боку ініціатора, так і з боку виконавця експертизи. З огляду на те що одним (і головним) із об'єктів дослідження в судовій психологічній експертизі є особистість, яка здійснювала свою діяльність за юридично значущих обставин ситуації, висвітлення провідних методів судово-психологічних експертних досліджень з урахуванням основних завдань за кожним предметним видом є актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У галузі судово-психологічних експертних досліджень застосовують широкий спектр методів наукової психології. Головною вимогою щодо застосування методів під час судово-психологічного експертного дослідження є дотримання принципів наукової розробленості, апробації та впровадження в експертну практику, об'єктивності, системності, генетичного підходу тощо.

У формування й розроблення методів психологічного дослідження значний вклад унесли науково-практичні класичні праці зарубіжних і вітчизняних учених: А. Анастасі, Л. Ф. Бурлачука, Р. Готтеданкера, Г. С. Костюка, П. Фресс і Ж. Піаже, О. М. Ткаченка й багато інших.

Науковці І. В. Яценко, Е. Б. Сімакова-Єфремян та Л. М. Дереча визначають метод експертного дослідження як систему логічних і (або) інших інструментальних операцій (способів, прийомів) отримання даних для вирішення питання, поставленого перед експертом. Операції, що утворюють метод, являють собою практичне використання знання закономірностей об'єктивної дійсності для отримання нових знань [1].

Ми згодні з думкою науковців, що практичне застосування методу дає можливість отримати нове знання. Але, на наш погляд, метод – більше спосіб (прийом), ніж система логічних і (або) інших інструментальних операцій.

Науковці О. В. Вениславська, С. М. Корольчук та О. Л. Туриніна оригінально поділяють методи психології за такою класифікацією:

- а) організаційні методи (порівняльний, лонгітюдний, комплексний);
- б) емпіричні методи (спостереження й самоспостереження, експеримент, бесіда/інтерв'ю, анкетування, аналіз продуктів діяльності, соціометрія тощо);
- в) кількісні методи (наприклад, кореляційний, факторний аналіз; побудова графіків, таблиць, матриць тощо);
- г) якісний/інтерпретаційний/змістовний метод оброблення даних (аналіз і синтез отриманих даних, їх порівняння й узагальнення);
- д) інтерпретаційні методи (генетичний і структурний) [2; 3; 4].

Погоджуємося з О. Л. Туриніною, що надійність експертного методу визначається його узгодженістю та стабільністю отримання результатів дослідження, незалежно від того хто застосовує метод і за яких умов. Інакше кажучи, це один із головних критеріїв, що дає змогу оцінити отримані результати в аспекті їх достовірності.

А. Є. Конверський зазначає, що метод у його загальнометодологічному значенні – це фіксована сукупність прийомів практичної діяльності, що призводить до заздалегідь визначеного результату [5].

На нашу думку, науковець дещо звужує результат застосування методу до заздалегідь визначеного. Знання, отримане за допомогою методу, може бути не тільки прогнозованим, а й новим.

Науковці Л. М. Головченко, А. І. Лозовий та Е. Б. Сімакова-Єфремян акцентують увагу на тому, що специфікою методів експертного дослідження є те, що вони мають відповідати критерію допустимості використання відповідно до конституційних норм і процесуального права, а також суспільних норм етики й моралі [6].

Надалі науковці визначають *методи теоретичного пізнання*: формалізацію (відображення знання у формах знаково-символічної/штучної мови); аксіоматичний метод (побудова наукової теорії, в основі – аксіоми (постулати), від яких логічним шляхом виводяться інші твердження/судження/умовиводи); гіпотетико-дедуктивний метод (створення системи дедуктивно пов'язаних між собою гіпотез стосовно причин досліджуваних явищ; результатом є твердження/умовивід щодо емпіричних фактів); сходження від абстрактного до конкретного (метод теоретичного дослідження й викладу; формування наукової думки від вихідної абстракції через послідовні етапи поглиблення й розширення пізнання до результату – цілісного відтворення в теорії предмета, що досліджується) [6].

В Україні перші дослідження з психології окремих видів злочинів почали проводити в Київському інституті науково-судової експертизи, де створено секцію кримінально-психологічних та психопатологічних досліджень [7].

Здійснюючи аналіз наукових праць В. О. Коновалової, В. Ю. Шепітька й О. В. Землянської в галузі судової психологічної експертизи, ми зробили висновок, що особистість, яка реалізовувала свою діяльність за юридично значущих обставин події, є об'єктом дослідження зазначеного виду експертизи [8; 9].

О. В. Землянська акцентує увагу, що об'єктом судової психологічної експертизи є психічна діяльність здорової людини. Уважаючи завданням судової психологічної експертизи дослідження повної психічної норми, науковиця акцентує, що об'єктом дослідження є джерела інформації, до яких належать підекспертна особа та відомості в матеріалах кримінальної справи про її психічний стан і поведінку [8].

На наш погляд, слушна конкретизація, можна навіть сказати, окреслені певні «кордони», виходячи за межі яких судовий експерт-психолог заходить у межі компетентності судового експерта-психіатра, що заборонено керівними документами та неприпустимо.

У дослідженні Н. В. Алікіна й З. С. Ковальова зазначають, що людська діяльність завжди реалізується в конкретних соціальних, історичних і культурних умовах і за своєю суттю є діяльністю соціалізованого суб'єкта, тому всі компоненти цієї системи треба розглядати лише в категорії їх контексту [10].

На нашу думку, такий причиново-поліморфний підхід забезпечує локалізацію експертного дослідження в напрямі вивчення діяльності підекспертної особи саме в конкретній юридично релевантній ситуації та дає змогу реалізувати індивідуальний підхід щодо особистості та її діяльності у визначених параметрах.

Розглядаючи предмет експертного дослідження в аспекті праксеологічного підходу, М. Г. Щербаківський зазначає, що він має виражене практичне значення, оскільки дає змогу використовувати теоретично встановлені закономірності для побудови алгоритмів розв'язання конкретних завдань у типових експертних ситуаціях [11].

Слушно погоджуємося з науковцем, що в конкретній юридично-релевантній ситуації предмет (предметний вид) експертного дослідження окреслює коло його основних експертних завдань, питань, які підлягають дослідженню та провідних методів, за допомогою яких здійснюється їх виконання.

З метою підвищення якості проведення судово-психологічних експертних досліджень, для виконання складних психологічних завдань, що виникають на практиці при проведенні судово-психологічної експертизи, і з урахуванням досвіду роботи експертів-психологів у науково-дослідних установах судових експертиз Міністерства юстиції України проводяться судово-психологічні експертні дослідження за предметними видами.

Визначаючи предметні види судової психологічної експертизи, Н. В. Алікіна, Т. М. Єгорова й Т. В. Савкіна зазначають, що загальний (родовий) предмет судової психологічної експертизи локалізовано в конкретному (видовому). Метою експертного дослідження визначено експертними завданнями, вирішення яких залежить від низки умов (об'єктів, методів і методик). Саме в цьому аспекті функціонує взаємозв'язок між об'єктом, предметом, експертними завданнями, що утворюють діалектичну єдність [12].

У дослідженні Н. В. Алікіна й Т. В. Савкіна займають позицію щодо диференціації структури експертного пізнання за рівневим, предметним критеріями та логікою наукового пізнання [13].

Зазначені наукові дослідження підводять нас до висновку, що залежно від предметного виду судової психологічної експертизи експерт-психолог використовує конкретні методи дослідження. Наукові публікації, які б висвітлювали провідні методи для чинних сьогодні конкретних видів судово-психологічного експертного дослідження відповідно до їх основних завдань відсутні. Приділимо їм увагу цим науковим дослідженням.

Формулювання цілей. Метою статті є виокремлення провідних методів відповідно до кожного конкретного предметного виду судово-психологічних експертних досліджень згідно з основними завданнями, поставленими перед експертом-психологом у конкретній юридично релевантній ситуації.

Виклад основного матеріалу. З кожним роком в Україні науково-дослідні судові експертні установи Міністерства юстиції України розробляють нові методики відповідно до предметних видів судово-психологічних експертних досліджень, які відповідають викликам сучасної юридичної практики. Вищезазначені методики потребують інструментарію для надання надійного й обґрунтованого висновку, яким є методи. Звісно, кожний експерт самостійно вправі обирати метод дослідження. Досвід накопиченої судово-експертної практики показує, що неправильний підбір методів судово-психологічних експертних досліджень знижує рівень і цінність експертного висновку.

З урахуванням розвитку судово-психологічної експертизи в Україні сьогодні визначено її такі предметні види:

1. Судово-психологічне експертне дослідження типологічних особливостей особистості.
2. Судово-психологічне експертне дослідження емоційних станів стресу та фрустрації.
3. Судово-психологічне експертне дослідження фізіологічного афекту.
4. Судово-психологічне експертне дослідження процесу спілкування особи в ситуації процесуальної дії.
5. Судово-психологічне експертне дослідження комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозаписі.
6. Судово-психологічне експертне дослідження комунікативної взаємодії між особами, зафіксованої в матеріалах відеозапису з камери зовнішнього спостереження.
7. Судово-психологічне дослідження розвитку неповнолітніх у ході розгляду справ у цивільному судочинстві.
8. Судово-психологічне експертне дослідження особливостей сприйняття дитиною сімейної ситуації.
9. Судово-психологічне експертне дослідження в справах про злочини, пов'язані зі злісним невиконанням обов'язків по догляду за дитиною.

10. Судово-психологічне експертне дослідження здатності дитини сприймати й відтворювати обставини, що розслідуються в кримінальному провадженні.

11. Судово-психологічне експертне дослідження в кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої недоторканності.

12. Судово-психологічне експертне дослідження в справах щодо заподіяння моральних страждань особі та відшкодування моральної шкоди.

13. Судово-психологічне експертне дослідження потерпілих за злочинами, пов'язаними з торгівлею людьми.

Для реалізації поставленої нами мети дослідження розглянемо основні завдання кожного предметного виду, виокремимо до них провідні методи з урахуванням практичного досвіду.

Судово-психологічне експертне дослідження типологічних особливостей особистості.

Основними завданнями цього судово-психологічного експертного дослідження є такі:

– установлення панівних мотивів підекспертної особи та їх вияв (реалізація) у кримінальній, посткримінальній стадіях протиправного діяння та в ситуації досудового розслідування й судового розгляду справи (за юридично значимих обставин);

– визначення типу характеру, темпераменту, особливостей емоційно-вольової, пізнавальної та когнітивної сфер підекспертної особи та їх вияву за юридично значимих обставин;

– з'ясування конкретних (які цікавлять слідство чи суд) особливостей особистісних і характерологічних особливостей особи та їх вияву за юридично значимих обставин;

– виявлення ступеня впливу індивідуально-психологічних особливостей підекспертної особи на її діяльність за юридично значимих обставин.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: загальнонаукові методи (діалектичний, метод системного аналізу, формально-логічні методи, спостереження, опис, експеримент) та окремі методи психології (спрямоване спостереження, спрямована бесіда, аналіз продуктів діяльності, контент-аналіз текстової інформації, експериментально-психологічні методи).

Судово-психологічне експертне дослідження емоційних станів стресу та фрустрації.

Основними завданнями цього судово-психологічного експертного дослідження є такі:

– установлення наявності (відсутності) у підекспертної особи в період часу, що належить до протиправного діяння, у скоєнні якого особа підозрюється (обвинувачується), стану вираженої емоційної напруженості (стресу) або вираженого емоційного збудження (фрустрації) у ситуації, що досліджується за справою;

– виявлення провідних індивідуальних рис особистості, ціннісних орієнтацій, провідних і ситуаційних, у психологічному сенсі, мотивів діяльності та способів дій у конкретних обставинах;

– визначення регулювальних, захисних і компенсаторних механізмів особистості;

– установлення причинно-наслідкового зв'язку між структурно-динамічними особливостями мотиваційно-сислової сфери особистості й несприятливими ситуаційними факторами, які мали суттєвий вплив і зумовили поведінку особи в ситуації, яка розглядається у справі.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: загальнонаукові методи (діалектичний метод і методи логіки, спостереження, опис, порівняльний аналіз, системний аналіз, інтерпретація, індукція, дедукція, синтез) та окремі методи психології (спрямоване спостереження, спрямована бесіда, контент-аналіз, експериментально-психологічні методи).

Судово-психологічне експертне дослідження фізіологічного афекту.

Основними завданнями цього судово-психологічного експертного дослідження є такі:

– установлення наявності/ відсутності в особи в період часу, що належить до протиправного діяння, у скоєнні якого особа підозрюється (обвинувачується), стану фізіологічного афекту в досліджуваній за справою ситуації, ступеня його впливу на свідомість і психічну діяльність підекспертної особи;

– виявлення провідних індивідуальних рис особистості, ціннісних орієнтацій, провідних і ситуаційних, у психологічному сенсі, мотивів діяльності та способів дій у конкретних обставинах;

– визначення регулювальних, захисних і компенсаторних механізмів особистості;

– з'ясування міри здатності підекспертної особи в період часу, що належить до протиправного діяння, у скоєнні якого особа підозрюється (обвинувачується), усвідомлювати характер і значення своїх дій і передбачати їх наслідки;

– установлення причиново-наслідкового зв'язку між структурно динамічними особливостями мотиваційно-сислової сфери особистості й несприятливими ситуаційними факторами, які мали суттєвий вплив і зумовили поведінку особи в ситуації, яка розглядається у справі.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: загальнонаукові (спостереження, опис, порівняльний аналіз, системний аналіз, інтерпретація, індукція, дедукція, синтез) та окремі методи психології (спрямована бесіда, контент-аналіз, експериментально-психодіагностичні методи).

Судово-психологічне експертне дослідження процесу спілкування особи в ситуації процесуальної дії.

Основними завданнями цього предметного виду судово-психологічного експертного дослідження є такі:

– визначення ступеня відображення (впливу) панівних індивідуально-психологічних особливостей підекспертної особи на її комунікативну поведінку (спілкування) у ситуації процесуальної дії, проведеної із застосуванням відеозйомки;

– установлення ступеня відображення (впливу) за умови встановлення схильності підекспертної особи до надмірного фантазування, підвищеного навіювання, високої підкори впливу з боку навколишніх на комунікативну поведінку (спілкування) підекспертної особи в ситуації процесуальної дії, проведеної із застосуванням відеозйомки.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: системний аналіз, порівняльний аналіз, одномірне зіставлення, багатомірне зіставлення.

Судово-психологічне експертне дослідження комунікативної діяльності особи, зафіксованої у відеозаписі.

Основними завданнями судово-психологічного експертного дослідження за матеріалами відеозапису є такі:

– установлення самостійності (несамостійності) комунікативної діяльності особи, яка в ході слідчої дії, проведеної із застосуванням відеозапису, повідомляє відомості про обставини, що розслідуються за кримінальною справою;

– виявлення наявності (відсутності) вчинення психологічного впливу на особу, яка в ході слідчої дії, проведеної із застосуванням відеозапису, повідомляє відомості про обставини, що розслідуються за кримінальною справою.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: аналіз вихідних даних, систематизована фіксація та квантифікація одиниць психологічного змісту в дослідженому матеріалі (контент-аналіз та інтент-аналіз), психологічний аналіз текстової інформації, оцінювання психологічних особливостей процесу комунікативної взаємодії.

Судово-психологічне експертне дослідження комунікативної взаємодії між особами, зафіксованої в матеріалах відеозапису з камери зовнішнього спостереження.

Основними завданнями цього судово-психологічного експертного дослідження є такі:

- визначення психологічної специфіки діяльності кожного із суб'єктів у ситуації, зафіксованій у відеозаписі з камери зовнішнього спостереження;
- установлення наявності (відсутності) факту комунікативної взаємодії між суб'єктами в ситуації, зафіксованій у відеозаписі з камери зовнішнього спостереження;
- з'ясування психологічних особливостей процесу комунікативної взаємодії та комунікативних функцій кожного із суб'єктів у ситуації, зафіксованій у відеозаписі з камери зовнішнього спостереження.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: загальнонаукові методи дослідження (опис, порівняльний аналіз, інтерпретація, індукція, синтез) та окремі методи психології (спрямоване спостереження, моделювання, контент-аналіз, психолого-семантичний аналіз).

Судово-психологічне дослідження розвитку неповнолітніх у ході розгляду справ у цивільному судочинстві.

Основними завданнями, що мають бути вирішені в ході цього судово-психологічного експертного дослідження, є такі:

- визначення індивідуально-психологічних особливостей підекспертного;
- виявлення рівня вікового (пізнавального, особистісного) розвитку неповнолітнього в період часу, який безпосередньо передував психотравмуючій події;
- з'ясування наявності (відсутності) негативних змін у психічних функціях, наявність деформації ходу особистісного розвитку;
- установлення причинно-наслідкового зв'язку між негативними змінами в психічних функціях і деформації ходу розвитку і психотравмуючою подією.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: діалектико-матеріалістичний метод, методи логіки (системний аналіз, синтез, порівняння, абстрагування, узагальнення), спрямоване спостереження, психологічний експеримент.

Судово-психологічне експертне дослідження особливостей сприйняття дитиною сімейної ситуації.

Основними завданнями судово-психологічного експертного дослідження особливостей сприйняття дитиною сімейної ситуації є такі:

- установлення індивідуально-психологічних особливостей підекспертних осіб (дитини та дорослих, які заявляють право на участь у її вихованні й піклуванні про неї);
- визначення типу виховної поведінки батьків (одного з батьків) опікунів (опікуна);
- з'ясування рівня психічного й особистісного розвитку дитини;
- виявлення психологічного стану дитини та відчуття нею психологічного благополуччя;
- установлення ступеня впливу досліджуваної сімейної ситуації та виховної поведінки кожного з батьків (одного з батьків), опікунів (опікуна) на психічний розвиток, психологічний стан і рівень психологічного благополуччя дитини, а також прогноз наслідків такого впливу в майбутньому.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: аналіз і синтез отриманих даних, спостереження, експеримент, психодіагностичні методи, аналіз продуктів діяльності.

Судово-психологічне експертне дослідження в справах про злочини, пов'язані зі злісним невиконанням обов'язків по догляду за дитиною.

Основними завданнями зазначеного судово-психологічного експертного дослідження є такі:

- установлення індивідуально-психологічних особливостей підекспертного;
- визначення типу виховної тактики батьків;
- з'ясування вікового рівня психічного й особистісного розвитку підекспертного;
- установлення наявності (відсутності) у підекспертного наслідків психічної травми;
- визначення причинно-наслідкового зв'язку між виховною поведінкою батьків і рівнем психічного розвитку підекспертного та його психічним благополуччям.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: метод системного аналізу, порівняльний аналіз, узагальнення.

Судово-психологічне експертне дослідження здатності дитини сприймати й відтворювати обставини, що розслідуються в кримінальному провадженні.

Основними завданнями цього судово-психологічного експертного дослідження є такі:

- установлення здатності правильно сприймати окремі факти чи зовнішній бік подій, зокрема дослідження особливостей чуттєвого рівня пізнання підекспертної особи (відчуття, сприйняття й уяви);
- визначення здатності правильно сприймати внутрішній зміст подій чи дій, тобто розуміти їх, зокрема дослідження раціонального рівня пізнання (визначення рівня розумового розвитку й індивідуальних особливостей протікання психічних процесів підекспертної особи; дослідження індивідуального життєвого досвіду; емоційного стану в момент події);
- виявлення мотиваційних компонентів процесу сприйняття, зокрема особистісного сенсу подій, що сприймаються;
- з'ясування впливу умов сприйняття на здатність правильно сприймати важливі для слідства обставини, зокрема дослідження складності структури та динаміки досліджуваної ситуації;
- установлення таких психологічних особливостей, як підвищена сугестивність, схильність до фантазування, схильність заповнювати пробіли пам'яті образами уяви.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: загальнонаукові методи (системний аналіз, порівняльний аналіз, синтез, індукція, дедукція, аналогія, спостереження, інтерв'ювання, експеримент) та окремі методи психології (методи психодіагностики, контент-аналіз, біографічний метод, опитування, бесіда).

Судово-психологічне експертне дослідження в кримінальних провадженнях щодо злочинів проти статевої недоторканності.

Основними завданнями цього судово-психологічного експертного дослідження є такі:

- установлення здатності потерпілої особи до розуміння сексуального характеру дій, які з нею здійснювалися в ході протиправної події – посягання на її статеву недоторканність (свободу);
- виявлення здатності потерпілої особи до розуміння соціального, морально-етичного та правового значення дій, що з нею здійснювалися в ході протиправної події – посягання на її статеву недоторканність (свободу);
- визначення здатності потерпілої особи до здійснення спротиву насильницьким діям сексуального характеру, які з нею вчинялися в ході протиправної події – посягання на її статеву недоторканність (свободу).

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: загальнонаукові (діалектичний, формально-логічні методи, спостереження, вимірювання, опис, експеримент) та окремі психологічні методи (спрямоване спостереження, спрямованої бесіди, аналізу продуктів діяльності, контент-аналіз текстової інформації, експериментально-психологічні методи).

Судово-психологічне експертне дослідження в справах щодо заподіяння моральних страждань особі й відшкодування моральної шкоди.

Основними завданнями цього судово-психологічного експертного дослідження є такі:

- установлення наявності (відсутності) психотравмувального впливу ситуації, що розглядається (розслідується) у справі (провадженні), на підекспертну особу;
- з'ясування наявності (відсутності) психічних (на моральному рівні) страждань підекспертної особи, їх характеру, ступеня інтенсивності та тривалості впливу на основні сфери її життєдіяльності;
- виявлення наявності (відсутності) причинно-наслідкового зв'язку між психотравмувальним впливом ситуації, що розглядається (розслідується) у справі (провадженні), і характером моральних страждань підекспертної особи;
- визначення орієнтовного розміру моральних страждань.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: загальнонаукові (діалектичний метод і методи логіки, спостереження, опис, порівняльний аналіз, системний аналіз, інтерпретація, індукція, дедукція, синтез) та окремі психологічні методи (спрямоване спостереження, спрямованої бесіди, контент-аналіз).

Судово-психологічне експертне дослідження потерпілих за злочинами, пов'язаних із торгівлею людьми.

Основними завданнями цього судово-психологічного експертного дослідження є такі:

- установлення індивідуально-психологічних особливостей особистості підекспертного, його мотиваційної, когнітивної, емоційної, волевої сфер, міри їх впливу на його психічну діяльність (обмежувати/не обмежувати здатність до усвідомлення характеру, значення, наслідків своїх дій і керувати ними);
- виявлення особистої значимості для підекспертного обставин ситуації, за яких він прийняв пропозицію торговця людьми (з урахуванням індивідуально-психологічних особливостей його особистості й обставин ситуації – насилля, погроз, шантажу, тяжких життєвих обставин тощо);
- з'ясування здатності підекспертного до пошуку альтернативних способів вирішення проблемної/складної/кризової ситуації, що виникла в його житті на момент пропозиції торговця людьми, і здатності чинити опір способу дії, що нав'язувався торговцем людьми;
- визначення специфіки (правильності/неправильності) уявлення підекспертного про мету своєї діяльності та її наслідки в ситуації, пов'язаній із пропозицією торговця людьми;
- установлення психічного стану, характеру й ступеня його впливу на свідомість і психічну діяльність підекспертного в ситуації, що стосується пропозиції торгівлі людьми;
- виявлення характеру та повноти волевиявлення (за його структурними параметрами) підекспертного на всіх етапах ситуації, пов'язаної з торгівлею людьми;
- з'ясування міри здатності підекспертного усвідомлювати характер і значення пропозиції торговця людьми, передбачати її наслідки, приймати самостійне рішення щодо пропозиції торговця людьми й довільно керувати своєю діяльністю в ході реалізації прийнятого рішення.

Провідні методи, що застосовуються для вирішення зазначених основних завдань: загальнонаукові методи (діалектичний метод і методи логіки, спостереження, опис, порівняльний аналіз, системний аналіз, інтерпретація, індукція, дедукція, синтез) та окремі методи психології (спрямоване спостереження, спрямована бесіда, метод монологічного інтерв'ю, контент-аналіз, інтент-аналіз, герменевтичний аналіз, психологічний

анамнез, методи визначення типологічних/індивідуально-психологічних особливостей особистості, дослідження рівня інтелектуального розвитку, асоціативні та проєктивні методи).

Застосування кожного методу судово-психологічного експертного дослідження має свою специфіку.

Зазначимо, що реалізація вищезазначених методів відбувається в умовах конкретного експертного дослідження, яке складається з таких основних етапів: підготовчий, дослідницький, оброблення результатів дослідження, інтерпретація й оцінювання одержаних результатів, формування висновків, висновки. Кожний із зазначених етапів має специфіку відповідно до експертних завдань, предмета й алгоритмів дослідження.

Висновки. Таким чином, однією з важливих умов забезпечення коректного використання досягнень сучасної психології в судово-експертній практиці є реалізація диференціального підходу при проведенні судово-психологічних експертних досліджень, тобто окреслення можливого (та припустимого з урахуванням перспектив розвитку судово-психологічної експертизи) психологічного поля аналізу під час судово-психологічних експертних досліджень, а також визначення відповідно до їх конкретних завдань методів виконання для експерта-психолога.

З теоретично-наукового погляду, значущість дослідження полягає у виокремленні провідних методів відповідно до кожного предметного виду судово-психологічного експертного дослідження, що сприятиме як навчання початківців експертів-психологів дотримуватися принципово важливих професійних позицій при їх проведенні, так й узагальненню єдиних поглядів працюючих експертів-психологів.

Науково-практична значущість результатів проведеного дослідження полягає в можливості виконання експертом-психологом об'єктивного судово-психологічного експертного дослідження в конкретній юридично-релевантній ситуації.

Для судово-експертних психологічних досліджень розглянутий перелік провідних методів відповідно до предметних видів у такому узагальненому вигляді представлений уперше. Перспективи подальших наукових розвідок убачаємо в розширенні переліку методик судово-психологічних експертних досліджень за предметними видами сучасних напрямів.

Використані джерела:

1. Яценко І. В., Сімакова-Єфремян Е. Б., Дереча Л. Б. Методи судової експертизи та їх застосування у судово-ветеринарних дослідженнях. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2024. Вип. 2(24). С. 52–76. DOI: 10.32353/khrife.2.2021.04.
2. Винославська О. В. Емпіричні методи психології. *Практична психологія та соціальна робота*. 2005. № 5. С. 1–7. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Trsek_2010_10_81.
3. Корольчук М. С., Трофімов Ю. Л. Методологічні та теоретичні проблеми психології : комплекс навчально-методичного забезпечення для підготовки аспірантів за спеціальністю 053 «Психологія» / укл. : С. Ю. Гуцол. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2016. 38 с.
4. Туриніна О. Л. Методологія та методи психологічного дослідження : навчально-методичний посібник : монографія. Київ : ДП «Вид. дім «Персонал», 2018. 206 с.
5. Основи методології та організації наукових досліджень : навчальний посібник для студентів, курсантів, аспірантів і ад'юнктів / за ред. А. Є. Конверського. Київ : Центр учбової літератури, 2010. 352 с.
6. Основи судової експертизи : навчальний посібник для фахівців, які мають намір отримати або підтвердити кваліфікацію судового експерта / авт.-уклад. : Л. М. Головченко, А. І. Лозовий, Е. Б. Сімакова-Єфремян та ін. Харків : Право, 2016. 928 с.
7. Основи практичної психології : підручник / В. Панок, Т. Титаренко, Н. Чепелева та ін. Київ : Либідь, 1999. 536 с.

8. Землянська О. В. Особистість та методи її дослідження при проведенні судово-психологічної експертизи : монографія. Харків : Титул, 2007. 244 с.
9. Коновалова В. О., Шепітько В. Ю. Юридична психологія. Академічний курс : підручник. Київ : «Видавничий Дім «Ін Юре». 2004. 424 с.
10. Алікіна Н. В., Ковальова З. С. Експертиза судово-психологічна. *Юридична енциклопедія* : у 6 т. Київ : Українська енциклопедія, 1999. Т. 2 : Д-Й. 1999. С. 343–344.
11. Щербаковський М. Г. Методологія дослідження феномена судових експертиз. *Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка*. Сєверодонецьк, 2016. № 3(75). С. 133–142.
12. Алікіна Н. В., Єгорова Т. М., Савкіна Т. В. Вплив на судово-психологічну експертизу інтеграційних і диференційних процесів у сучасній психології. *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики* : збірник наук. праць. Вип. 16. Харків : Право, 2016. С. 391–398.
13. Алікіна Н. В., Савкіна Т. В. Диференціальний підхід при проведенні судово-психологічних експертиз : звіт про НДР (заключний). Харків : ХНДІСЕ, 2015. 71 с.

References:

1. Yatsenko, I. V., Simakova-Yefremyan, E. B., & Derecha L. B. (2024). Metody sudovoyi ekspertyzy ta yikh zastosuvannya u sudovo-veterynarnykh doslidzhennyakh [Forensic examination methods and their application in forensic veterinary research]. *Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky – Theory and practice of forensic examination and criminalistics*. 2 (24), 52–76 [in Ukrainian].
2. Vynoslavska, O. V. (2005). Empirychni metody psykholohiyi [Empirical methods of psychology]. *Praktychna psykholohiya ta sotsialna robota – Practical psychology and social work* 5, 1–7. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Tpsek_2010_10_81 [in Ukrainian].
3. Korolchuk, M. S. & Trofimov, Yu. L. (2016). Metodolohichni ta teoretychni problemy psykholohiyi [Methodological and theoretical problems of psychology] *Kompleks navchalno-metodychnoho zabezpechennya dlya pidhotovky aspirantiv za spetsialnistyu 053 «Psykhologhiya» – A complex of educational and methodological support for the training of postgraduate students in the specialty 053 «Psychology»*. 38 [in Ukrainian].
4. Turynina, O. L. (2018). *Metodolohiya ta metody psykholohichnoho doslidzhennya [Methodology and methods of psychological research]*. Kyiv : DP «Vyd. dim «Personal» [in Ukrainian].
5. Konversky, A. Ye. (2010). *Osnovy metodolohiyi ta orhanizatsiyi naukovykh doslidzhen [Fundamentals of methodology and organization of scientific research]*. Kyiv : Tsentр uchbovoyi literatury [in Ukrainian].
6. Holovchenko, L. M., Lozovyy, A. I. & Simakova-Yefremyan, E. B. (2016). *Osnovy sudovoyi ekspertyzy [Fundamentals of forensic examination]*. Kharkiv : Pravo [in Ukrainian].
7. Panok, V., Tytarenko, T. & Chepelyeva, N. (1999). *Osnovy praktychnoyi psykholohiyi [Fundamentals of Practical Psychology]*. Kyiv : Lybid [in Ukrainian].
8. Zemlyanska, O. V. (2007). *Osobystist ta metody yiyi doslidzhennya pry provedenni sudovo-psykholohichnoyi ekspertyzy [Personality and methods of its research during forensic psychological examination]*. Kharkiv : Tytul [in Ukrainian].
9. Konovalova, V. O. & Shepitko, V. Yu. (2004). *Yurydychna psykholohiya. [Legal psychology]*. Kyiv : «Vydavnychyy Dim «In Yure» [in Ukrainian].
10. Alikina, N. V. & Kovalova, Z. S. *Ekspertyza sudovo-psykholohichna [Forensic psychological examination]*. Vols. (1–6). Kyiv : Ukrainska entsyklopediia [in Ukrainian].
11. Shcherbakovskyy, M. H. (2016). Metodolohiya doslidzhennya fenomena sudovykh ekspertyz [Methodology of research into the phenomenon of forensic examinations]. *Visnyk Luhanskoho derzhavnogo universytetu vnutrishnikh sprav im. E. O. Didorenka – Bulletin of the Luhansk State University of Internal Affairs named after E. O. Didorenko*. 3 (75), 133–142 [in Ukrainian].
12. Alikina, N. V., Yehorova, T. M., & Savkina, T. V. (2016). Vplyv na sudovo-psykholohichnu ekspertyzu intehratsiynykh i dyferentsiynykh protsesiv u suchasniy psykholohiyi [The impact of integration and differentiation processes in modern psychology on forensic psychological examination]. *Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky – Theory and practice of forensic examination and criminology*. Kharkiv : Pravo 16. 391–398 [in Ukrainian].
13. Alikina, N. V., & Savkina, T. V. (2015). *Dyferentsialnyy pidkhid pry provedenni sudovo-psykholohichnykh ekspertyz [Differential approach when conducting forensic psychological examinations]*. Kharkiv: KhNDISE [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 31.07.2025
Стаття рекомендована до друку 01.09.2025
Опублікована 12.11.2025

Yeysiukov O., *Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Leading Scientific Employee, Forensic psychological expert of the National Scientific Center "Hon. Prof. M. S. Bokarius Forensic Science Institute" of the Ministry of Justice of Ukraine (Kharkiv, Ukraine)*

SOLVING SPECIFIC LEGAL PROBLEMS USING LEADING METHODS OF FORENSIC PSYCHOLOGICAL EXPERT RESEARCH

Within the framework of this article, an analysis of the scientific views of scientists in publications regarding the methods of psychological research has been carried out. In the studies of scientists, the leading methods of forensic psychological expert research have not been considered in a generalized form to date. The data obtained and their own practical experience of forensic expert activity in this article served as the basis for identifying the leading methods of forensic psychological expert research by subject types.

The results obtained are aimed at improving the quality of expert research, at improving the conduct of subject types of forensic psychological examinations, taking into account the experience of expert psychologists of scientific and research institutions of forensic examinations of the Ministry of Justice of Ukraine. The results will allow expert psychologists to correctly navigate when solving complex psychological problems that arise in practice when conducting forensic psychological examinations.

The author emphasizes that the identified methods should serve to solve the tasks that are set before the expert psychologist by the body that appointed the forensic psychological examination. For forensic psychological expert research, a separate list of leading methods is published for the first time. In the specified form, the leading methods of forensic psychological expert research convey both classical and modern scientific achievements and are verified by practical forensic expert activity. The implementation of the above methods takes place in the conditions of a specific expert study. The author emphasizes that the reliability of a forensic psychological expert method is determined by its consistency and stability of obtaining research results regardless of who applies the method and under what conditions. The specified generalized list of leading methods can reliably serve in the process of performing various subject types of forensic psychological expert research.

Keywords: legal, forensic examination, expert psychologist, sub-expert, method, reliability, research.

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.111.3.92-101>
УДК 343.98

Коваль А. А., доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри конституційно-го та адміністративного права і процесу Чорноморського національного університету імені Петра Могили (м. Миколаїв, Україна)

e-mail: alla.koval@chmnu.edu.ua

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0002-8638-5698>

Петренко К. Д., адвокат, адвокатське об'єднання «Актум» (м. Львів, Україна)

e-mail: advokatya82@gmail.com

ORCID iD: <https://orcid.org/0009-0007-2244-9000>

МОВА ВОРОЖНЕЧІ В ЦИФРОВОМУ ПРОСТОРІ: ОСОБЛИВОСТІ РОЗСЛІДУВАННЯ

У статті проаналізовано особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із поширенням мови ворожнечі в цифровому просторі, зокрема в соціальних мережах. Визначено, що мова ворожнечі в інтернеті – це публічні висловлювання, спрямовані на приниження гідності, дискримінацію або розпалювання ненависті до окремих осіб чи груп за ознаками раси, національності, мови, релігії, статі тощо. Акцентовано увагу, що запобігання й протидія мові ворожнечі та розпалюванню ненависті в соціальних мережах мають складний і багатокомпонентний характер. Особливого значення в цьому процесі набуває розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії, метою якого є притягнення винних до кримінальної відповідальності. Зважаючи на цифрову природу таких правопорушень, акцент зроблено на специфіці доказування, необхідності застосування інструментів цифрової криміналістики й міждисциплінарного підходу. Проаналізовано правову кваліфікацію дій за статтями КК України, наведено приклади судової практики. Окрема увага приділена ролі експертизи (лінгвістичної, психологічної, комп'ютерно-технічної) у процесі доведення мотиву ненависті й ідентифікації правопорушника. Розкрито методи виявлення цифрових слідів, збору доказів, проблематику анонімності й обмеженого доступу до серверів соціальних платформ. У статті також охарактеризовано ключові напрями цифрової криміналістики, які застосовуються під час розслідувань, зокрема аналіз мобільних пристроїв, хмарних сховищ, месенджерів, соціальних мереж, геолокаційних даних і цифрових слідів поведінки. Автори наголошують на важливості залучення фахівців із цифрової аналітики й OSINT, що суттєво підвищує ефективність виявлення правопорушень у середовищі інформаційних загроз. Висвітлено практику ЄСПЛ щодо меж свободи вираження та мови ворожнечі. Запропоновано підходи до вдосконалення експертної й слідчої практики.

Ключові слова: мова ворожнечі, дискримінація, відповідальність, кримінальні правопорушення, розслідування, судові експертизи, слідчий, експерт, цифрова криміналістика.

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному суспільстві цифрові комунікаційні платформи, зокрема соціальні мережі, відіграють ключову роль у формуванні громадської думки, політичних позицій і соціальних взаємодій. Проте водночас вони стали середовищем, у якому активно поширюється мова ворожнечі – публічні висловлювання, що містять ознаки нетерпимості, дискримінації, приниження гідності особи або груп за ознаками раси, національності, релігії, статі, сексуальної орієнтації, мови, місця проживання, соціального статусу чи політичних переконань.

Особливої гостроти ця проблема набуває в умовах воєнного стану, коли країна стикається з масштабними загрозами в різних сферах, у тому числі в інформаційному просторі. Використання мови ворожнечі в цифрових медіа є не лише фактором дестабілізації суспільства, а й інструментом інформаційної війни, спрямованої на підірив національної єдності, провокування агресії, страху та ненависті.

У цьому контексті постає нагальна потреба у створенні ефективних механізмів виявлення, дослідження й документування проявів мови ненависті в мережевому середовищі. Застосування цифрових інструментів моніторингу, аналізу та розслідування таких висловлювань потребує міждисциплінарного підходу, що поєднує юридичні, соціологічні, лінгвістичні й інформаційно-технологічні знання.

Таким чином, проблема розслідування мови ворожнечі в цифровому просторі, зокрема в соціальних мережах, є надзвичайно актуальною, оскільки безпосередньо пов'язана з гарантіями прав людини, інформаційною безпекою, суспільною злагодою та ефективним функціонуванням демократичних інституцій в умовах нових глобальних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти мови ворожнечі досліджували С. Лихова, Г. Рибальченко, О. Львова, М. Медведєва. Питання протидії злочинам на ґрунті ненависті, розробляли й продовжують розробляти С. Алфьоров, В. Бурлака, О. Горбачова, Н. Дрьоміна-Волок, Е. Казарян, В. Ковальчук, О. Колб, А. Корнієнко, О. Крюков, В. Куц, О. Мартиненко, Т. Пазинич та інші. Сучасні виклики цифрової криміналістики є предметом дослідження Г. Авдєєвої, М. Соколенка, Р. Степанюка, В. Шевчука, В. Шепітька й багатьох інших вітчизняних і зарубіжних учених. Проте питання розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням мови ворожнечі в цифровому просторі, потребують окремого поглибленого дослідження.

Формулювання цілей. Метою статті є на підставі дослідження теоретичних засад і практичних аспектів розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням мови ворожнечі у цифровому просторі, визначити особливості доказування й нормативно-правового забезпечення цього процесу в умовах воєнного стану. На основі аналізу чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства України в поєднанні з практикою Європейського суду з прав людини (далі – ЄСПЛ) передбачається виявити ознаки мови ворожнечі як окремого виду мовленнєвого делікту. З урахуванням сучасних правових, криміналістичних та експертних підходів – надати характеристику методів ідентифікації анонімних правопорушників, а також визначити роль лінгвістичної, психологічної й комп'ютерно-технічної експертизи в доказуванні мотиву ненависті.

Виклад основного матеріалу. Рухаючись курсом євроінтеграції, Україна взяла на себе зобов'язання дотримуватися міжнародних стандартів щодо рівності й недискримінації, зокрема Конвенції про захист прав і основних свобод [1], Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин, Рекомендації CM/Rec(2022)16 Комітету Міністрів державам-членам щодо боротьби з мовою ворожнечі [2], Рекомендації № R(97) 20 Комітету Міністрів державам-членам щодо «мови ненависті» [3].

Проте використання ненависті й розпалювання ворожнечі поширюється. Так, за даними Національної поліції України та громадських моніторингових організацій, у 2024 році зареєстровано понад 370 фактів публічного поширення мови ворожнечі в соціальних мережах. При цьому близько 70% таких випадків стосувались ознак дискримінації за національною, релігійною або сексуальною ознакою [4].

Варто зазначити, що в національному законодавстві відсутнє легальне визначення мови ворожнечі. Тому, спираючись на європейське законодавство, а також на практику його застосування, ми запропонували власну дефініцію цього явища: «Мова ворожнечі – це будь-яке публічне висловлювання або дія, що має на меті або може мати наслідком поширення нетерпимості, ворожості, приниження гідності, дискримінації чи насильства стосовно особи чи групи осіб за захищеними ознаками. Мова ворожнечі включає заклики до дискримінації, пропаганду переваги однієї групи над іншою, дегуманізацію, а також поширення ворожих або принизливих образів» [5, с. 616].

Правове регулювання відповідальності за кримінальні правопорушення, пов'язані з мовою ворожнечі, здійснюється за ст. 161 Кримінального кодексу (далі – КК) України – порушення рівноправності громадян; ст. 300 КК України – розповсюдження творів, що пропагують насильство та жорстокість; ст. ст. 109, 110 КК України – публічні заклики до насильницької зміни влади, посягання на територіальну цілісність; ст. 436 КК України – пропаганда війни (у випадках, коли мова ненависті має форму воєнної пропаганди або підбурювання до збройного конфлікту); ст. 436-1 КК України – виготовлення, поширення комуністичної та націонал-соціалістичної (нацистської) символіки, пропаганда тоталітарних режимів (може застосовуватися, якщо мова ворожнечі пов'язана з героїзацією таких режимів або пропагандою їхніх ідеологій) [6].

Варто акцентувати увагу на тому, що запобігання й протидія мові ворожнечі та розпалюванню ненависті в соціальних мережах має складний і багатокомпонентний характер. Особливого значення в цьому процесі набуває розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії, метою якого є притягнення винних до кримінальної відповідальності.

Цифрова природа кримінальних правопорушень, пов'язаних із розпалюванням ворожнечі та дискримінацією в соціальних мережах, зумовлює низку особливостей розслідування.

Виявлення й фіксація факту розпалювання або поширення ненависті (ворожнечі) є першим етапом розслідування. Крім звернення потерпілих до правоохоронних органів, передбачається моніторинг відкритих джерел, що здійснюється відповідними підрозділами кібербезпеки, зокрема Facebook, X (Twitter), Telegram, TikTok, YouTube, Instagram. Сервери соцмереж часто розміщені за межами України, що ускладнює оперативне отримання інформації. Тому важливо оформлювати міжнародні запити (MLAT, Interpol), використовувати канали співпраці з платформами (наприклад, Facebook Transparency Center).

При виявленні публікацій, коментарів, відео чи зображень, які можуть містити мову ненависті, контент необхідно належним чином зафіксувати шляхом створення скріншотів, відеозапису екрану, збереження метаданих (URL-адреса, дата, акаунт, IP, хештони тощо).

У контексті сучасних підходів до розслідування злочинів дедалі більшого значення набувають інструменти цифрової криміналістики, які активно використовуються як у міжнародній, так і в національній практиці. Їх застосування сприяє виявленню, фіксації та доведенню фактів злочинів, а також забезпеченню реалізації принципу невідворотності покарання. У спеціальній літературі акцент робиться на комплексному використанні таких засобів:

- пошукові механізми за ключовими словами та хештегами, списки яких формуються відповідно до тематичного чи регіонального спрямування;
- технології обробки великих даних (Big Data) для виявлення закономірностей і візуалізації інформаційних потоків;
- вивчення геолокаційної інформації, а також фото – й відеоматеріалів з відкритих джерел і цифрових платформ;
- застосування програмного забезпечення для обробки зображень і відео з метою виявлення фальсифікацій або підтвердження автентичності;
- дослідження даних з електронних пристроїв включно з аналізом збережених файлів, повідомлень, записів розмов;
- ідентифікація користувачів та об'єктів за допомогою систем розпізнавання облич, що поєднується з пошуком відповідностей у базах даних.

Ці інструменти, будучи технологічно складними, водночас відкривають нові можливості для цифрової доказової діяльності й у справах про злочини, пов'язані з мовою ворожнечі [7, с. 32].

Серед актуальних напрямів цифрово-криміналістичних досліджень також виокремлюють такі:

- аналіз даних, збережених у хмарних сховищах, зокрема виявлення, вилучення й автентифікація інформації, що міститься на зовнішніх серверах;
- дослідження мобільних пристроїв, передусім смартфонів, з метою встановлення структури даних, історії комунікацій, видалених об'єктів тощо;
- аналіз застосунків для обміну інформацією (месенджерів, соціальних мереж, програм шифрування), що використовуються з мобільних пристроїв і комп'ютерів;
- дослідження пристроїв інтернету речей (IoT) – «розумних» приладів, підключених до мережі, таких як камери відеонагляду, трекери, датчики;
- мережеві розслідування, які передбачають аналіз структури трафіку, логів доступу, IP-адрес і цифрових слідів у мережах;
- аналіз новітніх інтерактивних пристроїв і віртуальних помічників (зокрема Amazon Alexa, Google Assistant, Siri), які здатні зберігати записи голосових команд та активностей користувача;
- дослідження нестандартних джерел даних, що не пов'язані безпосередньо зі смартфонами, до них зараховують локальні й онлайн-бази даних, системи миттєвих повідомлень (наприклад, AOL IM), оперативну пам'ять (у т. ч. волатильну), сегменти даркнету, програмні засоби приховування слідів (антикриміналістики), видалені або фрагментовані файли, флеш-накопичувачі, криптовалюти тощо;
- цифровий аналіз поведінки осіб або груп, який дає змогу реконструювати їхню активність, взаємодії, соціальні зв'язки та комунікаційні шаблони;
- цифрова криміналістична розвідка включно з OSINT (розвідкою на основі відкритих джерел), що використовується для виявлення загроз, підтвердження фактів або ідентифікації суб'єктів правопорушень у відкритому інформаційному середовищі [8].

У сукупності ці напрями свідчать про комплексність цифрової криміналістики як міждисциплінарної галузі, що поєднує правову, технічну, лінгвістичну й соціальну аналітику, необхідну для ефективного розслідування злочинів у цифровому середовищі, зокрема й тих, що пов'язані з мовою ворожнечі.

Окремим етапом розслідування є *технічна ідентифікація особи*. Зважаючи на можливість використання анонімних акаунтів чи VPN, фахівцям необхідно отримати дані провайдерів (IP-адреси, час з'єднання), установити зв'язок між акаунтом і конкретною особою, зокрема через лог-файли, мобільні пристрої, електронну пошту. Також необхідно забезпечити збереження цифрових доказів, зокрема скріншоти мають бути належно оформлені, засвідчені, з фіксацією URL, часу тощо.

Крім того, варто вказати й на складність установлення й доведення мотиву ненависті, який є обов'язковим елементом складу кримінального правопорушення. Важливо не лише зафіксувати сам факт поширення образливих або закличних висловлювань, а й довести, що діяння вчинене саме з мотиву ненависті – за ознаками раси, національності, статі, мови, релігії, сексуальної орієнтації тощо. Це вимагає кропіткої роботи, а саме контекстного аналізу публікацій, з'ясування частоти й спрямованості ворожих повідомлень, вивчення профілю особи (уподобання, підписки, попередні висловлювання).

Для доведення мотиву ненависті слідчі повинні враховувати практику ЄСПЛ, яка відмежовує «захищену свободу вираження поглядів» від «мови ворожнечі», яка не підлягає захисту. Наприклад, *Sürek v. Turkey* (№ 1) (1999): справа стосувалася публікації

в курдському журналі, що містила різко налаштовану риторику проти державних органів. ЄСПЛ установив, що стаття містила підбурювання до ворожнечі між етнічними групами та виправдовувала насильство, у висновку – це мова ворожнечі, тому не підлягає захисту за ст. 10 Конвенції [9].

Féret v. Belgium (2009) – політик поширював листівки з расистськими гаслами проти мігрантів. Позиція ЄСПЛ полягала в установленні, що висловлювання мали ксенофобський і расистський характер, підбурювали до дискримінації, а тому це мова ворожнечі, не захищається Конвенцією [10].

Garaudy v. France (2003) – за суттю справи, книга заявника заперечувала Голокост і містила антисемітські твердження. Згідно з позицією ЄСПЛ, це є запереченням історичних фактів, пов'язаних зі злочинами проти людяності, не захищене правом на свободу вираження. Як висновок, подібні висловлювання випадають із захисту ст. 10 згідно зі ст. 17 (заборона зловживання правами) [11].

Le Pen v. France (2010) – Жан-Марі Ле Пен зробив публічні заяви про мусульманську громаду у Франції, звинувачуючи її в загрозі для нації. ЄСПЛ визначив, що висловлювання були провокаційними та спрямованими на розпалювання релігійної ненависті. У висновку – обмеження свободи слова було виправданим, оскільки заява підбурювала до ворожнечі [12].

Також варто акцентувати, що в кримінальних провадженнях щодо розпалювання ворожнечі, дискримінації чи закликів до насильства в соціальних мережах ключовими для належної кваліфікації діяння й обґрунтування підозри або обвинувачення є застосування спеціальних знань, *експертних досліджень*.

Через багаторівневу природу цифрових злочинів у таких справах часто признають комплексні експертизи, що охоплюють кілька галузей знань: лінгвістичну (установлення ознак мови ворожнечі, закликів до насильства), психологічну (вивчення впливу контенту на емоційно-вольову сферу споживача), авторознавчу (визначення авторства тексту чи зображення), комп'ютерно-технічну (аналіз метаданих, IP-адрес, часових міток, джерела завантаження).

Якість експертного дослідження значною мірою залежить від чітких і коректних запитань, а саме: Чи містить текст ознаки розпалювання расової, національної, релігійної ворожнечі? Чи спрямовані висловлювання на приниження гідності конкретної соціальної групи? Чи є висловлювання закликом до дискримінації? Чи належить спірний текст (пост, коментар) конкретній особі? Неправильне формулювання може призвести до неінформативного висновку або потреби в повторному призначенні.

Для передачі об'єкта на експертизу необхідно оформити цифрові докази належним чином (електронні носії, сертифіковані копії сторінок, витяги з логів); зафіксувати контекст публікації: дату, час, платформу, реакції користувачів; залучити технічного фахівця або слідчого-криміналіста для засвідчення достовірності інформації.

Не применшуючи ролі інших галузей знань, вважаємо за необхідне зупинитися на ролі саме лінгвістичної експертизи. У контексті дослідження мовного контенту, що потенційно містить ознаки протиправної поведінки, важливо розглядати такі матеріали з позицій лінгвістичної експертизи, яка спирається на методологічну базу філологічної науки, насамперед мовознавства. Саме спеціальні фахові знання в галузі лінгвістики дають змогу здійснювати поглиблений аналіз текстів з метою встановлення наявності мовленнєвих деліктів, спрямованості й функцій у конкретному комунікативному контексті, потенційного автора, особливо у випадку анонімних або екстремістських повідомлень.

Фактично лінгвістична експертиза є спеціалізованим мовознавчим дослідженням тексту або іншого мовного продукту, яке здійснюється з метою відповіді на запитання, що мають юридичне значення. Висловлене слово, незалежно від того, в усній чи письмовій формі, у певних обставинах може набувати юридично релевантного статусу, тобто розцінюватися як дія, що тягне за собою правові наслідки.

Об'єктом такого експертного дослідження є текст як елемент відповідного дискурсу, у котрому аналізуються комунікативні норми, що функціонують у межах певного соціального чи інформаційного простору. Відхилення від цих норм можуть бути інтерпретовані як правопорушення [13, с. 14].

Інакше кажучи, судова лінгвістична експертиза – це процесуально регламентоване дослідження мовленнєвих творів, що охоплює як формально-мовний, так і змістовно-смысловий рівні. Метою такого аналізу є виявлення лексичних конструкцій, стилістичних прийомів і семантичних одиниць, які можуть містити ознаки протиправного висловлювання, передбаченого конкретною нормою кримінального чи адміністративного законодавства.

В умовах все більшого значення інформаційних злочинів, особливо в цифровому середовищі, спостерігається трансформація лінгвістичної експертизи з факультативного, епізодичного інструмента в системний складник судово-експертної діяльності. Це особливо актуально в категоріях кримінальних проваджень, пов'язаних із поширенням мови ворожнечі, підбурюванням до насильства, дискримінацією, погрозами тощо, де без залучення спеціальних філологічних знань неможливо здійснити повноцінну правову оцінку текстуального доказового матеріалу [14, с. 106].

В аспекті теми дослідження доцільно визначити особливості експертного аналізу мовного контенту. Так, лінгвістична експертиза розглядає:

- лексичний склад (уживання образливих або агресивних слів);
- синтаксичні конструкції (чи мають імперативний, наказовий характер);
- стилістичні прийоми (сарказм, гіпербола, алюзії);
- контекст (попередні й наступні публікації, медійне оточення).

Варто зазначити, що не завжди володілець акаунту вказує свої персональні данні. У разі анонітного або фейкового акаунту постає завдання ідентифікації автора. Для цього призначається авторознавча експертиза. Вона дає змогу визначити стилістику викладення думки, лексичний портрет мовця, граматичні конструкції, наявні шаблони поведінки користувача в мережі. Ці дослідження мають імовірнісний характер, тому потребують ретельної аргументації.

Оскільки контент у соцмережах часто видаляється, своєчасне призначення експертизи є критичним. Слідчі мають фіксувати цифрові докази невідкладно та не зволікати з передачею матеріалів експертам.

В Україні проведення таких експертиз успішно виконуються низкою експертних установ, серед яких – експертні підрозділи МВС, науково-дослідні установи судових експертиз Мін'юсту, приватні експерти, які мають відповідну кваліфікацію й ліцензії. Співпраця слідчих з експертами повинна бути злагодженою, з дотриманням процесуальних гарантій і конфіденційності.

Цікаво, що в Україні спостерігається зростання кількості вироків за злочини, пов'язані з розпалюванням ворожнечі й дискримінацією. Зокрема, у період з 2019 по 2024 рік винесено 45 обвинувальних вироків за статтею 161 КК України. Однак практика розслідування таких злочинів залишається вибірковою та нерівномірною [15].

Так, Городищенським районним судом (справа від 17.06.2024 № 119795552) обвинувачений був визнаний винним за ч. 1 ст. 161 КК України за умисні дії, спрямовані на

розпалювання національної, расової ворожнечі й ненависті, приниження національної честі й гідності [16].

Київський окружний адміністративний суд (справа від 26.08.2024 № 640/16009/21) у рішенні зазначив, що порівняння Президента України з Гітлером у виступі є закликом до ненависті на національному ґрунті й розпалюванням ворожнечі [17].

Берегівський районний суд (справа від 09.09.2019 № 297/1874/19) визнав наявність ознак порушення рівноправності громадян залежно від їхньої расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками, що підпадає під ч. 1 ст. 161 КК України [18].

Довгинцівський районний суд міста Кривого Рогу Дніпропетровської області визнав винною особу в учиненні кримінального правопорушення, передбаченого ч. 1 ст. 161 КК України, а саме умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі й гідності, образа почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями через розміщення дописів у «Facebook» [19].

Аналізуючи судову практику, можемо зробити висновок, що при розслідуванні злочинів цієї категорії існує низка проблем, а саме:

- труднощі в доведенні мотиву ненависті й дискримінації, що ускладнює правильну кваліфікацію злочинів за ст. 161 КК України;
- відсутність належного документування та фіксації цифрових доказів може призвести до виправдувальних вироків або закриття справ;
- суди стикаються з викликами у визначенні меж між допустимими висловлюваннями й тими, що підпадають під кримінальну відповідальність. Дослідження означених проблем стане предметом окремої наукової роботи.

Висновки. Дослідження дало змогу виявити й конкретизувати основні особливості розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних із використанням мови ворожнечі в цифровому просторі. Поширення мови ненависті в інтернеті, особливо в соціальних мережах, вимагає комплексного реагування правоохоронних органів із поєднанням інструментів цифрової криміналістики, судової експертизи та дієвих правових механізмів. У ході роботи ми виокремили ознаки мови ворожнечі як окремого виду мовленнєвого делікту в умовах цифрового середовища; визначили актуальні положення кримінального законодавства України щодо відповідальності за такі діяння, урахувавши практику ЄСПЛ; охарактеризували методи ідентифікації правопорушників, які діють через анонімні чи фейкові акаунти; обґрунтували роль лінгвістичної, психологічної та комп'ютерно-технічної експертизи в доведенні мотиву ворожнечі.

На основі результатів дослідження можна зробити висновок про необхідність, по-перше, удосконалення кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за кримінальні правопорушення цієї категорії, по-друге, оновлення (розроблення, удосконалення) інструкцій для слідчих та експертів, які працюють із цифровими доказами; по-третє, вироблення, розвитку єдиних підходів до юридичної інтерпретації мови ворожнечі.

З огляду на визначені проблеми, подальші наукові розвідки щодо особливостей розслідування мови ворожнечі в цифровому просторі доцільно спрямувати на таке:

- розроблення стандартів судово-лінгвістичної експертизи для ідентифікації мови ненависті;
- удосконалення нормативного регулювання у сфері OSINT і цифрової розвідки;
- поглиблений аналіз взаємозв'язку між свободою слова й заборонаю мови ворожнечі з урахуванням судової практики України та ЄСПЛ.

Використані джерела:

1. Конвенція про захист прав та основоположних свобод від 04.11.1950. *Офіційний вебпортал Верховної Ради України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 26.07.2025).
2. Recommendation CM/Rec(2022)16[1] of the Committee of Ministers to member States on combating hate speech. *Офіційний вебпортал Комітету Міністрів Ради Європи*. URL: <https://search.coe.int/cm?i=0900001680a67955> (дата звернення: 26.07.2025).
3. Рекомендація № R (97) 20 Комітету Міністрів державам-членам щодо «мови ненависті». *Офіційний вебпортал Комітету Міністрів Ради Європи*. URL: Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to member states on “hate speech” – Freedom of Expression (дата звернення: 26.07.2025).
4. Офіційний сайт Національної поліції України : веб-сайт. URL: <https://npu.gov.ua/> (дата звернення: 26.07.2025).
5. Коваль А. А. Толерантність онлайн: проблеми дотримання прав людини в соціальних мережах та правові шляхи їх вирішення. *Національні інтереси України*. 2025. № 5(10). С. 609–620. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-5\(10\)-609-619](https://doi.org/10.52058/3041-1793-2025-5(10)-609-619).
6. Кримінальний кодекс України : Закон України від 05.04.2001 № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001. № 25–26. Ст. 131.
7. Латиш К. Цифрова криміналістика у період війни в Україні: можливості використання спеціальних знань у сфері інформаційних технологій. *Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika*. 2022. Т. 18. С. 31–37.
8. Reedy P. Interpol review of digitalevidence 2016–2019. *Forensic Science International: Synergy*. 2020. Vol. 2. P. 489–520.
9. Case of Sürek v. Turkey (№ 1). *Official website of the ECHR*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58279> (дата звернення: 26.07.2025).
10. Case Féret v. Belgium. *Official website of the ECHR*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-1407> (дата звернення: 26.07.2025).
11. Case Garaudy v. France. *Official website of the ECHR*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183928> (дата звернення: 26.07.2025).
12. Case Le Pen v. France. *Official website of the ECHR*. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-3117124-3455760&filename=003-3117124-3455760.pdf> (дата звернення: 26.07.2025).
13. Ажнюк Л. В. Лінгвістична експертиза як юридичний інструмент. *Магістеріум. Серія «Мовознавчі студії»*. 2017. Вип. 66. С. 8–15.
14. Черняк А. М. Використання спеціальних знань при дослідженні текстів, із закликами до підриву конституційного ладу, порушення територіальної цілісності і недоторканості України. *Вісник кримінального судочинства*. 2022. № 3–4. С. 101–111.
15. Єдиний державний реєстр судових рішень : веб-сайт. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 26.07.2025).
16. Вирок № 119795552, 17.06.2024, Городищенський районний суд Черкаської області : веб-сайт. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/119795552/> (дата звернення: 26.07.2025).
17. Рішення від 26.08.2024 по справі № 640/16009/21, Київський окружний адміністративний суд : веб-сайт. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/121199659> (дата звернення: 26.07.2025).
18. Ухвала від 08.09.2019 № 297/1874/19 Берегівського районного суду : веб-сайт. URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/84309628> (дата звернення: 26.07.2025).
19. Справа № 211/3238/24. Провадження № 1-кп/211/482/24 від 29 травня 2024 року : веб-сайт. URL: <https://opendatobot.ua/court/119345418-814bd40113be14599d53c3906686da8d> (дата звернення: 26.07.2025).

References:

1. Konventsiia pro zakhyst prav ta osnovopolozhnykh svobod [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms] (1950, November, 4). Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
2. Recommendation CM/Rec(2022)16[1] of the Committee of Ministers to member States on combating hate speech. Retrieved from: <https://search.coe.int/cm?i=0900001680a67955> [in English].

3. Rekomendatsiia № R (97) 20 Komitetu Ministriv derzhavam-chlenam shchodo «movy nenavy-sti» [Recommendation № R (97) 20 of the Committee of Ministers to member states on «hate speech»]. Retrieved from Recommendation No. R (97) 20 of the Committee of Ministers to member states on «hate speech» – Freedom of Expression.

4. Ofitsiyni sait Natsionalnoi politzii Ukrainy. [Official website of the National Police of Ukraine]. npu.gov.ua/. Retrieved from: <https://npu.gov.ua/>.

5. Koval, A. A. (2025). Tolerantnist onlain: problemy dotrymanna prav liudyny v sotsialnykh merezhakh ta pravovi shliakhy yikh vyrishennia. [Tolerance online: problems of human rights observance in social media and legal solutions]. *Natsionalni interesy Ukrainy – National Interests of Ukraine*. № 5(10). 609–620 [in Ukrainian].

6. Kryminalnyi kodeks Ukrainy pryiniaty 05.04.2001 r. № 2341-III. [Criminal Code of Ukraine from 05.04.2001 № 2341-III]. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Info from the Verkhovna Rada of Ukraine. № 25–26. St. 131.

7. Latysh, K. (2022) Tsyfrova kryminalistyka u period viiny v Ukraini: mozhlyvosti vykorystannia spetsialnykh znan u sferi informatsiinykh tekhnolohii. [Digital forensics during the war in Ukraine: opportunities for using specialised knowledge in the field of information technology]. *Kriminalistika ir teismo ekspertologija: mokslas, studijos, praktika – Criminalistics and forensic science: science, studies, practice*. XVIII. T. 18. 31–37 [in Ukrainian].

8. Reedy P. (2020). Interpol review of digital evidence 2016–2019. *Forensic Science International: Synergy*. Vol. 2. 489–520 [in English].

9. Case of Sürek v. Turkey (№ 1). Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58279> [in English].

10. Case Féret v. Belgium. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-1407> [in English].

11. Case Garaudy v. France. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-183928> [in English].

12. Case Le Pen v. France. Retrieved from: <https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=003-3117124-3455760&filename=003-3117124-3455760.pdf> [in English].

13. Azhniuk, L. (2017). Linhvistychna ekspertyza yak yurydychnyi instrument [Linguistic expertise as a legal tool]. *Mahisterium. Movoznavochi studii – Magisterium. Linguistic Studies*. № 66. 8 [in Ukrainian].

14. Cherniak, A. M. (2022). Vykorystannia spetsialnykh znan pry doslidzhenni tekstiv, iz zaklykamy do pidryvu konstytutsiinoho ladu, porushennia terytorialnoi tsilisnosti i nedotorkanosti Ukrainy. [Use of special knowledge in the investigation of texts containing calls to undermine the constitutional order, violate the territorial integrity and sovereignty of Ukraine]. *Visnyk kryminalnoho sudochynstva – Criminal Justice Bulletin*. № 3–4. 101–111 [in Ukrainian].

15. Yedynyi derzhavnyi reistr sudovykh rishen. [The Unified State Register of Court Decisions]. reyestr.court.gov.ua/. Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/> [in Ukrainian].

16. Vyrok № 119795552, 17.06.2024, Horodyshchenskyi raionnyi sud Cherkaskoi oblasti. 16. [Judgment № 119795552, 17 June 2024, Gorodishche District Court of Cherkasy Region]. Retrieved from: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/119795552/> [in Ukrainian].

17. Rishennia vid 26.08.2024 po spravi № 640/16009/21 Kyivskiy okruzhnyi administratyvnyi sud. [Decision of 26 August 2024 in case No. 640/16009/21 Kyiv District Administrative Court]. Retrieved from: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/121199659> [in Ukrainian].

18. Ukhvala vid 08.09.2019 № 297/1874/19 Berehivskoho raionnoho sudu. [Decision No. 297/1874/19 of 08.09.2019 of the Berehove District Court]. Retrieved from: <https://verdictum.ligazakon.net/document/84309628> [in Ukrainian].

19. Sprava № 211/3238/24. Provadzhennia № 1-kp/211/482/24 vid 29 travnia 2024 roku. [Case № 211/3238/24. Proceedings № 1-kp/211/482/24 dated 29 May 2024]. Retrieved from: <https://opendatabot.ua/court/119345418-814bd40113be14599d53c3906686da8d> [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 29.07.2025
Стаття рекомендована до друку 20.08.2025
Опублікована 12.11.2025

Koval A., Doctor of Law, Professor, Head of the Department of Constitutional and Administrative Law and Procedure, Petro Mohyla Black Sea National University (Mykolaiv, Ukraine)

Petrenko K., Attorney, Attorney Association "Aktum" (Lviv, Ukraine)

HATE SPEECH IN DIGITAL SPACE: SPECIFIC FEATURES OF THE INVESTIGATION

The article analyzes the specific features of investigating criminal offenses related to the dissemination of hate speech in the digital environment, particularly on social media platforms. It defines hate speech online as public expressions aimed at humiliating human dignity, inciting discrimination, or stirring hatred against individuals or groups based on race, nationality, language, religion, gender, and other characteristics. The article emphasizes that the prevention and counteraction of hate speech and incitement to hatred on social networks is a complex and multifaceted task. Special attention is given to the investigation of such criminal offenses, with the primary goal of bringing perpetrators to justice.

Given the digital nature of these offenses, the study highlights the evidentiary challenges, the necessity of employing tools of digital forensics, and the importance of an interdisciplinary approach. The article examines the legal classification of such acts under the Criminal Code of Ukraine and presents examples of judicial practice. Particular focus is placed on the role of forensic examinations – linguistic, psychological, and computer-technical – in establishing the motive of hatred and identifying offenders. It further explores methods of detecting digital traces, collecting evidence, and addressing issues of anonymity and limited access to social media servers.

The article also outlines key areas of digital forensics applied in such investigations, including the analysis of mobile devices, cloud storage, messaging applications, social media platforms, geolocation data, and patterns of digital behavior. The author stresses the importance of involving digital analysts and OSINT specialists, whose expertise significantly enhances the detection of offenses within the context of information threats. The article also presents relevant case law of the European Court of Human Rights (ECtHR) concerning the boundaries between freedom of expression and hate speech. Approaches for improving forensic and investigative practices are proposed.

Keywords: hate speech, discrimination, liability, criminal offenses, investigation, forensic examination, expert, digital forensics.

DOI <https://doi.org/10.32782/2786-9156.111.3.102-111>
УДК 343.9:341.1/.8(477)

Красій М. О., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління та адміністрування Івано-Франківського національного технічного університету нафти і газу (м. Івано-Франківськ, Україна)

e-mail: kmariia@ukr.net

ORCID iD: <https://orcid.org/0000-0001-8752-7371>

ПОНЯТТЯ Й СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ЗОВНІШНЬОЇ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ПОЛІТИКИ УКРАЇНИ

У статті досліджується поняття й система принципів зовнішньої кримінально-правової політики України в контексті сучасних міжнародно-правових викликів, зокрема транснаціональної злочинності, тероризму, кіберзагроз і збройної агресії проти України. Підкреслюється, що ефективна реалізація міжнародного співробітництва у сфері кримінального права неможлива без наявності чіткої системи принципів, які визначають ідеологічні, правові та практичні засади дій держави на зовнішньополітичному рівні.

З огляду на недостатню теоретичну розробленість поняття «принципи зовнішньої кримінально-правової політики» в українській правовій науці, автор має на меті сформулювати дефініцію цього поняття, класифікувати відповідні принципи й окреслити їхнє місце в загальній системі права. Здійснюється систематизація таких принципів за джерелом походження: принципи, що походять із міжнародного публічного права (зокрема Статуту Організації Об'єднаних Націй, міжнародних конвенцій), принципи міжнародного кримінального права, а також принципи, сформовані на базі національного матеріального й процесуального кримінального законодавства.

Окрема увага приділяється політико-управлінським принципам як інструментам реалізації державної політики в галузі боротьби зі злочинністю. Обґрунтовується, що зовнішня кримінально-правова політика України є складником глобального механізму міжнародного правопорядку та має здійснюватися з урахуванням загальноновизнаних правових стандартів, принципів законності, справедливості, гуманізму й невідворотності відповідальності.

У підсумку автор доходить висновку, що зовнішня кримінально-правова політика України має розвиватися як частина глобального правового простору. Її реформування повинно базуватися на чітко визначених і систематизованих принципах, що відповідають стандартам законності, справедливості, гуманізму та невідворотності покарання. Це, у свою чергу, сприятиме зміцненню міжнародної правової взаємодії, забезпеченню правопорядку й реалізації національних інтересів у глобальному контексті.

Ключові слова: зовнішня кримінально-правова політика, принципи, система, міжнародне співробітництво, міжнародні стандарти, національне законодавство, боротьба зі злочинністю.

Постановка проблеми. Системна протидія транснаціональній злочинності, гармонізація національного кримінального законодавства з міжнародно-правовими стандартами, участь України в міжнародних організаціях – усе це вимагає чіткої доктринальної, нормативної та практичної основи, яка формується, зокрема, на принципах зовнішньої кримінально-правової політики.

З огляду на сучасні виклики – збройну агресію проти України, посилення кіберзагроз, транснаціональний характер корупції й тероризму, постає потреба переосмислення та систематизації основних принципів, які мають визначати зміст, напрями й форми міжнародного кримінально-правового співробітництва України. Це набуває особливого значення в контексті забезпечення національної безпеки, суверенітету держави та її правосуб'єктності у сфері міжнародного кримінального права.

Крім того, недостатня теоретична розробленість категорії «принципи зовнішньої кримінально-правової політики» в українській юридичній науці ускладнюють формування послідовної правозастосовної практики та створюють загрози фрагментарності у сфері міждержавної кримінально-правової взаємодії. Це зумовлює потребу в комплексному дослідженні принципів, що лежать в основі зовнішньої кримінально-правової політики України, з урахуванням сучасних міжнародних стандартів, викликів безпеки та геополітичних реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику принципів політики й міжнародного права досліджувалася низкою вітчизняних учених, зокрема С. С. Андрейченко, С. М. Задорожною, О. В. Київцев, І. В. Козичем, М. І. Козюброю, І. С.о. Нуруллаєвим, В. В. Попком, П. М. Рабіновичем, П. Л. Фрісом та іншими. У наукових працях цих авторів висвітлюються загальні підходи до розуміння принципів правової політики, окремі питання міжнародного співробітництва у сфері кримінального права, а також концептуальні засади правової системи України.

Однак безпосереднє дослідження принципів зовнішньої кримінально-правової політики України як окремої категорії нині відсутнє. У науковій літературі не спостерігається усталеної позиції щодо сутності, змісту та класифікації таких принципів. Також немає системної спроби вивчити їх у контексті сучасних міжнародних викликів і зобов'язань України. Це свідчить про наявність суттєвої наукової прогалини, яка потребує подальших досліджень, зокрема в аспекті інтеграції національного кримінального права в міжнародно-правовий простір.

Формулювання цілей. Мета статті – дослідити поняття й систему принципів зовнішньої кримінально-правової політики України з урахуванням сучасних викликів.

Виклад основного матеріалу. У реалізації науково обґрунтованої державної політики важливе місце посідають політико-управлінські принципи. Якщо визначення цілей і завдань стосується стадії вироблення й прийняття рішень у сфері кримінально-правової політики, то принципи, методи, технології пов'язані з практичною фазою всього політичного циклу, у межах якого здійснюються поставлені цілі й відбувається організуючий і регулятивний вплив на економічну, соціальну, правову сферу та інші об'єкти державної політики [1, с. 149]. У контексті зовнішньої кримінально-правової політики ці принципи набувають особливої значущості, оскільки спрямовані на забезпечення міжнародної співпраці в боротьбі зі злочинністю, гармонізацію національного законодавства з міжнародними стандартами, дотримання зобов'язань, узятих у рамках міжнародних договорів, а також активну участь держави у формуванні глобального кримінально-правового порядку.

Принцип (від лат. *principium* – начало, основа) – першооснова, те, що лежить в основі певної сукупності фактів, теорії, науки; центральне поняття, основоположна ідея, що пронизує певну систему знання й субординує його. У межах теоретичного знання принцип означає вимогу розгортання самого знання в систему, де всі теоретичні положення логічно пов'язані між собою і впливають певним чином одне з одного [2, с. 519].

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови термін «принцип» трактується як «основне вихідне положення якої-небудь наукової системи, теорії, ідеологічного напрямку і т. ін.; особливість покладена в основу створення, або здійснення чого-небудь, спосіб створення, або здійснення чогось» [3, с. 1125].

П. Л. Фріс стверджує, що «категорія «принцип» означає основне, початкове положення будь-якої теорії, вчення, науки, світогляду і т. д.. Політика, для того, щоб виправдати своє призначення, повинна бути принциповою, мати систему керівних

ідей – систему певних принципів. Це важливо і з огляду на аналіз ідеології політики, адже саме в принципах вона знаходить свій прояв, своє фактичне закріплення» [4, с. 211, 215].

Таким чином, узагальнюючи наведені підходи, можна стверджувати, що принципи:

- виконують функцію методологічного стрижня будь-якої теорії та практики;
- є регулятивними орієнтирами у правотворчій і політичній діяльності;
- забезпечують системність і передбачуваність правової політики, зокрема зовнішньої кримінально-правової політики України.

Ці характеристики мають стати основою для подальшого визначення змісту й структури принципів зовнішньої кримінально-правової політики, яка досі залишається теоретично недостатньо осмисленою.

Міжнародна кримінально-правова політика реалізується за допомогою норм права й саме в цих нормах вона безпосередньо відображається, оскільки зазначена політика – це передусім діяльність держав, що повинна відповідати певним принципам права. Принципи національного кримінального права, міжнародного права та міжнародного кримінального права можна розглядати як принципи міжнародної кримінально-правової політики [5, с. 86]. Таким чином, зовнішня кримінально-правова політика України є інтегративною частиною міжнародної політико-правової системи.

Принциповість кримінально-правової політики – така її якість, завдяки якій вона отримує стабільність, стійкість, стрункість, у повному обсязі розкриває свій зміст. Зрозуміти кримінально-правову політику без знання принципів, що її формують, неможливо: принципи в концентрованому вигляді виражають ідеологію політики. Рівною мірою нереальна й реалізація кримінально-правової політики поза й крім системи її принципів: багато в чому вона втілюється в життя саме через принципи, закріплені в праві [4, с. 211].

Україна, реалізуючи зовнішню кримінально-правову політику, зобов'язана суворо дотримуватися принципів міжнародного права. Тому спершу варто їх вивчити й зрозуміти.

Міжнародне кримінальне право, будучи самостійною галуззю сучасного міжнародного публічного права, водночас перебуває в тісному взаємозв'язку з багатьма інститутами й міжнародного права, і внутрішнього державного кримінального та кримінально-процесуального права. Тому під час дослідження закріплених у різних нормативних актах принципів міжнародного кримінального права потрібно враховувати їх комплексний характер. Класифікація принципів міжнародного кримінального права ґрунтується на системному підході, оскільки принципи являють собою найбільш загальні норми, що діють у сфері правового регулювання й поширюються на всіх суб'єктів. Тому для з'ясування спірних у науці питань обсягу й змісту міжнародного кримінального права, а також практики застосування кримінально-правових норм так важливо визначити систему принципів цієї галузі. Основні принципи міжнародного права складаються із системи правових положень і норм, що закріплюють обов'язковий характер найважливіших її правил [6, с. 36–47].

У науці відсутній єдиний підхід до розмежування принципів міжнародного права на групи. Передусім у доктрині міжнародного права принципи поділяються на дві групи: 1) принципи, що стосуються підтримання міжнародного миру й безпеки; 2) принципи, пов'язані з міжнародним співробітництвом держав. Першу групу зараховують переважно до основних, а другу – до галузевих принципів [7, с. 219].

В основу функціонування транснаціонального кримінального права покладено загальні принципи права, взяті з національних законів правових систем світу, основні принципи міжнародного права та принципи міжнародного кримінального права.

Важливим є питання щодо співвідношення понять «загальні принципи права» й «основні принципи міжнародного права», які в практиці Міжнародного суду ООН отримали назву «правові принципи універсального застосування», «фундаментальні принципи міжнародного права». Різні назви відповідають одному й тому самому правовому явищу [8, с. 169].

У системі правових принципів М. І. Козюбра виокремлює групу принципів міжнародного права, зазначаючи таке: «Відносно автономну систему принципів права становлять принципи міжнародного права, серед яких також виокремлюють загальні принципи міжнародного права (за формулою ст. 38 Статуту Міжнародного Суду Організації Об'єднаних Націй – «загальні принципи права, визнані цивілізованими націями»), галузеві принципи та принципи інститутів міжнародного права. Хоча серед цих принципів є чимало таких, що поширюють свою дію на національні правові системи, повністю ототожнювати загальні принципи права з загальновизнаними принципами міжнародного права, як це інколи має місце в літературі, некоректно» [9, с. 152].

О. В. Київець відмічає, що «практика міжнародних відносин свідчить, що до загальних принципів права належать принципи, закріплені саме у національному законодавстві (від конституції до судових рішень). Особливого значення загальні принципи права набувають у випадку становлення та розвитку нової галузі міжнародного права, адже тоді вони виконують свою основну функцію – закривають прогалини у міжнародно-правовому регулюванні. Для прикладу розглянемо міжнародне кримінальне право та міжнародне кримінальне процесуальне право, що має значну кількість прогалин, які необхідно усунути у зв'язку з початком активного функціонування Міжнародного кримінального суду. Особливо це стосується правил процедури та доказів, прийнятних для суду, порядку ведення процесу та, зокрема, принципу змагальності сторін. Загальні принципи права, які використовуються у практиці міжнародних кримінальних судових органів, можуть міститися як у нормах процесуального, так й матеріального права. Зокрема, із матеріального кримінального права діють загальні принципи, які стосуються індивідуальної відповідальності особи, пропорційність покарання» [10, с. 97].

Принципи міжнародного права спрямовані на вирішення завдань міжнародного кримінального права як найбільш загальні положення, закріплені міжнародним законодавством, що визначають структуру міжнародного кримінального права, його метод, виступають у вигляді нормативної основи регулювання міжнародних кримінально-правових відносин і відбивають рівень суспільної правосвідомості в цій сфері. Ними можуть бути як нові принципи (наприклад, принцип поваги до прав і свобод людини), так і принципи, інкорпоровані зі звичаєвого міжнародного права, скажімо, принцип суверенітету. Такі основні принципи міжнародного права, як принцип поваги прав і свобод людини; принцип суверенної рівності держав; принцип незастосування сили чи погрози силою; принцип непорушності кордонів; принцип територіальної цілісності; принцип співробітництва держав; принцип добросовісного виконання зобов'язань являються основоположними для співробітництва держав у боротьбі зі злочинами [8, с. 171].

На думку І. С. Нуруллаєва, «у сфері міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю діє така система принципів: 1) основні принципи міжнародного права, що закріплені в Статуті ООН, Декларації про принципи міжнародного права від 1970 р., Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі від 1975 р. та які у сфері міжнародного кримінального права мають свою специфіку дії; 2) галузеві принципи міжнародного кримінального права, які притаманні виключно сфері спів-

робітництва у боротьбі зі злочинністю і визначають специфічні правила співпраці в міжнародному кримінальному праві (закріплені в міжнародних договорах з питань боротьби зі злочинністю); 3) загальні принципи права, які є спільними для національних систем права і визнані в якості джерела міжнародним правом; 4) загальні принципи права, які притаманні виключно сфері боротьби зі злочинністю (визнані в якості джерела міжнародного права шляхом закріплення в Римському статуті Кримінального суду)» [11, с. 203].

С. С. Андрейченко принципи міжнародного кримінального права поділяє на дві групи – основні та галузеві. Основні принципи міжнародного права містяться в Статуті ООН 1945 р., Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва відповідно до Статуту ООН, прийнятій Генеральною Асамблеєю в 1970 р., Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. Крім того, низка принципів є звичаєвими нормами міжнародного права. До основних принципів міжнародного права належать такі: незастосування сили чи погрози силою; суверенна рівність держав; рівноправність і самовизначення націй і народів; мирне розв'язання міжнародних спорів; невтручання у внутрішні справи держав; мирне співробітництво; сумлінне виконання договірних зобов'язань за міжнародним правом; непорушність кордонів; територіальна цілісність; повага і захист прав людини. До галузевих принципів міжнародного кримінального права належать принципи, сформульовані в статутах міжнародних кримінальних трибуналах *ad hoc*, статутах гібридних кримінальних трибуналів, Статуті Міжнародного кримінального суду [12, с. 5].

Окремі основні принципи, що мають загальний характер і поширюються, зокрема, на відносини притягнення до відповідальності за вчинення міжнародних злочинів, сформульовані в Загальній декларації прав людини 1948 року. До них можна зарахувати такі: 1) рівність людей перед законом; 2) гласність судового розгляду; 3) здійснення правосуддя тільки судом; 4) право на захист [13].

Зазначені групи принципів не тільки формують правову основу міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинами, а й створюють умови для уніфікації правозастосовної практики на глобальному рівні. Водночас міжнародне кримінальне право за своєю природою поєднує публічно-правові інститути національних систем із міжнародними нормами, що підкреслює важливість взаємного узгодження основоположних принципів.

Варто також звернути увагу на те, що сучасна концепція транснаціонального кримінального права базується на інтеграції правових норм, джерелом яких є як міжнародні договори, так і загальні принципи права. Ці принципи забезпечують спадковість і стабільність правової системи в умовах трансформацій, які супроводжують розвиток міжнародного правопорядку.

У міжнародних договорах часто прямо зазначається, що держави-учасниці повинні керуватися принципами свого національного права при виконанні зобов'язань, спрямованих на боротьбу зі злочинністю. Наприклад, відповідно до Конвенції ООН проти корупції, що прийнята резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 31 жовтня 2003 р., яка охоплює великий перелік антикорупційних механізмів зазначено: «Кожна Держава-учасниця, згідно з основоположними принципами своєї правової системи, розробляє й здійснює або проводить ефективну скоординовану політику протидії корупції, яка сприяє участі суспільства і яка відображає принципи правопорядку, належного управління державними справами й державним майном, чесності й непідкупності, прозорості й відповідальності» [14].

З розвитком сучасного міжнародного права його принципи отримують своє закріплення та визнання не тільки на міжнародному й національному рівнях, актуальним для сучасного сьогодення є існування та бурхливий розвиток наднаціонального правового рівня (правова система ЄС). Система загальних принципів права ЄС побудована на основі загальноновизнаних принципів міжнародного права, загальних принципах, притаманних правовим системам держав-членів, права права людини та права ЄС. Зокрема, система загальних принципів права ЄС передбачає особливу категорію – принципи міжнародного права, які закріплюються в первинному праві ЄС, а з прийняттям Лісабонського договору їх роль значно підвищується. Отже, будучи визнаними в установчих договорах ЄС, принципи отримують примат у національно-правових системах держав-членів ЄС. Такі норми покладають додаткову відповідальність на Україну в процесі імплементації норм права ЄС, зокрема за забезпечення й гарантування загальноновизнаних принципів міжнародного права в українській національно-правовій системі [15, с. 207]. Це, у свою чергу, вимагає від України не лише формального закріплення зазначених принципів у національному законодавстві, а й реального їх утілення в правозастосовній практиці. Важливою умовою ефективної імплементації є системне реформування правової системи з урахуванням вимог права ЄС, включаючи забезпечення незалежності судової влади, дотримання принципу верховенства права, захисту прав і свобод людини. Водночас гармонізація українського законодавства з правом ЄС сприяє посиленню міжнародного авторитету держави, її інтеграції в європейський правовий простір і зміцненню демократичних інститутів. З огляду на це, роль загальноновизнаних принципів міжнародного права та їх взаємодія з національним законодавством України набувають особливої ваги в контексті європейської інтеграції.

У частині 3 ст. 2 Закону України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» зазначено, що «зовнішня політика ґрунтується на таких принципах: суверенна рівність держав; утримання від загрози силою або її застосування проти територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої іноземної держави; повага до територіальної цілісності іноземних держав та непорушності державних кордонів; вирішення міжнародних спорів мирними засобами; повага до прав людини та її основоположних свобод; невтручання у внутрішні справи держав; взаємовигідне співробітництво між державами; сумлінне виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань; пріоритет загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права перед нормами і принципами національного права; застосування Збройних Сил України лише у випадках актів збройної агресії проти України, будь-яких інших збройних зазіхань на її територіальну цілісність і недоторканність державних кордонів, боротьби з міжнародним тероризмом та піратством або в інших випадках, передбачених міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України; застосування міжнародних санкцій, контрзаходів та заходів дипломатичного захисту відповідно до міжнародного права у випадках міжнародних протиправних діянь, які завдають шкоди Україні, її громадянам і юридичним особам; своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів реальним і потенційним загрозам Україні, її громадянам і юридичним особам» [16].

Серед перерахованих принципів лише деякі можуть бути зараховані до принципів зовнішньої кримінально-правової політики, а саме: суверенна рівність держав – як основа співробітництва у сфері кримінального права між рівноправними суб'єктами; повага до прав людини та її основоположних свобод – ключовий стандарт у процесі кримінального переслідування, екстрадиції, надання міжнародної правової

допомоги тощо; сумлінне виконання взятих на себе міжнародних зобов'язань – включає зобов'язання за конвенціями ООН, Ради Європи, ЄС; пріоритет загально-визнаних норм і принципів міжнародного права перед нормами й принципами національного права – критично важливо при імплементації норм міжнародного кримінального права; взаємовигідне співробітництво між державами – стосується обміну інформацією, правової допомоги, спільної боротьби з транснаціональною злочинністю; невтручання у внутрішні справи держав – обмежує можливості держав у правозастосуванні за межами своєї юрисдикції без належних міжнародно-правових підстав; вирішення міжнародних спорів мирними засобами, у т.ч. при суперечках щодо юрисдикції або притягнення до відповідальності; застосування міжнародних санкцій, контрзаходів і заходів дипломатичного захисту – актуально при реакції на міжнародні злочини, агресію, фінансування тероризму; своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів – в аспекті національної безпеки й боротьби з міжнародною злочинністю.

Інші принципи, хоч і важливі для зовнішньої політики загалом (наприклад, територіальна цілісність, застосування ЗСУ тощо), однак не є безпосередньо характерними для зовнішньої кримінально-правової політики України, але можуть бути дотичними залежно від ситуації (збройна агресія, злочини проти миру тощо).

Висновки. Отже, правові принципи є загально-визнаними нормами, які мають обов'язковий характер у правовому полі й слугують основою для формування і тлумачення норм міжнародного кримінального права. Наприклад, принцип індивідуальної відповідальності, заборона зворотної дії закону, недопущення безкарності за злочини проти людяності.

Принципи політики (у т.ч. зовнішньої кримінально-правової) – загальні орієнтири або підходи, яких дотримується держава в діяльності та які мають політичний, а не нормативний характер. Наприклад: пріоритет європейських цінностей.

Принципи міжнародного кримінального права є фундаментом правового регулювання боротьби зі злочинами міжнародного характеру, тоді як принципи зовнішньої кримінально-правової політики визначають механізми й напрями реалізації цих правових норм у практичній діяльності держави.

Термін «принципи зовнішньої кримінально-правової політики України» використовується для позначення системи засадничих ідей, норм і цінностей, що визначають зміст, спрямованість і правову форму дій держави у сфері міжнародного співробітництва в боротьбі зі злочинністю.

До системи принципів зовнішньої кримінально-правової політики України належать такі:

– загальні принципи міжнародного права, а саме: незастосування сили чи погрози силою; суверенна рівність держав; рівноправність і самовизначення націй і народів; мирне розв'язання міжнародних спорів; невтручання у внутрішні справи держав; мирне співробітництво; сумлінне виконання договірних зобов'язань за міжнародним правом; непорушність кордонів; територіальна цілісність; повага й захист прав людини;

– галузеві принципи міжнародного кримінального права, серед яких – індивідуальної кримінальної відповідальності; командної відповідальності (command responsibility); неприпустимості посилення на посадове становище; неприпустимості посилення на наказ вищого керівництва; non bis in idem; презумпції невинуватості; особистої вини; пропорційності покарання; змагальності й рівності прав сторін;

– принципи, що походять із національної правової системи, а саме: суверенна рівність держав; повага до прав людини та її основоположних свобод; сумлінне вико-

нання взятих на себе міжнародних зобов'язань; пріоритет загальноновизнаних норм і принципів міжнародного права перед нормами та принципами національного права; взаємовигідне співробітництво між державами; невтручання у внутрішні справи держав; вирішення міжнародних спорів мирними засобами; застосування міжнародних санкцій, контрзаходів і заходів дипломатичного захисту; своєчасність та адекватність заходів захисту національних інтересів.

Таким чином, принципи зовнішньої кримінально-правової політики України – це основоположні ідеї, які визначають зміст, напрями й механізми міжнародної співпраці України у сфері кримінального права.

Перспективи подальших наукових розвідок полягають у глибшому аналізі взаємодії між правовими й політичними принципами в контексті зовнішньої кримінально-правової політики України, зокрема в частині гармонізації національного законодавства з нормами міжнародного права. Доцільним також є вивчення механізмів реалізації цих принципів у конкретних міжнародно-правових актах, міждержавних угодах і практиці міжнародного правосуддя.

Використані джерела:

1. Козич І. В. Функції та принципи кримінально-правової політики. *Право та суспільство*. 2019. Т. 10. С. 149–158.
2. Філософський енциклопедичний словник / гол. ред. В. І. Шинкарук. Київ : Абрис, 2002. 742 с.
3. Великий тлумачний словник сучасної української мови / за ред. : В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2009. 1736 с.
4. Фріс П. Л. Ідеологія кримінально-правової політики : монографія. Івано-Франківськ : Супрун В. П., 2021. 389 с.
5. Музика А. А., Лащук Є. В. Про міжнародну кримінально-правову політику як новий та перспективний напрям наукових досліджень. *Наука і правоохорона*. 2008. № 2(8). С. 21–33.
6. Попко В. В. Принципи транснаціонального кримінального права у світлі міжнародного права. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2018. Вип. 136. С. 36–47.
7. Нуруллаєв І. С. Основні та загальні принципи міжнародного публічного права як джерела правового регулювання міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю. *Держава та регіони*. 2019. № 4(66). С. 218–223. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2019-4-36>.
8. Попко В. В. Транснаціональне кримінальне право: міжнародно-правові засади : дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2020. 559 с.
9. Козюбра М. І. Принципи права: методологічні підходи до розуміння природи та класифікації в умовах сучасних глобалізаційних трансформацій. *Право України* : юридичний журнал. 2017. № 11. С. 142–164.
10. Київець О. В. Джерела міжнародного права: дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2012. 460 с.
11. Нуруллаєв І. С.о. Класифікація принципів міжнародно-правового співробітництва у боротьбі зі злочинністю. *Держава та регіони*. 2020. № 2(68). С. 199–204. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.2.33>.
12. Андрейченко С. С. Принципи міжнародного кримінального права. *Наукові записки Міжнародного гуманітарного університету*. 2020. Вип. 32. С. 4–7. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v32/3.pdf> (дата звернення: 06.07.2025).
13. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10.12.1948 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення: 20.02.2025).
14. Конвенція Організації Об'єднаних Націй проти корупції від 31.10.2003. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (дата звернення: 20.02.2025).
15. Задорожна С. М. Теорія та практика функціонування загальних принципів сучасного міжнародного права : дис. ... докт. юрид. наук. Київ, 2019. 474 с.
16. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 01.10.2010 № 2411-VI. Дата оновлення: 31.03.2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (дата звернення: 05.05.2025).

References:

1. Kozych, I. V. (2019). Funktsii ta pryntsyipy kryminalno-pravovoi polityky [Functions and principles of criminal law policy]. *Pravo ta suspilstvo*, 10, 149–158 [in Ukrainian].
2. Shynkaruk, V. I. (Ed.). (2002). *Filosofskyi entsyklopedychnyi slovnyk [Philosophical encyclopedic dictionary]*. Kyiv: Abris [in Ukrainian].
3. Busel, V. T. (Ed.). (2009). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Comprehensive explanatory dictionary of modern Ukrainian language]*. Kyiv-Irpin: VTF «Perun» [in Ukrainian].
4. Fris, P. L. (2021). *Ideolohiia kryminalno-pravovoi polityky: Monohrafiia [Ideology of criminal law policy: Monograph]*. Ivano-Frankivsk: Suprun V. P. [in Ukrainian].
5. Muzyka, A. A., & Lashchuk, Ye. V. (2008). Pro mizhnarodnu kryminalno-pravovu polityku yak novyi ta perspektyvnyi napriam naukovykh doslidzhen [On international criminal law policy as a new and promising area of scientific research]. *Nauka i pravookhorona*, (2)8, 21–33 [in Ukrainian].
6. Popko, V. V. (2018). *Pryntsyipy transnatsionalnoho kryminalnoho prava u svitli mizhnarodnoho prava [Principles of transnational criminal law in the light of international law]*. *Aktualni problemy mizhnarodnykh vidnosyn*, (136), 36–47 [in Ukrainian].
7. Nurullayev, I. S. (2019). *Osnovni ta zahalni pryntsyipy mizhnarodnoho publichnoho prava yak dzherela pravovoho rehuliuвання mizhnarodnoho spivrobitnytstva u borotbi zi zlochynnistiu [Fundamental and general principles of international public law as sources of legal regulation of international cooperation in combating crime]*. *Derzhava ta rehiony*, (4)66, 218–223. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2019-4-36> [in Ukrainian].
8. Popko, V. V. (2020). *Transnatsionalne kryminalne pravo: mizhnarodno-pravovi zasady [Transnational criminal law: international legal foundations]*. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
9. Koziubra, M. I. (2017). *Pryntsyipy prava: metodolohichni pidkhody do rozuminnia pryrody ta klasyfikatsii v umovakh suchasnykh hlobalizatsiinykh transformatsii [Principles of law: methodological approaches to understanding the nature and classification under modern globalization transformations]*. *Pravo Ukrainy: Yurydychnyi zhurnal*, (11), 142–164 [in Ukrainian].
10. Kyivets, O. V. (2012). *Dzherela mizhnarodnoho prava [Sources of international law]*. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
11. Nurullayev, I. S. (2020). *Klasyfikatsiia pryntsyypiv mizhnarodno-pravovoho spivrobitnytstva u borotbi zi zlochynnistiu [Classification of principles of international legal cooperation in combating crime]*. *Derzhava ta rehiony*, (2)68, 199–204. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-338X-2020.2.33> [in Ukrainian].
12. Andreiichenko, S. S. (2020). *Pryntsyipy mizhnarodnoho kryminalnoho prava [Principles of international criminal law]*. *Scientific Notes of the International Humanitarian University*, (32), pp. 4–7. URL: <http://www.sci-notes.mgu.od.ua/archive/v32/3.pdf> (Accessed: July 6, 2025) [in Ukrainian].
13. *Zahalna deklaratsiia prav liudyny, pryiniata i proholoshena rezoliutsiieiu 217 A (III) Heneralnoi Asamblei OON vid 10.12.1948 r. [United Nations General Assembly. (1948). Universal Declaration of Human Rights, adopted by Resolution 217 A (III), December 10]*. Retrieved from: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (Accessed: February 20, 2025) [in Ukrainian].
14. *Konventsiiia Orhanizatsii Ob'iednanykh Natsii proty koruptsii vid 31.10.2003. [United Nations. (2003). United Nations Convention against Corruption, adopted October 31]*. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_c16#Text (Accessed: February 20, 2025) [in Ukrainian].
15. Zadorozhna, S. M. (2019). *Teoriia ta praktyka funktsionuvannya zahalnykh pryntsyypiv suchasnoho mizhnarodnoho prava [Theory and practice of functioning of general principles of modern international law]*. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
16. *Verkhovna Rada Ukrainy. (2010). Pro zasady vnutrishnoi i zovnishnoi polityky: Zakon Ukrainy vid 01.10.2010 № 2411-VI [On the fundamentals of internal and foreign policy: Law of Ukraine of October 1, 2010 № 2411-VI]*. Updated: March 31, 2023. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2411-17> (Accessed: May 5, 2025) [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редколегії 15.07.2025
Стаття рекомендована до друку 18.08.2025
Опублікована 12.11.2025

Krasii M., Candidate of Law, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Public Management and Administration of the Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas (Ivano-Frankivsk, Ukraine)

CONCEPT AND SYSTEM OF PRINCIPLES OF FOREIGN CRIMINAL AND LEGAL POLICY OF UKRAINE

The article examines the concept and system of principles of Ukraine's foreign criminal and legal policy in the context of modern international legal challenges, in particular transnational crime, terrorism, cyber threats and armed aggression against Ukraine. It is emphasized that the effective implementation of international cooperation in the field of criminal law is impossible without a clear system of principles that determine the ideological, legal and practical foundations of the state's actions at the foreign policy level. Given the insufficient theoretical development of the concept of «principles of foreign criminal and legal policy» in Ukrainian legal science, the author sets the goal of formulating a definition of this concept, classifying the relevant principles and outlining their place in the general system of law. The following principles are systematized by source of origin: principles originating from international public law (in particular, the Charter of the United Nations, international conventions), principles of international criminal law, as well as principles formed on the basis of national substantive and procedural criminal legislation.

Special attention is paid to political and managerial principles as instruments for implementing state policy in the field of combating crime. It is substantiated that the foreign criminal legal policy of Ukraine is an integral part of the global mechanism of international law and should be implemented taking into account generally recognized legal standards, principles of legality, justice, humanism and inevitability of responsibility.

As a result, the author concludes that the foreign criminal legal policy of Ukraine should develop as part of the global legal space. Its reform should be based on clearly defined and systematized principles that meet the standards of legality, justice, humanism and inevitability of punishment. This, in turn, will contribute to strengthening international legal cooperation, ensuring law and order and realizing national interests in a global context.

Keywords: foreign criminal law policy, principles, system, international cooperation, international standards, national legislation, fight against crime.

Наукове видання

ВІСНИК

Луганського навчально-наукового інституту імені Е. О. Дідоренка

Науковий журнал

Випуск 3 (111), 2025

Українською та англійською мовами

Коректор І. М. Чудеснова

Комп'ютерне верстання С. С. Любченко

Підписано до друку 12.11.2025 р.

Формат 60×84/8. Гарнітура Book Antiqua.

Папір офсет. Цифровий друк. Ум. друк. арк. 13,02. Зам. № 1125/874.

Наклад 100 прим.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»

65101, Україна, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.